

अइउण् । ऋलृक् । एओङ् । ऐऔच् । ह्यवरट् । लण् । जमङ-
 णनम् । झभञ् । घढधप् । जवगडदश् । खफछठथचटतव् कपय् ।
 शयसर् । हल् ॥ इति प्रत्याहारसूत्राणि ॥

॥ प्रथमोऽध्यायः ॥

॥ प्रथमः पादः ॥

१. वृद्धिरादैच् १६ ।

२. अदेङ्गुणः १७ ।

३. इको गुणवृद्धी ३४ ।

४. न धातुलोप आर्धधातुके २६५६ ।

५. किङ्कति च २२१७ ।

६. दीधीवेवीटाम् २१९० ।

७. हलोऽनन्तराः संयोगः ३० ।

८. मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः ९ ।

९. तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णम् १० ।
 * ऋत्वर्णयोर्मिथस्तावर्ण्यं वाच्यम् ।
 १०. नाञ्जलौ १३ ।
 ११. ईदूदेद्विवचनं प्रगृह्यम् १०० ।
 १२. अवसो मात् १०१ ।
 १३. शे १०२ ।
 १४. निपात एकाजनाङ् १०३ ।
 १५. औत् १०४ ।
 १६. संबुद्धौ शाकल्यस्येतावनापे १०५ ।
 १७. उन्नः १०६ ।
 १८. ऊँ १०७ ।
 १९. ईदूतौ च समग्र्यर्थे १०९ ।
 २०. दाधा ध्वदाप् २३७३ ॥ १ ॥
 २१. आद्यन्तवदेकस्मिन् ३४८ ।

२२. तरप्रमपौ घः २००३ ।
 २३. बहुगणवतुडति संख्या २५८ ।
 २४. ष्णान्ता पट् ३६९ ।
 २५. डति च २५९ ।
 २६. क्तवतू निष्ठा ३०१२ ।
 २७. सर्वादीनि सर्वनामानि २१३ ।

[ग.सू १-३] सर्व विश्व उभ उभय इतर इतम अन्य
 अन्यतर इतर त्वन् त्वनेम सम सिन । 'पूर्वपरावरदक्षिणो-
 त्तरापराधराणि व्यवस्थायाममज्ञायाम्' 'स्वमज्ञातिधना-
 ख्यायाम्' । 'अन्तर बहिर्योगोपसध्यानयोः' । स्यद्
 तद् यद् एतद् इदम् अदग् एक द्वि युग्मद् अस्मद्
 भवतु किम् ॥ इति सर्वादिः ॥ १ ॥

२८. विभाषा दिक्समासे बहुव्रीहौ २९२ ।
 २९. न बहुव्रीहौ २२२ ।

* अकच्म्वरौ तु कर्तव्यौ प्रत्यङ्गं मुक्तमंशयौ ।

- ३० तृतीयासमासे २२३ ।
 ३१ द्वन्द्वे च २२४ ।
 ३२ विभाषा जमि २०५ । [२२६ ।
 ३३ प्रथमचरमतयाल्पाधकतिपयनेमाश्च ।
 ३४ पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यव
 स्थायाममज्ञायाम् २१८ ।
 ३५ स्वमज्ञातिधनाख्यायाम् २१९ ।
 ३६ अन्तर वहिर्योगोपसव्यानयो २२० ।
 * अपुतीति वक्तव्यम् ।
 * विभाषाप्रकरणे तीर्थस्य डिन्मूपसव्यानम् ।
 ३७ स्वरादिनिपातमव्ययम् ४४७ ।

[ग सू ४ १५] स्वर अन्तर प्रातर् अन्तोदात्ता ॥ पुनर
 सनुतर् उर्थसु नीचैस शनैस ऋधक ऋत पुमपत् आरात्
 (अन्तिहात्) पृथक्—आद्युदात्ता ॥ ह्यन श्वन् दिवा
 रात्रौ सायम् चिरम् मनाक ईषत् (शथत्) जोषम् तूष्णीम्

वहिसु अधन् (अवम्) समया निकषा स्वयम् गृषा
 नक्षम् नज हतौ (ह वै) इद्धा अद्धा सामि—अन्तो
 दात्ता ॥ 'वैत्' वत सनत् सनात् तिरम्—आद्युदात्ताः ॥
 अन्तरा—अन्तोदात्ता ॥ (अन्तरेण) मक् प्योक् योक्
 नश् कम् शम् मना महसा थद्धा अलम् स्वधा वपद्
 विना नाना स्वास्ति अन्यत् अस्ति उपाशु क्षमा विहायसा
 दापा मुधा दिष्टना वृथा मिथ्या । 'जातोसुन्वसुन,
 कृन्मकारमन्धक्षरान्त, अँव्ययीभावध' । पुरामिथोमिधस्
 (प्राथम्य मुहुस्) प्रव हुरुम् (प्रवाहिका) आयहलम् अभी
 क्षणम् सान्म साधम् सन्नम् समम् नमम् हिरुठ । 'तसि-
 लादयन्तक्षिना एधाचपमन्ता, शंस्तसी, कृँवसुच्, मुँच,
 औस्थालौ, चैव्यथाँश्च, (अथ) अँम्, अँम्' प्रताम् (प्रतान्)
 प्रशान्—आकृतिगणोऽयम् ॥ तेनान्येऽपि । तथाहि
 माद् भ्रम् कामम् (प्रकामम्) भूयन् परम् साक्षात् साचि
 (साव) सत्वम् मद्भु सवत् अवश्यम् सपदि प्रादुस्
 आवसु अनिश्चम् नित्यम् नित्यदा सदा अजन्मम् मन्ततम्
 उपा ओम् भूर भुवर् क्षटिति तरसा सुष्टु कु अज्ञसा अ

मिथु (अमिथु) विथक् भाजक् अन्वक् चिराय चिरम्
चिररात्राय चिरस्य चिरेण चिरात् अस्तम् आनुपक् अनु-
पक् अनुपद् अस्तम् (अम्भम्) भम्मर् (अम्भर्) स्थाने
वरम् दुष्टु बलात् शु अर्वाक् शुदि वादि इत्यादि । तसि-
लादयः प्राक्पाशप । शस्त्रभृतयः प्राक्समासान्तेभ्यः ।
मान्तः कृत्वोऽर्धे । तसिचती । नानात्राविति—इति
स्वरादिः ॥ २ ॥

३८. तद्धितश्चासर्वविभक्तिः ४४८ ।

३९. कृन्मेजन्तः ४४९ ।

४०. क्त्वातोऽसुन्कसुनः ४५० ॥ २ ॥

४१. अव्ययीभावश्च ४५१ ।

४२. शि सर्वनामत्थानम् ३१३ ।

४३. सुडनपुंसकस्य २२९ ।

४४. न वेति विभाषा २४ ।

४५. इयणः संप्रसारणम् ३२८ ।

४६. आद्यन्तौ टकितौ ३६ ।

४७. मिदचोऽन्त्यात्परः ३७ ।

* अन्त्यात्पूर्वो मस्तेरनुपद्संयोगादिलोपार्थम् ।

४८. एच इग्रस्वादेशे ३२३ ।

४९. षष्ठी स्थानेयोगा ३८ ।

५०. स्थानेऽन्तरतमः ३९ ।

५१. उरणूपरः ७० ।

* एपर इति वक्तव्यम् ।

५२. अलोऽन्त्यस्य ४२ ।

५३. द्विच ४३ ।

५४. आदेः परस्य ४४ ।

५५. अनेकालिशत्वर्वस्य ४५ ।

५६. स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ ४९ ।

५७. अचः परस्मिन्पूर्वविधौ ५० ।

५८ न पदान्तद्विर्वचनवरयलोपस्वरसवर्णानु-

स्वारदीर्घजञ्चविधिषु ५१ ।

* स्वरदीर्घलोपेषु लोपाजादेशो न स्थानिवत् ।

* क्लिगुपधात्रचडपरनिर्हामक वेपूयसङ्घ गणम् ।

* पूर्वग्रामिद्वे न स्थानिवत् ।

* तस्य द्रापम्मयोगादिलोपलक्षणवेषु ।

५९ द्विर्वचनञ्चि २२४३ ।

६० अदर्शन लोप ५३ ॥ ३ ॥

६१ प्रत्ययस्य लुक्लुलुप २६० ।

६२ प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम् २६२ ।

* वर्णाश्रये नाम्नि प्रत्ययलक्षणम् ।

६३ न लुमत्ताऽङ्गस्य २६३ ।

* उत्तरपदवे चापदादिविधौ ।

६४ अचोऽन्त्यादि टि ७९ ।

६५ अलोऽन्त्यात्पूर्वं उपधा २४९ ।

* नानर्थकेऽलोऽन्यविधिरनभ्यासविकारे ।

६६ तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य ४० ।

६७ तस्मादित्युत्तरस्य ४१ ।

६८ स्व रूप शब्दस्याशब्दसज्ञा २५ ।

* अर्थवद्ग्रहणनानर्थकस्य ग्रहणम् ।

६९ अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्यय १४ ।

७० तपरस्तत्कालस्य १५ ।

७१ आदिरन्त्येन सहेता २ ।

७२ येन विधिस्तदन्तस्य २६ ।

* यस्मिन्विधिस्तदादावलग्रहणे ।

* समासप्रत्ययविधौ प्रतिषेध ।

* उगिद्वर्णग्रहणवर्जम् ।

* सुसर्गादिक्कट्टेभ्यो ननपदस्य ।

* ऋतोर्वृद्धिमद्विधात्रवयवानाम् ।

* पदाद्वाधिकारे तस्य च तदुत्तरपदस्य च ।

- * तन्मध्यगतितम्बहणेन गृह्यते ।
 * अनितस्मन्ग्रहणान्यर्थप्रता चानर्थकेन च तदन्ताविधिं प्रयोजयन्ति ।
 * प्रत्ययग्रहणे चापञ्चम्याः ।
 ७३. वृद्धिर्यखाचामादिस्तद्धृद्धम् १३३५ ।
 * वा नामधेयस्य ।
 ७४. लदादीनि च १३३६ ।
 ७५. एङ् प्राचां देशे १३३८ ।
 * शैपिकेष्विति वक्तव्यम् ।
 वृद्धिरायन्तवदव्ययीभावः प्रत्ययस्य लुक्पञ्चदश इति पाणिनीयसूत्रपाठे प्रथमस्याध्यायस्य प्रथम. पादः ।

द्वितीयः पादः ।

१. गाङ्गुटादिभ्योऽङ्गिण्डित् २४६१ ।
 * प्यचेः कुटादित्वमनसि ।

२. विज इट् २५३६ ।
 ३. विभाषोर्णोः २४४७ ।
 ४. सार्वधातुकमपित् २२३४ ।
 ५. असंयोगाद्दित्कित् २२४२ ।
 * ऋदुपधेभ्यो लिटः कित्त्वं गुणात्पूर्वविप्रतिषेधेन ।
 ६. इन्धिभवतिभ्यां च ३३९३ ।
 * श्रन्धिप्रन्धिदम्भिस्वङ्गीनां लिटः कित्त्वं वा ।
 ७. मृडमृदगुधकुपङ्गिशवदवसःक्त्वा ३३२३
 ८. रुदयिदमुपग्रहिस्यपिप्रच्छः संश्च २६०९
 ९. इको हल् २६१२ ।
 १०. हलन्ताञ्च २६१३ ।
 ११. लिङ्सिचावात्मनेपदेषु २३०० ।
 १२. उश्च २३६८ ।
 १३. वा गमः २७०० ।

१४. हनः सिच् २६९७ ।
 १५. यमो गन्धने २६९८ ।
 १६. विभापोपयमने २७३० ।
 १७. स्थाघ्वोरिञ्च २३८९ ।
 १८. न क्त्वा सेट् ३३२२ ।
 १९. निष्ठा शीङ्स्विदिमिदिक्विदिधृप ३०५२
 २०. मृपस्तितीक्षायाम् ३०५५ ॥ १ ॥
 २१. उदुपधाद्वावादिकर्मणोरन्यतरस्याम्
 २२. पूडः क्त्वा च ३०५१ । [३०५६
 २३. नोपधात्थफान्ताद्वा ३३२४ ।
 २४. वञ्चिलुञ्च्युतश्च ३३२५ ।
 २५. वृषिमृषिकृशोः काश्यपस्य ३३२६ ।
 २६. रलो व्युपधाद्धलादेः संश्च २६१७ ।
 २७. ऊकालोऽञ्जस्वदीर्घप्लुतः ४ ।
 २८. अचञ्च ३५ ।
 २९. उच्चैरुदात्तः ५ ।
 ३०. नीचैरनुदात्तः ६ ।
 ३१. समाहारः स्वरितः ७ ।
 ३२. तस्यादित उदात्तमर्धह्रस्वम् ८ ।
 ३३. एकश्रुति दूरात्सन्मुद्धौ ३६६२ ।
 ३४. यज्ञकर्मण्यजपन्यूङ्घसामसु ३६६३ ।
 ३५. उच्चैस्तरां वा वपट्कारः ३६६४ ।
 ३६. विभाषा छन्दसि ३६६५ ।
 ३७. न सुब्रह्मण्यायां स्वरितस्य तूदात्तः ३६६६
 ३८. देवब्रह्मणोरनुदात्तः ३६६७ ।
 ३९. स्वरितात्संहितायामनुदात्तानाम् ३६६८
 ४०. उदात्तस्वरितपरस्व सन्नतरः ३६६९ ॥२॥
 ४१. अपृक्त एकाल्प्रत्ययः २५१ ।

४२. तत्पुरुषः समानाधिकरण. कर्मधारयः
७४५ ।
४३. प्रथमानिर्दिष्ट समास उपसर्जनम् ६५३
४४. एकविभक्ति चापूर्वनिपाते ६५५ ।
- * एकविभक्तावपध्वन्तवचनम् ।
४५. अर्थवदधानुरप्रत्यय प्रातिपदिकम् १७८
- * निपातस्यानर्थकस्य प्रातिपदिकसज्ञा वक्तव्या ।
४६. कृत्तद्धितसमासाश्च १७९ ।
४७. ह्रस्वो नपुसके प्रातिपदिकस्य ३१८ ।
४८. गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य ६५६ ।
- * ईयसो बहुमीहेनेति वाच्यम् ।
४९. लुक्तद्धितलुकि १४०८ ।
५०. इद्रोण्या १७०३ ।
५१. लुपि युक्तवद्व्यक्तिवचने १२९४ ।

- * ममाम उत्तरपदस्य बहुवचनस्य लुप ।
५२. विशेषणानां चाजातेः १३०० ।
- * हरीतक्यादिषु व्यक्ति ।
- * खलतिकादिषु वचनम् ।
- * मनुष्यलुपि प्रतिषेध ।
५३. तदशिष्यं संज्ञाप्रमाणत्वात् १२९५ ।
५४. लुट्योगाप्रख्यानात् १२९६ । [१२९७
५५. योगप्रमाणे च तदभावेऽदर्शनं स्यात्
५६. प्रधानप्रत्ययार्थवचनमर्थस्थान्यप्रमाणत्वात्
१२९८ ।
५७. कालोपसर्जने च तुल्यम् १२९९ ।
५८. जात्याख्यायामेकस्मिन्बहुवचनमन्यतर-
स्याम् ८१७ ।
- * सङ्घाप्रयोगे प्रतिषेध ।

५९. अस्मदो द्वयोश्च ८१८ ।

* सविशेषणस्य प्रतिषेध ।

६०. फल्गुनीप्रोष्ठपदानां च नक्षत्रे ८१९ ॥३॥

६१. छन्दसि पुनर्वस्वोरेकवचनम् ३३८७ ।

६२. विशाखयोश्च ३३८८ ।

६३. तिष्यपुनर्वस्वोर्नक्षत्रद्वन्द्वे बहुवचनस्य
द्विवचन नित्यम् ८२० ।

६४. सरूपाणामेकशेष एकविभक्तौ १८८ ।

* विरूपाणामपि समानार्थकानामेकशेषो वचन्य ।

६५. वृद्धो यूना तल्लक्षणश्चेदेव विशेष ९३१ ।

६६. स्त्री पुवच्च ९३२ ।

६७. पुमान्स्त्रिया ९३३ ।

६८. भ्रातृपुत्रौ स्वसृदुहितृभ्याम् ९३४ ।

६९. नपुसकमनपुसकेनैकवच्चास्यान्यतरस्याम्

७०. पिता मात्रा ९३६ । [९३५ ।

७१. श्वशुर श्वश्रा ९३७ ।

७२. त्यदादीनि सर्वैर्नित्यम् ९३८ ।

* त्यदादितश्चेपे पुत्रपुत्रवक्तो लिङ्गवचनानि ।

* अद्वन्द्वतपुरुषविशेषणानाम् ।

७३. ग्राम्यपशुसङ्घेष्वतरुणेषु स्त्री ९३९ ।

* अनेकशफेष्विति वचन्यम् ।

गाङ्गुटासुदुपधादपृक्तश्छन्दसि पुनर्वस्वोस्त्रयोदश

इति पाणिनीयसूत्रपाठे प्रथमस्याध्यायस्य द्वितीय पाद ।

तृतीयः पादः ।

१ भूवादयो धातव १८ ।

२ उपदेशेऽजनुनासिक इत् ३ ।

३. हलन्त्यम् १ ।
 ४. न विभक्तौ तुस्माः १९० ।
 ५. आदिर्बिदुडव* २२८९ ।
 ६. षः प्रत्ययस्य ४७४ ।
 ७. चुद्ध १८९ ।
 * इत् इत्सश्च यक्तव्या ।
 ८. लशक्तद्धिते १९५ ।
 ९. तस्य लोपः ६२ ।
 १०. यथासङ्गमनुदेशः समानाम् १२८ ।
 ११. स्वरितेनाधिकारः ४६ ।
 १२. अनुदात्तद्धित आत्मनेपदम् २१५७ ।
 १३. भावकर्मणोः २६७९ ।
 १४. कर्तरि कर्मव्यतिहारे २६८० ।
 १५. न गतिर्हिसार्धेभ्यः २६८१ ।

- * हस्तादीनामुपसद् गणम् ।
 * हरतेरप्रतिषेध ।
 १६. इतरेतरान्योऽन्योपपदाश्च २६८२ ।
 * परस्परौपपदाशेति यक्तव्यम् ।
 १७. नेर्विश* २६८३ ।
 १८. परिव्यवेभ्यः क्रिय. २६८४ ।
 १९. विपराभ्यां जे २६८५ ।
 २०. आडो दोऽनास्यविहरणे २६८६ ॥ १ ॥
 * स्वाङ्गकर्मकाशेति यक्तव्यम् ।
 २१. क्रीडोऽनुसंपरिभ्यश्च २६८७ ।
 * समोऽङ्गजने ।
 * आगमे क्षमायाम् ।
 * शिक्षेर्जिज्ञासायाम् ।
 * किरतेर्हर्षजीयिकाकुलायकरणेषु ।
 * हरतेर्गत्ताच्छीत्ये ।
 * आङि नुमच्छ-यो ।

- * आशिपि नाथ ।
- * शप उपालम्भने ।
- २२ समवप्रविभ्य स्थ २६८९ ।
- * आष्ट प्रतिज्ञायाम् ।
- २३ प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्च २६९० ।
- २४ उदोऽनूर्ध्वकर्मणि २६९१ ।
- * ईहायामिति वक्तव्यम् ।
- २५ उपान्मन्त्रकरणे २६९२ ।
- * उपादेयपूजापद्धतिस्मरणमित्रस्मरणपथिष्विति वक्तव्यम्
- * वा लिप्तायामिति वक्तव्यम् ।
- २६ अकर्मकाच्च २६९३ ।
- २७ उद्विभ्या तप २६९४ ।
- * स्यादकर्मकाच्च ।
- २८ आङो यमहन २६९५ ।
- * स्यादकर्मकाच्च ।

- २९ समो गम्यृच्छिभ्याम् २६९९ ।
- * विदिप्रच्छिस्वरतीनामुपसङ्घ गानम् ।
- * अर्तिश्रुदृशिभ्यश्च ।
- * उपपगांस्ययूतोर्वा वचनम् ।
- ३० निममुपविभ्यो ह् २७०३ ।
- ३१ स्पर्धायामाड् २७०४ ।
- ३२ गन्धनावक्षेपणसेवनसाहसिक्यप्रतियन्न-
प्रकथनोपयोगेषु कृञ् २७०५ ।
- ३३ अधे प्रसहने २७०६ ।
- ३४ वे श्च दकर्मण २७०७ ।
- ३५ अकर्मकाच्च २७०८ ।
- ३६ सम्माननोत्सञ्जनाचार्यकरणज्ञानभृति-
विगणनव्ययेषु निय २७०९ ।

३७ कर्तृस्थं चाशरीरे कर्मणि २७१० ।	४९ अनोरकर्मकात् २७२२ ।
३८ वृत्तिसर्गतायनेषु क्रम २७११ ।	१० विभाषा विप्रलापे २७२३ ।
३९ उपपदाभ्याम् २७१२ ।	११ अवाङ् २७२४ ।
४० आड उद्गमने २७१३ ॥ २ ॥	१२. सम प्रतिज्ञान २७२५ ।
* ज्योतिरुत्तम इति पञ्चमम् ।	१३ उदञ्चर सकर्मकात् २७२६ ।
४१ वे पादविहरण २७१४ ।	१४. समन्तुतीयापुक्तात् २७२७ ।
४२ प्रोषाभ्या समर्थाभ्याम् २७१५ ।	१५ दानञ्च सा चेषतुर्ध्वर्थे २७२८ ।
४३ अनुसर्गाद्वा २७१६ ।	* जसिष्ट्यवहारे दान प्रयोगे चतुर्ध्वर्थे तृतीया भव तीति पञ्चमम् ।
४४ अपह्वे इ २७१७ ।	१६ उपाणम स्वकरणे २७२९ ।
४५ अकर्मकाञ्च २७१८ ।	५७ जाश्रुस्मृदशा सन २७३१ ।
४६ सप्रतिभ्यामनाधाने २७१९ ।	५८ नानोर्ज २७३२ ।
४७ भासनोपसभाषाज्ञानयत्रविमत्युपमन्त्र- णेषु वद २७२० ।	१९ प्रत्याङ्भ्या श्रुव २७३३ ।
४८ ज्यक्तवाचा समुच्चारणे २७२१ ।	६० शदे शित २३६२ ॥ ३ ॥

६१	त्रियतेर्लुङ्लिङोश्च २५३८ ।	७३	अपाद्द २७४१ ।
६२	पूर्ववत्सन २७३४ ।	७४	णिचश्च २५६४ ।
६३	आम्प्रत्ययवत्कृत्वोऽनुप्रयोगस्य २२४० ।	७५	समुदाङ्भ्यो यमोऽग्रन्थे २७४२ ।
६४	प्रोपाभ्या युजेरयज्ञपात्रेषु २७३५ ।	७६	अनुपसर्गाञ्च २७४३ ।
* स्वराद्यन्तोपमृष्टादिति वक्तव्यम् ।		७७	विभापोपपदेन प्रतीयमाने २७४४ ।
६५	सम क्षणव २७३६ ।	७८	शेषात्कर्तरि परस्मैपदम् २१५९ ।
६६	भुजोऽनवने २७३७ ।	७९	अनुपराभ्या कृत्व २७४५ ।
६७	णेरणौ यत्कर्म णौ चेत्स कर्ताऽनाध्याने	८०	अभिप्रत्यतिभ्य क्षिप २७४६ ॥४॥
६८	भीस्म्योर्हेतुभये २५९४ । [२७३८ ।	८१	प्राद्ध २७४७ ।
६९	गृधिवञ्च्यो प्रलम्भने २७३९ ।	८२	परेर्मृष २७४८ ।
७०.	लिय समाननशालीनीकरणयोश्च २५९२	८३	व्याङ्परिभ्यो रम २७४९ ।
७१	मिभ्योपपदात्कृत्वोऽभ्यासे २७४० ।	८४	उपाञ्च २७५० ।
७२	स्वरितञित कर्त्रभिप्राये क्रियाफले	८५	विभापाऽकर्मकात् २७५१ ।
	२१५८ ।	८६	बुधयुधनशजनेङ्प्रुदुसुभ्यो णे २७५२ ।

८७. निगरणचलनार्थेभ्यश्च २७५३ ।

चतुर्थः पादः ।

* भदेः प्रतिषेधः ।

८८. अणावकर्मकाशित्तवत्कर्तृत्वात् २७५४ ।

८९. न पादम्याङ्गमाङ्गसपरिमुहुरचिन्त-
तियदसः २७५५ ।

* पाद्विषु धेट उपमङ्गलानम् ।

९०. वा क्यपः २६६९ ।

९१. शुद्धो लुङि २३४५ ।

९२. गृह्णाः समनोः २३४७ ।

९३. लुटि च कल्पः २३५१ ।

भूवादयः क्रीडोऽनु वेः पादप्रियते. प्राह्वह-
खयोदश ॥

इति पाणिनीयसूत्रपाठे प्रथमस्याध्यायस्य तृतीय पादः ।

१. आकडारादेका संज्ञा २३२ ।

२. विप्रतिषेधे परं कार्यम् १७५ ।

३. गू स्त्र्याख्यौ नदी २६६ ।

* प्रथमलिङ्गमहणश्च ।

४. नेयडुवङ्स्थानावस्त्री ३०३ ।

५. वाऽऽमि ३०४ ।

६. डिति द्वस्वश्च २९६ ।

७. शेषो घ्यसखि २४३ ।

८. पतिः समास एव २५७ ।

९. पष्ठीयुक्तश्छन्दसि वा ३३८९ ।

१०. ह्रस्वं लघु ३१ ।

११. संयोगे गुरु ३२ ।

१२. दीर्घं च ३३ ।

१३ यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादि प्रत्ययेऽङ्गम्

१४ मुत्तिङन्त पदम् २९ । [१९९ ।

१५ न क्ये २६५९ ।

१६ मिति च १२५२ ।

१७ स्वादिष्वसर्वनामस्थाने २३० ।

१८ यचि भम् २३१ ।

* नभोऽङ्गिरो मनुषा वयुपसङ्ग गनम् ।

* वृषण प्रस्वध्वयो ।

१९ तसौ मत्वर्थे १८९६ ।

२० अयस्मयादीनि छन्दसि ३३९० ॥ १ ॥

* उभयमज्ञान्यपीति वक्तव्यम् ।

२१ बहुषु बहुवचनम् १८७ ।

२२ त्र्येकयोर्द्विवचनैकवचने १८६ ।

२३ कारके ५३४ ।

२४ ध्रुवमपायेऽपादानम् ५८६ ।

* जुगुप्साविरामप्रमादार्थानामुपमङ्गयानम् ।

२५ भीत्रार्थाना भयहेतु ५८८ ।

२६ पराजेरसोढ ५८९ ।

२७ वारणार्थानामीप्सित ५९० ।

२८ अन्तर्वीं येनादर्शनमिच्छति ५९१ ।

२९ आख्यातोपयोगे ५९२ ।

३० जनिकर्तुं प्रकृति ५९३ ।

३१ भुव प्रभव ५९४ ।

३२ कर्मणा यमभिप्रैति स सम्प्रदानम् ५६९ ।

* क्रियया यमभिप्रैति स सम्प्रदानम् ।

* कर्मण करणमना सम्प्रदानस्य च कर्मसपा वक्तव्या ।

३३ रुच्यर्थाना प्रीयमाण ५७१ ।

३४ श्लाघदुड्स्थाज्ञपा झीप्स्यमान ५७२ ।

३५. धारेरुत्तमर्णः ५७३ ।
 ३६. सृष्टेरीत्सितः ५७४ ।
 ३७. कुम्भदुहेर्णाम्बुगार्थानां यं प्रति कोपः ५७५ ।
 ३८. कुम्भदुहेरुपमृष्टयोः कर्म ५७६ ।
 ३९. राधीक्ष्योर्गम्य विप्रभ्रः ५७७ ।
 ४०. प्रत्याद्भ्यां ध्रुवः पूर्वस्य कर्ता ५७८ । २ ।
 ४१. अनुप्रतिगुणभ्र ५७९ ।
 ४२. साभ्रकृतमं फरणम् ५६० ।
 ४३. दिवः कर्म च ५६२ ।
 ४४. परिक्रमणे भ्रं प्रदानमन्यतरस्याम् ५८० ।
 ४५. आभ्ररोऽधिकरणम् ६३२ ।
 ४६. भ्रिशीष्णामां कर्म ५४२ ।
 ४७. अभ्रिनिप्रिशाभ्र ५४३ ।
 ४८. उपान्वध्याषुस. ५४४ ।

- * वनेरइयर्थस्य प्रतिषेध ।
 ४९. कर्तुरीत्सिततमं कर्म ५३५ ।
 ५०. तथायुक्तं चानीप्सितम् ५३८ ।
 ५१. अकथितं च ५३९ ।
 * भ्रमं कर्तुं भ्रियं गे देश कालो भावो गन्तव्योऽध्वा
 च कर्मजनक इति वाच्यम् ।
 ५२. गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्माकर्मका-
 णामणिकर्ता स णौ ५४० ।
 * जल्पतिप्रभृतीनामुपसङ्ख्यानम् ।
 * ह्येथ ।
 * अदिप्रायोर्न ।
 * नीवद्योर्न ।
 * नियन्तृकर्तृकस्य वहेरनिषेधः ।
 * भक्षेरहिमाधेस्य न ।
 * साम्रायतेर्न ।

५३ ह्रक्कोरन्यतरस्याम् ५४१ ।

* अभिवादिदशोरा मनपदे वेति वाच्यम् ।

५४ स्वतन्त्र कर्ता ५५९ ।

५५ तत्प्रयोजको हेतुश्च २५७५ ।

५६ प्राप्तीश्वरान्निपाता १९ ।

५७ चादयोऽसत्त्वे २० ।

३. च वा ह (अह) एव एवम् नूनम् शश्वत् युपत्
(युगपत्) (भूयस्) सूपत् कूपत् कुविन् नर्त् चेत चण्
कचित् यत्र तत्र नह हन्त माकिम् (माकीम्) माकिर्
नकिम् (नकीम्) नकिर् (आकीम्) मात् नन् तावत्
यावत् त्वा त्व त्वै (द्वै रै) रे श्रौपट् वौपट् वपट् स्वाहा
स्वधा ओम् तथा (तथाह) खलु किञ्च अथ सु (सुष्टु)
स्म अ इ उ ऋ लृ ए ए आ औ आदह उन उरुन् वेडा
याम् मात्रायाम् यथा वत् तत् । कम् पुरा वधा (वधा)
धिक् हाहा हहै (हहे) पाद् प्यट् आहा उताहो हो अहो
नो (नौ) अथो ननु मन्य । मध्या असि ब्रूहि तु सु इति

इव वत् वात् वन वत (सम् वशम् शिकम् । दकम्) सनु-
कम् छवन् (छवट्) शङ्गे शुभम् सम् सनात् सनत् नहि
कम् सत्यम् कृतम् अदा इदा नाचत् नचत् नहि जातु
कथम् कुत कुत्र भव अनु हा हे (है) आहास्वित् शम्
कम् सम् । ददशा पशु वन् सह (अनुपट्) आनुपक् अङ्ग
फट् तातक (भाजक्) अय अर वाट (चाट्) कुम् खुम्
युम् अम् इम् सीम् सिम् । स वै । 'उपसर्गविभक्तिस्वर
प्रतिरूपकाश्च निपाता' १६—आकृतिगणोऽयम् ॥
इति चादय ॥

५८ प्रादय २१ ।

४ प्र परा अय सम् अनु भव निस् । नर दुम् दुर
वि आह । न आध आप आत सु उट अभि प्रति परि
उप—इति प्रादय ॥

* मरुच्छब्दस्योपमह्ण गाम् ।

* श्रुच्छब्दस्योपमह्ण गानम् ।

५९ उपसर्गा क्रियायोगे २२ ।

७५ अनत्याधान उरसिमनसी ७७६ ।

७६ मध्येपदेनिवचने च ७७७ ।

७७ नित्य हस्तेपाणावुपयमने ७७८ ।

७८ प्राध्व बन्धने ७७९ ।

७९ जीविकोपनिपदावौपम्ये ७८० ।

८० ते प्राग्धातो २२३० ॥ ४ ॥

८१ छन्दसि परेऽपि ३३९१ ।

८२ व्यवहिताश्च ३३९२ ।

८३ कर्मप्रवचनीया ५४६ ।

८४ अनुलक्षणे ५४७ ।

८५ तृतीयार्थे ५४९ ।

८६ हीने ५५० ।

८७ उपोऽधिके च १५१ ।

८८ अपपरी वर्जने ५९६ ।

८९ आङ्घ्र्यादावचने ५९७ ।

* आङ्घ्र्यादाभिविध्योरिति वक्तव्यम् ।

९० लक्षणेत्थभूताख्यानभागवीप्सासु प्रति-
पर्यनव ५५२ ।

९१ अभिरभागे ५५३ ।

९२ प्रति प्रतिनिधिप्रतिदानयो ५९९ ।

९३ अधिपरी अनर्थकौ ५५४ ।

९४ सु पूजायाम् ५५५ ।

९५ अतिरतिक्रमणे च ५५६ ।

९६ अपि पदार्थसम्भावनान्ववसर्गगर्हासमु-
ष्येषु १५७ ।

९७ अधिरीश्वरे ६४४ ।

९८ विभाषा कृषि ६४६ ।

९९ ल परस्मैपदम् २१५५ ।

१००. तडानावात्मनेपदम् २१५६ ॥ ५ ॥	१०६. प्रहासे च मन्योपपदे मन्यतेरुत्तम एकवच २१६३ ।
१०१. तिङ्खीणि त्रीणि प्रथममध्यमोत्तमाः २१६० ।	१०७. अस्मद्युत्तमः २१६४ ।
१०२. तान्येकवचनद्विवचनवहुवचनान्येकशः २१६१ ।	१०८. शेषे प्रथमः २१६५ ।
१०३. सुष' १८५ ।	१०९. परः संनिकर्षः संहिता २८ ।
१०४. विभक्तिश्च १८४ ।	११०. विरामोऽवसानम् २७ ।
१०५. युष्मद्युपपदे समानाधिकरणे स्थानि- न्यपि मध्यमः २१६२ ।	आ कडाराद्बहुष्वनुप्रतिगृण ऊर्यादिच्छन्दसि तिङो दश ॥

इति पाणिनीयसूत्रपाठे प्रथमस्याध्यायस्य चतुर्थः पादः अध्यायश्च ।

॥ अथ द्वितीयोऽध्यायः ॥

प्रथमः पादः ।

१ समर्थ पदविधि ६४७ ।

२ सुग्रामन्त्रिते पराङ्गवत्स्वरे ३६५६ ।

* षष्ठ्यामन्त्रितकारकचनम् ।

* सुबन्तस्य पराङ्गवद्भावे समानाधिकरणस्योपमङ्गानामनन्तरं गान् ।

* पूर्वाङ्गवच्चेति वक्तव्यम् ।

* अव्ययानात् ।

* अव्ययीभावस्य विष्यते ।

३. प्राक्ङारात्ममास ६४८ ।

४ सह सुपा ६४९ ।

* इवेन समासो विभक्त्यलोपश्च ।

५ अव्ययीभाव ६५१ ।

६ अव्यय विभक्तिसमीपसमृद्धिव्युद्ध्यर्थीभावान्वाययासप्रतिशब्दप्रादुर्भावपश्चाद्यथानुपूर्व्यगौगपयसादृश्यसपत्तिसाकल्यान्तवचनेषु ६५० ।

७ यथाऽसादृश्ये ६६१ ।

८. यावदवधारणे ६६२ ।

९. सुप्रतिना मात्रार्थे ६६३ ।

१०. अक्षशलाकासंख्याः परिणा ६६४ ।
 ११. विभाषा ६६५ ।
 १२. अपपरियद्विरन्वयः पञ्चम्या ६६६ ।
 १३. आङ्मर्यादाभिविधयोः ६६७ ।
 १४. लक्षणेनाभिप्रती आभिमुख्ये ६६८ ।
 १५. अनुर्वत्समया ६६९ ।
 १६. यस्त चायामः ६७० ।
 १७. तिष्ठद्गुप्रभृतीनि च ६७१ ।

७. तिष्ठद्गु बहुद्गु आयतीगवम् खले-
 वुसम् लूनववम् लयमानयवम् पूतयवम् पूयमानप्रवम्
 संहृतयवम् सडियमाणयवम् सडहतवुसम् सडियमाणवुसम्
 समभूमि समपदानि गुणमम् विपमम् दुपमम् निपमम्
 अपसमम् आयतीसमम् (प्रोडपु) पापसमम् पुष्यसमम्
 प्राडम् प्ररथम् प्रमृगम् प्रदक्षिणम् (अपरदाक्षेणम्) सप्रति
 असप्रति । 'इन्प्रत्यय समासान्त' १७—इति तिष्ठद्गु-
 प्रभृतयः ॥

१८. पारेमध्ये पष्ठगा वा ६७२ ।
 १९. संख्या बंशयेन ६७३ ।
 २०. नदीभिश्च ६७४ ॥ १ ॥
 २१. अन्यपदार्थे च संज्ञायाम् ६७५ ।
 २२. तत्पुरुषः ६८४ ।
 २३. द्विगुश्च ६८५ ।
 २४. द्वितीया श्रित्तातीवपत्तितगत्वात्यस्तप्राप्ता-
 पत्रैः ६८६ ।
 * गम्यादीनामुपसङ्ग रानम् ।
 २५. स्वयं स्तेन ६८७ ।
 २६. खट्वा क्षेपे ६८८ ।
 २७. सामि ६८९ ।
 २८. काला. ६९० ।
 २९. अत्यन्तसंयोगे च ६९१ ।

३० कृतीया तत्कृतार्थेन गुणवचनेन ६९२ ।

३१ पूर्वसदृशसमोनार्थकलहनिपुणमिश्ररक्षणे
६९३ ।

• अवरम्भोपपन्नं गानम् ।

३२ कर्तृकरण कृता बहुलम् ६९४ ।

३३ कृतैरधिकार्थवचने ६९५ ।

३४ अत्रेन व्यञ्जनम् ६९६ ।

३५ भक्ष्येण मिश्रीकरणम् ६९७ ।

३६ चतुर्थी तदर्थार्थमलिहितसुत्तरक्षितै ६९८

• अर्थन नित्यसमाप्तो विरोप्यलिङ्गता चेति वक्तव्यम् ।

३७ पञ्चमी भयेन ६९९ ।

• भयभीतभीतिर्भाभिरिति वक्तव्यम् ।

• भयनिगतत्रुगुणुभिरिति वक्तव्यम् ।

३८ अपेतापोढमुक्तपतितापत्रस्तैरल्पश ७००

३९ स्तोकांतिरुदूरार्थकृन्द्वाणि केन ७०१

४० सप्तमी शौण्डे ७१७ ॥ २ ॥

८ शौण्ड धृत कितव व्याडः प्रवीण सवीत अतर
अधि पट्ट पाण्डत कुशत चपद निपुण—इति शौ
ण्डादय ॥

४१ सिद्धशुक्कपकवन्धैश्च ७१८ ।

४२ ध्वाङ्गेण क्षेपे ७१९ ।

४३ कृतैर्कणे ७२० ।

४४ सज्ञायाम् ७२१ ।

४५ केनाहोरात्रावयवा ७२२ ।

४६ तत्र ७२३ ।

४७ क्षेपे ७२४ ।

४८ पात्रेसमितादयश्च ७२५ ।

९ पात्रसमिता पात्रबहुत्र उदुम्बरमशक (उदु
म्बरमशका) उदुम्बरकृमि कूपकच्छप अवटकच्छप
कूपमण्डूक कुम्भमण्डूक उदपानमण्डूक नगरकाक

नगरवाक्सः मातरिपुरुषः पिन्डीशूरः पितरिशूरः गेहेशूरः
गेहेनदी गेहेश्वेडी गेहेविजिती गेहेश्व्याडः गेहेमेही (गेहे-
दाही) गेहेदत्त. गेहेष्टः गर्भेनृषः आखनिकबकः गोष्टे-
शूरः गोष्टेविजिती गोष्टेश्वेडां गोष्टेपद्मः गोष्टेपण्डितः गोष्टे-
प्रगल्भः कर्णेतिरिटिरा कर्णेचुरुचुरा—आकृतिगणो-
ऽयम् । इति पात्रेसमितादयः ॥

४९. पूर्वकालैकसर्वजरत्पुराणनवकेवलाः समा-
नाधिकरणेन ७२६ ।

५०. दिक्संख्ये संज्ञायाम् ७२७ ।

५१. तद्धितार्थोत्तरपदसमाहारे च ७२८ ।

* द्वन्द्वतत्पुरुषयोरुत्तरपदे नित्यसमामवचनम् ।

* उत्तरपदेन परिमाणिना द्विगोस्त्वद्धये बहूनान्तत्पुरु-
षस्वोपसद्धानम् ।

५२. संख्यापूर्वो द्विगुः ७३० ।

५३. कुत्सितानि कुत्सनैः ७३२ ।

५४. पापाणके कुत्सितैः ७३३ ।

५५. उपमानानि सामान्यवचनैः ७३४ ।

५६ उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे ७३५

१०. व्याघ्र सिंह ऋक्ष ऋषभ चन्दन शुक शृष
वराह हस्तिन् तह कुशर रुह पृषत् पुण्डरीक पलाश
कितव—इति व्याघ्रादयः ॥ आकृतिगणो-
ऽयम् । तेन । मुरापदम् मुखकमलम् करकिसलयम्
पार्थिवचन्द्रः इत्यादि ॥

५७. विशेषणं विशेष्येण बहुलम् ७३६ ।

५८. पूर्वापरप्रथमचरमजघन्यसमानमध्यमध्य-
मवीराश्च ७३७ ।

५९. श्रेण्यादयः कृतादिभिः ७३८ ।

११. धेणि [ऊक] एक पूग कुन्दम् (सुकुन्द) [राशि] नि-
चय [विशेष] निधन (विधान) [पर] इन्द्र देव मुण्ड भूत
ध्रमण वदान्य अध्यापक अभिरूपक ब्राह्मण क्षत्रिय

[विशष्ट] पदु पाण्डुत कुशुत उपठ ननुण कृपण—
इत्येत श्रेण्यादय ॥ १० इत मत मत भूत
उक्त [युक्त] गम शत गमाश्रात गमाश्रात गभात
[गमवि]। वररिा अवस रत नगटुन उपकृत
उपाकृत [१० शान दान्त उगहन वरन उदत]—
आट्टतिगणोऽयम् ॥ इति ट्टतादय ॥

* धण्यादिषु च्यधयचनम् ।

६० स्तेन नञ्चिदिष्टेनानञ् ७३९ ॥ ३ ॥

* शारुपार्थिमादीनामिद्वय उतरपदगेपस्यापमद्ग ग
नम् ।

[१३ (वा १३१४) । शरुपधिव कुतपर्माधुत
अजातान्वक्ति—आट्टतिगणाऽयम् ॥ कृतापकृत
भुक्तविभुक्त पीतावपीत गाप्रत्यागत यातानुयात क्रया
कथिसा पुगपुगट्वा पगपाग्रा [मानामानरा]—
इति शारुपार्थिमादय ॥]

६१ सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टा पूज्यमानै ७४०

६० वृन्दारकनागकुञ्जरै पूज्यमानम् ७४१

६३ कतरकतमौ जातिपरिप्रश्ने ७४२ ।

६४ क्रि श्रेपे ७४३ ।

६५ पोढायुवतिस्तोककतिपयगष्टिधेनुवशावेह-
द्वृष्कयणीप्रवक्तृश्रोत्रियाध्यापकधूर्तैर्जा-
ति ७४४ ।

६६ प्रशसावचनैश्च ७४७ ।

६७ युवा खलतिपलितवलिनजरतीभि ७४८

६८ कृत्यतुल्याख्या अजात्या ७४९ ।

६९ वर्णो वर्णेन ७५० ।

७० कुमार श्रमणादिभि ७५० ।

१४ श्रमणा प्रवाजता कुलगा गर्भिणी तापमी दासी
बन्धकी अध्यापक अभिरूपक पण्डित पदु मृदु कुशल
चपठ ननुण—इति श्रमणादय ॥

७१. चतुष्पादो गर्भिण्या ७५३ ।

* चतुष्पादातिरिति वक्तव्यम् ।

७२. मयूरव्यंसकादयश्च ७५४ ।

१५. मयूरव्यंसकात्त्रयसक कम्पात्रमुण्ड गवन-
मुण्ड छन्दसि । हस्तगृह्य (हस्तगृह्य) पादगृह्य (पादगृह्य)
अङ्गुलगृह्य (अङ्गुलगृह्य) पुनदाय । 'एहीडादयोऽन्यपदार्थे'
१८ । एहीड वनते । एहिगः वर्तते । एहिवाणिजा क्रिया ।
अपेहिवाणिजा प्राहवाणिजा एहिम्बागता अपेहिम्बागता
एहिद्वितीया अपेहिद्वितीयाप्रेहिद्वितीया एहिकटा अपहिकटा
प्रेहिकटा आहरकटा प्रहिरुर्दमा प्रोहकमा विभमचूडा
उद्धमचूडा (उद्धरचूडा) आहरपेया आहरसाना [आहर
सेना] आहरप्रनिता (आहरविनता) मन्तविचक्षण उद्धरोत्पृ-
जा उद्धरावगृजा उद्धमविभना उत्पचनिपचा उत्पतनिपचा
उधापचम् उधनीचम् आचोपचम् आचपरावम् नखप्रचम्
निधपचम् अत्रियन स्नात्वाकाष्ठक पी-वास्थिरक मुन्हा
मुहित प्रोप्यपापीयान् उत्पत्यपावत्ता निपत्यरोहिणी
निपण्णयामा अपेहिप्रघता एदिविघता इहपयमी इह-

द्वितीया । 'जदि कर्मणा बहुलमाभीक्ष्ये' १९ । कर्तार चाभि-
दधान । जदिजोड (जदिजोडम्) जदिस्तम्बन् (जदि-
स्तम्ब) [उजहिरस्तम्बम्] । 'आहयातमाहयातेन क्रिया-
सातत्ये' २० । अशीतपिवता पचतभृजता सादतमोदता
सादतवमता (सादतानमता) आहरनिपचा आहरनिधि-
रा (आरपनिष्करा) उत्पचनिपचा मिन्धिलवणा कृन्धि-
विचक्षणः पचलवणा पचपट्टा—आकृतिगणोऽयम्
तेन । अकुतोमय कान्देशीक (कान्देशीक) आहो-
पुरुषा अहापुरुषिणा अहमहमिका अहच्छा एहिरियाहिग
उम्मृजविचृजा द्रव्यानारम् अवश्यसार्थम् ॥ इति
मयूरव्यंसकादयः ॥

समर्थोऽन्यपदार्थे च सिद्धशुष्कसन्महद्वाद्वा ।

इति पाणिनीयगमूत्रपाठे द्वितीयस्याध्यायस्य प्रथम पादः ।

द्वितीयः पादः ।

१. पूर्वोपरधरोत्तरमेकदेशिनैकाधिकरणे
२. अर्थ नपुंसकम् ७१३ । [७१२ ।
३. द्वितीयतृतीयचतुर्थतुर्याण्यन्यतरस्याम्
४. प्राप्तापन्ने च द्वितीयया ७१५ । [७१४ ।
५. काला परिमाणिना ७१६ ।
६. नञ् ७५६ ।
७. ईपदकृता ७५५ ।
- * ईपद्गुणरचनेनेति वक्तव्यम् ।
८. पठ्ठी ७०२ ।
- * वृषोणा च पठ्ठी भ्रमस्यत इति वक्तव्यम् ।
९. याजकादिभिश्च ७०३ ।
१६. यात्रक पूत्रक परिवारक परिवेषक (परिवेषक)

प्रापक अभ्यापक उत्साहक उद्वेगक द्रोण भर्तृ रथगणक

पत्तिगणक—इति याजकादयः ॥

१०. न निर्धारणे ७०४ ।

* प्रतिपदविधाना च पठ्ठी न समस्यत इति वक्तव्यम् ।

११. पूरणगुणसुहितार्थसद्व्ययतव्यसमाना-
धिकरणेन ७०५ ।

१२. क्तेन च पूजायाम् ७०६ ।

१३. अधिकरणवाचिना च ७०७ ।

१४. कर्मणि च ७०८ ।

१५. नृजकाभ्यां कर्तरि ७०९ ।

१६. कर्तरि च ७१० ।

१७. नित्यं क्रीडाजीविकयोः ७११ ।

१८. कुगतिप्रादयः ७६१ ।

* कर्मप्रबचनीयाना प्रतिषेधः ।

* प्रादयो गताद्यर्थे प्रथमया ।

* अत्यादयः प्रान्ताद्यर्थे द्वितीयया ।

- * भवादयः कृष्टाद्यर्थे तृतीयया ।
 * पर्यादयो ग्लानाद्यर्थे चतुर्थ्या ।
 * निरादय नान्ताद्यर्थे पञ्चम्या ।
 * इवेन विभक्त्यलोप पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं च ।
 १९. उपपदमतिङ् ७८२ ।
 २०. अमैवान्ययेन ७८३ ॥ १ ॥
 २१. तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्याम् ७८४ ।
 २२. क्त्वा च ७८५ ।
 २३. शेषो बहुव्रीहिः ८२९ ।
 २४. अनेकमन्यपदार्थे ८३० ।
 * प्रादिभ्यो धातुञ्जस्य वाच्यो वा चोत्तरपदलोपः ।
 * नञोऽस्त्यर्थानां वाच्यो वा चोत्तरपदलोपः ।
 २५. संख्ययान्ययासन्नादूराधिकसंख्याः सं-
 ख्येये ८४३ ।
 २६. दिङ्नामान्यन्तराले ८४५ ।

२७. तत्र तेनेदमिति सरूपे ८४६ ।
 २८. तेन सहेति तुल्ययोगे ८४८ ।
 * सर्वनाम्नो वृत्तिमात्रे पुंस्त्वद्भावो वक्तव्यः ।
 २९. चार्थे द्वन्द्वः ९०१ ।
 ३०. उपसर्जनं पूर्वम् ६५४ ।
 ३१. राजदन्तादिपु परम् ९०२ ।

१७. राजदन्तः अप्रेषणम् लिप्तवासितम् नाममुपि-
 तम् सिक्तसमृष्टम् सृष्टलुथितम् अर्वाङ्गनपकम् अर्पितो-
 त्तम् उत्तगाढम् उल्लखलमुसलम् तण्डुलकिण्वम् दृपदुपलम्
 आरङ्गायनि (आरम्भायनबन्धकी) निप्ररथवाहीक अव-
 न्यश्मकम् शूद्रार्थम् स्नातकराजानी विष्वक्सेनार्जुनी अ-
 क्षिभ्रुवम् दारगवम् शब्दार्थो धर्मार्थो कामार्थो अर्थशब्दौ
 अर्थधर्मो अर्थकामौ वैकारिमतम् गाजवाजम् (गोजवा-
 जम्) गोपालिधानपूलासम् (गोपालधानीपूलासम्) पूला-
 सकारण्डम् (पूलासककुरण्डम्) स्थूलासम् (स्थूलपूलासम्)
 उशीरबीजम् [जिह्वास्थि] सिञ्जास्थम् (सिञ्जाश्वस्थम्)

चित्रास्वाती (चित्रस्वाती) भायापती दम्पता जम्पती
जायापती पुत्रपती पुत्रपशू कशश्मधू शिराबीजु (शरो
बीजम्) शिराजानु सापमधुनी मधुमर्षिणी [आद्यन्तौ]
अन्तादी गुणवृद्धी वृद्धिगुणा—इति राजदन्तादय ॥

३२ द्वन्द्वे धि ९०३ ।

३३ अजायदन्तम् ९०४ ।

३४ अल्पान्तरम् ९०५ ।

- * अनेकप्राप्तावेकस्य नियमोऽनियमदशेपे ।
- * ऋतुनक्षत्राणामानुपूर्व्येण ममानाक्षराणाम् ।
- * अभ्यहितश्च ।
- * लघ्वक्षरम् ।
- * वर्णानामानुपूर्व्यण ।
- * भ्रातुश्च ज्यायस ।
- * सङ्ख्याया अल्पीयस्या ।
- * धर्मादिपूभयम् ।

३५ सप्तमीविशेषणे बहुव्रीहौ ८९८ ।

- * सर्वनामसङ्ख्योरुपसङ्ख्यानम् ।

* वा प्रियस्य ।

* गङ्गादिभ्य परा सप्तमी ।

३६ निष्ठा ८९९ ।

* जातिकालसुखादिभ्य परा निष्ठा ।

* प्रहरणार्थेभ्यश्च परे निष्ठा मसप्तम्यौ ।

३७ वाहिताग्न्यादिपु ९०० ।

१८ आहना म चातपुत्र चातदत्त चातश्मधु तैल
पात घृतपात [मद्यपीत] ऊर्भाय गताथ—आकृति
गणोऽयम् ॥ तन । गङ्गकण्ठ अस्युद्यत (अरमुद्यत)
दण्डपाणप्रभृतयाऽप ॥ इत्याहिताग्न्यादय ॥

३८ कडारा कर्मधारये ७५१ ।

१९, कडार गडुल खज्ज रोड काण कुण्ठ सगत
गौर वृद्ध भिक्षुक पित्र पिङ्गुल (पङ्गुल) तड तनु [जठर]
बाधर मठर कज्ज बबर—इति कडारादय ॥

पूर्वापराधरोत्तर तृतीयाप्रभृतीन्यष्टादश ॥

इति पाणिनीयमूत्रपाठ द्वितीयस्याध्यायस्य द्वितीय पाद ।

तृतीयः पादः ।

१. अनभिहिते ५३६ ।
 * तिङ्कृतद्वितममासैः परिसङ्ग गणम् ।
 २. कर्मणि द्वितीया ५३७ ।
 * उभयवर्तमो वायां धिगुपर्याद्विषु त्रिषु ।
 द्वितीयात्रेडितान्तेषु ततोऽन्यत्रापि दृश्यते ॥
 * अभित् परितस्समयानिकगाहाप्रतियोगेऽपि ।
 ३. तृतीया च होश्छन्दसि ३३९४ ।
 ४. अन्तरान्तरेणयुक्ते ५४५ ।
 ५. कालाध्वनोरत्यन्तसयोगे ५५८ ।
 ६. अपवर्गे तृतीया ५६३ ।
 ७. सप्तमीपञ्चम्यौ कारकमध्ये ६४३ ।
 ८. कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया ५४८ ।

- ९ यस्मादधिक यस्य चेश्वरवचन तत्र
 सप्रमी ६४५ ।
 १० पञ्चम्यपाङ्परिभि ५९८ ।
 ११. प्रतिनिधिप्रतिदाने च यस्मात् ६०० ।
 १२. गत्यर्थकर्मणि द्वितीयाचतुर्थ्यौ चेष्टाया-
 मनध्वनि ५८५ ।
 १३ चतुर्थी सप्रदाने ५७० ।
 * तादर्थ्ये चतुर्थी वक्तव्या ।
 * क्लृपि सपद्यमाने च ।
 * वत्पातेन ज्ञापिते च ।
 * हितयोगे च ।
 १४ क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिन
 ५८१ ।
 १५. तुमर्थाच्च भाववचनात् ५८२ ।

१६ नम स्वस्तिस्वाहास्वधालवपड्योगाच्च
५८३ ।

* अलमिति पर्याप्यर्थग्रहणम् ।

१७ मन्यकर्मण्यनादरे विभाषाऽप्राणिषु ५८४

* अप्राणिष्वित्यपनीय नौ काकाप्रशुकसृगालवज्रैध्विति
वाच्यम् ।

२० नौ काक अत्र शुक शृगल—इति नावा
दय ॥

१८ कर्तृकरणयोस्तृतीया ५६१ ।

* प्रकृत्यादिभ्य उपसङ्ख्यानम् ।

२१ (वा १४५८) प्रकृति प्राय गात्र सम विषम
द्विद्वेण पञ्चक स हस्त—इति प्रकृत्यादय ॥

१९ सहयुक्तऽप्रधाने ५६४ ।

२० येनाङ्गविकार ५६५ ॥ १ ॥

२१ इत्थम्भूतलक्षण ५६६ ।

२२ सञ्ज्ञोऽन्यतरस्या कर्मणि ५६७ ।

२३ हेतौ ५६८ ।

* निमित्तपर्यायप्रयोगे मर्वासा प्रायदर्शनम् ।

२४ अकर्तर्यृणे पञ्चमी ६०१ ।

२५ विभाषा गुणेऽस्त्रियाम् ६०२ ।

२६ पष्ठी हतुप्रयोगे ६०७ ।

२७ सर्वनाम्नस्तृतीया च ६०८ ।

२८ अपादाने पञ्चमी ५८७ ।

* ल्यब्लोपे कर्मण्यधिकरणे च ।

* यतश्चाध्वकालनिमान तत्र पञ्चमी तद्युक्तादध्वन
प्रथमासप्तम्यौ कालात्सप्तमी च वक्तव्या ।

२९ अन्यारादितरर्तेदिक्छब्दाश्चूत्तरपदाजा
हियुक्ते ५९५ ।

३० पञ्चतसर्थप्रत्ययेन ६०९ ।

३१ एनपा द्वितीया ६१० ।

३२. पृथग्विनानानाभिस्तृतीयाऽन्यतरस्याम्
६०३ ।
३३. करणे च स्तोकाल्पकृच्छ्रकतिपयस्यास-
त्त्ववचनस्य ६०४ ।
३४. दूरान्तिकार्थैः षष्ठ्यन्यतरस्याम् ६११ ।
३५. दूरान्तिकार्थेभ्यो द्वितीया च ६०५ ।
३६. सप्तम्यधिकरणे च ६३३ ।
- * कस्येन्विपयस्य कर्मण्युपसङ्घ गणम् ।
* साध्वसाधुप्रयोगे च ।
* अर्हाणां कर्तृत्वेऽनर्हाणामकर्तृत्वे तद्वैपरीत्ये च ।
* निमित्तात्कर्मसयोगे ।
३७. यस्य च भावेन भावलक्षणम् ६३४ ।
३८. पष्ठी चानादरे ६३५ ।
३९. स्वामीश्वराधिपतिदायादसाक्षिप्रतिभूप-
सूतैश्च ६३६ ।
४०. आयुक्तकुशलाभ्यां चासेवायाम् ६३७ ।
४१. यतश्च निर्धारणम् ६३८ ।
४२. पञ्चमी विभक्ते ६३९ ।
४३. साधुनिपुणाभ्यामर्चायां सप्तम्यप्रतेः ६४०
- * अप्रत्यादिभिरिति वक्तव्यम् ।
२२. प्राति परि अनु—एते प्रत्यादयः ॥
४४. प्रसितोत्सुकाभ्यां तृतीया च ६४१ ।
४५. नक्षत्रे च लुपि ६४२ ।
४६. प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रे
प्रथमा ५३२ ।
४७. संबोधने च ५३३ ।
४८. सामन्त्रितम् ४११ ।

- ४९ णक्वचन सम्बुद्धि १९२ ।
 ५० षष्ठी शेषे ६०६ ।
 ५१ झोऽविदर्धस्य करणे ६१२ ।
 ५२ अधीगर्धदयेशा कर्मणि ६१३ ।
 ५३ कृन् प्रतियन्त्रे ६१४ ।
 ५४ रुजार्थाना भाववचनानामज्वरे ६१५ ।
 * भज्वरिसन्ताप्योरिति वक्तव्यम् ।
 ५५ आशिषि नाथ ६१६ । [६१७ ।
 ५६ जासिनिप्रहृणनाटक्रायपिपा हिंसायाम् ।
 ५७ व्यवहृपणो समर्थयो ६१८ ।
 ५८ दिवस्तदर्धस्य ६१९ ।
 ५९ विभाषोपसर्गे ६२० ।
 ६० द्वितीया ब्राह्मणे ३३९५ ॥ ३ ॥
 ६१ प्रेष्यमुवोर्द्विविपो देवतासप्रदाने ६२१ ।
- * हविषोऽप्रस्थितस्य ।
 ६२ चतुर्थ्यर्थे बहुल छन्दसि ३३९६ ।
 * षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ।
 ६३ यजेश्च करणे ३३९७ ।
 ६४ कृत्वोऽर्धप्रयोगे कालेऽधिककरणे ६२२ ।
 ६५ कर्तृकर्मणो कृति ६२३ ।
 * गुणकर्मणि वेप्यते ।
 ६६ उभयप्राप्तौ कर्मणि ६२४ ।
 * स्त्रीप्रत्यययोरकाकारयोर्नायस्त्रियम् ।
 * शेषे विभाषा ।
 ६७ क्तस्य च वर्तमाने ६२५ ।
 ६८ अधिकरणवाचिनश्च ६२६ ।
 ६९ न लोकान्ययनिष्ठाखलर्थतृणाम् ६२७ ।
 * उक्प्रतिषेधे कमेभांशायामप्रतिषेध ।

* अभ्ययप्रतिषेधे तोसुन्कसुनोरप्रतिषेध ।

* द्विपशतुर्वा ।

७० अकेनोर्भविष्यदाधमर्ण्ययो ६२८ ।

७१ कृत्याना कर्तरि वा ६२९ । [६३० ।

७२ तुल्यार्थैरतुलोपमाभ्या तृतीयान्यतरस्याम्

७३ चतुर्था चाक्षिप्यायुष्यमद्रभद्रकुशलसुखार्थहितै ६३१ ।

अनभिहित इत्थभूतयतश्च प्रेष्यब्रुवोस्त्रयोदश ।

इति पाणिनीयसूत्रपाठे द्वितीयस्याध्यायस्य तृतीय पाद ।

चतुर्थः पादः ।

१ द्विगुरेकवचनम् ७३१ ।

२ द्वन्द्वश्च प्राणितूर्यरेताद्गानाम् ९०६ ।

३ अनुवादे चरणानाम् ९०७ ।

* स्थणोलुंङीति घक्त्यम् ।

४ अध्वर्युकतुरनपुसकम् ९०८ ।

५ अभ्ययनतोऽविप्रकृष्टारूयानाम् ९०९ ।

६ जातिरप्राणिनाम् ९१० ।

७ विशिष्टलिङ्गो नदीदेशोऽप्रामा ९११ ।

८ क्षुद्रजन्तव ९१२ ।

९ येषा च विरोध शाश्वतिक ९१३ ।

१० शूद्राणामनिरवसितानाम् ९१४ ।

११ गवाश्वप्रभृतीनि च ९१५ ।

२३ गवाश्वम् गवाविकम् गवैडकम् अजाविकम्
[अजैडकम्] कुब्जवामनम् कुब्जकिरातम् पुत्रपौत्रम्
श्वचण्डालम् स्त्रीकुमारम् दासीमाणवकम् शाटीपटीरम्
शाटीप्रच्छदम् शाटीपट्टिकम् उष्ट्रगरम् उप्रशशम् मूत्र
शकृत् मूत्रपुरीषम् यकृमद मांसशोणितम् दर्भशरम्
दर्भपूतीकम् अजुनशिरीषम् अजुनपुरुषम् तृणापलम्

(नृणाञ्चपम्) दामीदासम् कृटीकृष्टम् भागवतीभागवतम्
इति गवाश्वप्रभृतीति ॥

१२ विभाषा वृक्षमृगतृणधान्यव्यञ्जनपशुश
कुन्यश्वत्रडपूर्वापराधरोत्तराणाम् ९१६

* बहुप्रवृत्ति षलयेनायनस्पतिमृगान्कनिक्षुद्रजन्तु
धान्यतृणानाम् ।

१३ विप्रतिपिद्ध चानधिकरणवाचि ९१७ ।

१४ न दधिपयआदीनि ९१८ ।

२४ दधिपयसी सपिमधुनी मधुसपिपी ब्रह्मप्रजापती
शिववैधवणौ स्कन्दविशालौ परिब्राजककौशिकौ (परिब्राट्
कांशका) प्रवर्योपसदां गुरुकृष्णौ इध्मावर्हिणी दीक्षातप
सी (धक्षातपनी मधातपनी) अभ्ययनतपसी उल्लूखलमुनख
आद्यवसान थदामध ऋसामे वाङ्मनमे—इति दधि
पय आदीनि ॥

१५ अधिकरणैतावत्त्वे च ९१९ ।

१६ विभाषा समीपे ९२० ।

१७ स नपुसकम् ८२१ ।

१८ अव्ययीभावश्च ६५९ ।

१९ तत्पुरुषोऽनञ्कर्मधारय ८२० ।

२० सज्ञाया कन्थोशीनरेषु ८२३ ॥ १ ॥

२१ उपज्ञोपक्रम तदाद्याचिल्यासायाम् ८२४

२२ छाया बाहुल्ये ८०५ ।

२३ सभा राजाऽमनुष्यपूर्वा ८२६ ।

२४ अशाला च ८२७ । [८२८ ।

२५ विभाषा सेनासुरान्छायाशालानिशानाम्

२६ परवह्निङ्ग द्वन्द्वतत्पुरुषयो ८१२ ।

* द्विगुप्राप्तापन्नालपूर्वगतिसमासेषु प्रतिषेधो वक्तव्य ।

२७ पूर्ववदश्ववडवौ ८१३ ।

२८ हेमन्तशिशिरावहोरात्रे च छन्दसि

२९. रात्राह्लाहाः पुंसि ८१४ ।

* अनुताकादयः पुंसि ।

* सङ्ख्यापूर्वं रात्रं स्त्रीयम् ।

३०. अपथं नपुंसकम् ८१५ ।

* पुण्यमुदिनाभ्यामद्भः स्त्रीयतेष्टा ।

* पथस्मङ्ग्याभ्यामादेः ।

* अकारान्तोत्तरपदो द्विगुः स्त्रियामिष्टः ।

* आयन्तो वा ।

* अनो नलोपश्च वा द्विगुः स्त्रियाम् ।

* पात्राद्यन्तस्य न ।

* सामान्ये नपुंसकम् ।

३१. अर्धर्चाः पुंसि च ८१६ ।

२९. अर्धर्चं सोमय कषाय वार्णापण कुतप कुमप (कृणप) कपाट शङ्ख गूथ यूथ ध्वज कवन्ध पद्म गृह सरक कक्ष दिवस यूष अन्यकार दण्ड कमण्डलु मण्ड भूत द्वीप सूत चक्र धर्म कर्मन् मोदक शतमान यान

नख नखर चरण पुच्छ दाडिम हिम रजत सवतु पिधान मार पात्र घृत तैन्धव औषध आढक चषक श्रेण खलीन पात्रीव पष्टिक वारवाण (वारवारण) प्रोध कपिन्ध (शुष्क) शाल शील शुक्र (शुल्क) शीधु कवच रेणु [ऋण] कपट शीकर मुसल मुवर्ण वर्ण पूर्वं चयम क्षीर कर्ष आकाश अद्यापद मङ्गल निधन नियांस जृम्भ वृत्त पुस्त बुस्त श्वेडित श्यङ्ग निगड [खल] मूलक मधु मूल स्थूल शराव नाल वप्र विमान मुरा प्रप्रीव शूल वज्र कटक कण्टक (कर्पट) शिखर कन्क (गल्कल) नटमक (नाट मस्तक) वलय कुमुम तृण पङ्क कुण्डल किरीट (कुमुद) अर्बुद अद्भुश तिमिर आभय भूषण इक्षत (इष्वास) मुकुल वसन्त तटाक (तडाग) पिटक विटङ्क विडङ्ग पिथ्याक माष कोश फलक दिन दैवत पिनाक समर स्थाणु अनीक उपवास शारु कर्पास (विशाल) चपाल (चराल) राण्ड दर विटप (रणमल मक) मृणाल इस्त अर्द्र हल (सूत्र) ताण्डव गाण्डीव मण्डप पटह शोध योध पार्श्व शरीर फळ (छल) पुर (पुरा) राष्ट्र अम्बर विम्ब कुडिम मण्डल

(इरुट) इड्य ककृद् गन्डत्र तोमर तोरण मयक
पयक पुङ्ग मध्य (वाल) छात्र वल्मीक वर्ष वस्त्र वसु
देह उद्यान उद्योग श्रेह स्तेन (स्तन रवर) सङ्गम निष्क
क्षेम शूक क्षत्र पवित्र (यौवन कल्ह) मालक (पालक)
मूषिक (मण्डत्र वल्कल) रुज (कुञ्ज) विहार लोहित
विद्याण भवन अरण्य पुलिन दृढ आसन ऐरावत शर्प
तीर्थ लोमन (लोमश) तमाल लाह दण्डक शपथ प्रति
सर शरु धनुग् मान वर्चस्क कूर्च तण्डक मठ महस्र
ओदन प्रवाल शकट अपराह नीड शकल तण्डुल—
इत्यर्थर्चादि ॥

३२. इदमोऽन्वादेशेऽशनुदात्तस्तृतीयादौ ३५०

३३. एतदम्बतसोश्चतमौ चानुदात्तौ १९६२

३४. द्वितीयादौस्वेनः ३५१ ।

* अन्वादेशो नपुमके एनद्वयम् ।

३५. आर्धधातुके २४३२ ।

३६. अदो जग्ध्ल्यमि किति ३०८० ।

३७ लुङ्सनोर्घस्त २४२७ ।

* घम्ल् भावेऽच्युपसह्यानम् ।

३८ घञपोश्च ३२३६ ।

३९. बहुलं छन्दसि ३३९८ ।

४०. लिट्नन्यतरस्याम् २४२४ ॥ २ ॥

४१. वेचो वधि. २४११ ।

४२ हनो वध लिङि २४३३ ।

४३. लुङि च २४३४ ।

४४. आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् २६९६ ।

४५. इणो गा लुङि २४५८ ।

* इण्वदिक इति वक्तव्यम् ।

४६. गौ गभिरवोधने २६०७ ।

४७. सनि च २६१५ ।

४८. इडश्च २६१६ ।

- ४९ गाङ्गुलिटि २४५९ ।
 ५०. विभाषा लुङ्ङुङोः २४६० ।
 ५१. णौ च संश्रद्धो. २५७९ ।
 ५२. अस्तेर्भू २४७० ।
 ५३. ऋवो वचि २४५३ ।
 ५४ चक्षिङ्. ख्याब् २४३६ ।

* वर्जने प्रतिषेध ।

* असनयोश्च ।

५५ वा लिटि २४३७ ।

५६ अजेर्व्यघञपो २२९२ ।

* घञपो प्रतिषेधे क्य उपसख्यानम् ।

* वलादावार्धधातुके वैप्यते ।

५७ वा यौ ३२९२ । [१२७६ ।

५८ ण्यक्षत्रियार्धभितो यूनि लुगणिवो.

५९. पैलादिभ्यश्च १०८४ ।

२६. पैल शालङ्कि सात्यकि सात्यकामि राहवि रावणि
 औदधि औदत्रजि औदमेधि औदव्यात्रि (औद-
 मज्जि) औदभृजि देवस्थानि पैङ्गलौदायनि राहक्षति
 (राह क्षति) मौलिङ्गि राणि औदन्यि औद्राहमानि औ-
 जिहानि औदशुद्धि 'तद्राजाचाण' २९ (तद्राज) — आकृ-
 तिगणोऽयम् ॥ इति पैलादिः ॥

६० इन् प्राचाम् १०८५ ॥ ३ ॥

६१ न तौल्वलिभ्य १०८६ ।

२७. तौल्वलि धारणि पारणि रावणि देलीपि देवति
 वाकंलि नैवति (नैवकि) देवमिन्नि (देवमति) देवयज्ञि
 चाफत्रकि बैल्वकि पैकि (वैङ्कि) आनुहारति (आनुराहति)
 पौष्करसादि आनुरोहति आनुति प्रादोहति नैमिन्नि
 प्राडाहति बान्धकि वैशीति आसिनासि आहिसि आसुरि
 नैमिधि आसिबन्धकि पौष्णि कारेणुपालि वैकणि वैरकि
 वैहति—इति तौल्वल्यादिः ॥

६२. तद्राजस्य यदुपु तेनैवाग्त्रियाम् ११९३।

६३. यस्मादिभ्यो गोत्रे ११४६ ।

२८. यस्त्वं लृणं द्रुणं अयस्थूण (अयस्थूण) नृण-
कर्णं गदामस्त वम्बउद्धार यद्वियोग कर्णाढक पर्णाढक
पिण्डीजङ्ग वक्मस्थ (वक्मस्थ) विधि कुट्टि अजवस्ति
मित्रयु रक्षोमुख जङ्गारथ उत्काम कटुक मथक (मन्थक)
पुष्करद् (पुष्करमद्) विपसुट उपरिमखठ क्रोष्टुमान
(क्रोष्टुमान) क्रोष्टुमाद क्रोष्टुमाय शीर्षमाय खरप पदक
वपुंक भण्डन भण्डिल भण्डित भण्डित भण्डित—एते
यस्कादयः ॥

६४. यञ्चोश्च ११०८ ।

• यत्रादीनामेकस्य द्वयोर्था त्पुरुषे पद्या उपसर्गानाम्

६५. अत्रिभृगुकुत्सवसिष्ठगोतमाङ्घ्रिरोभ्यश्च

११४७ ।

६६. यद्वाच इत्य. प्रान्यभरतेषु ११४८ ।

६७. न गोपवनादिभ्य. ११४९ ।

२९ गोपवन शेषु (शिष्टु) विन्दु भाजन अश्वावतान
श्यामाक (श्यामाक) श्यामक श्यापणं—विदाद्यन्तर्ग
णोऽयं गोपवनादि ॥

६८. तिककितवादिभ्यो द्वन्द्वे ११५० ।

३०. तिककितवा वङ्गरभण्डीरथा उपकलमका.
पफकनरका वकनखगुदपरिणद्धा उब्जककुभा लङ्-
शान्तमुखा उत्तरशलङ्कटा कृष्णाजिनकृष्णमुन्दरा भ्रष्ट-
ककपिष्ठला अग्निवेशदेशेरुका—एते तिककितया-
दयः ॥

६९. उपकादिभ्योऽन्यतरस्यामद्वन्द्वे ११५१ ।

३१. उपक लमक भ्रष्टक कपिष्ठल कृष्णाजिन कृष्ण-
मुन्दर चूडारक आडारक गडुक उदङ्ग सुधायुक अबन्धक
पिष्ठलक पिष्ठक सुपिष्ठ (सुपिष्ठ) मयूरर्ण खरीजङ्ग शला-
थल पतञ्जल पदञ्जल कठरणि कुपीतक कशकृत्त्र (काश-
कृत्त्र) निदाप कलशीकण्ठ दामकण्ठ कृष्णपिष्ठल कर्णक

पर्णक जटिरक बधिरक जन्तुक अनुलोम अनुपद प्रति-
लोम अपजग्घ प्रतान अनभिहित कमक वराटक लेखाभ्र
कमन्दक पिञ्जलक वर्णक मसूरकर्ण मदाघ कवन्तक
कमन्तक कदामत दामकण्ठ—एते उपकादयः ॥

७०. आगस्त्यकौण्डिन्ययोरगस्तिकुण्डिनच्

११५२ ।

७१. सुपो धातुप्रातिपदिकयोः ६५० ।

७२. अदिप्रभृतिभ्यः शपः २४२३ ।

७३. बहुलं छन्दसि ३४०० ।

७४. यडोऽचि च २६५० ।

७५. जुहोत्यादिभ्यः श्लु. २४८९ ।

७६. बहुल छन्दसि ३४०१ । [२२२३ ।

७७. गातिस्थाघुपाभूभ्यः सिचः परस्मैपदेषु

* गापोर्ग्रहणे इण्णिवत्योर्ग्रहणम् ।

७८. विभाषा घ्राधेट्शान्छासः २३७६ ।

७९. तनादिभ्यस्तथासोः २५४७ ।

८०. मन्त्रे षसह्वरणशबृददादृक्कृगमिजनि-
भ्यो लेः ३४०२ ॥ ४ ॥

८१. आमः २२३८ ।

८२. अव्ययादाप्सुप. ४५२ ।

८३. नाव्ययीभावादतोऽम्त्वपञ्चन्याः ६५७ ।

८४. तृतीयामप्रभ्योर्वहुलम् ६५८ ।

८५. लुटः प्रथमस्य डारौरसः २१८८ ।

द्विगुरुपज्ञोपक्रमं वेजो वयिर्न तौत्व-
लिभ्य आमः पञ्च ।

इति पाणिनीयसूत्रपाठे द्वितीयस्याध्यायस्य नतुर्थं पाद अध्यायश्च ।

६२. तद्राजस्य बहुषु तेनैवास्त्रियाम् ११९३।

६३. यस्कादिभ्यो गोत्रे ११४६ ।

२८. यस्क ल्ह्य इह्य अयस्थूण (अय स्थूण) तृण-
कर्णं सदासत्त कम्बलहार बहिर्योग कर्णाटक पर्णाटक
पिण्डीजङ्घ वक्रमस्थ (वक्रसकथ) विधि कुट्टि अजबस्ति
मित्रयु रक्षोमुख जङ्घारथ उत्सास कटुक मथक (मन्थक)
पुष्करद् (पुष्करसद्) विपपुट उपरिमखल क्रोष्टुमान
(क्रोष्टुमान) क्रोष्टुपाद क्रोष्टुमाय शीर्षमाय खरप पदक
वर्षुक भलन्दन भडिल भण्डिल भडित भण्डित—एते
यस्कादयः ॥

६४. यञ्जोश्च ११०८ ।

* यन्नादीनामेकस्य द्वयोर्वा तत्पुरुषे पञ्चा उपसख्यानम्

६५. अत्रिभृगुकुत्सवसिप्रगोतमाङ्गिरोभ्यश्च

११४७ ।

६६. घत्तच इन्नः प्रान्यभरतेषु ११४८ ।

६७. न गोपवनादिभ्य. ११४९ ।

२९. गोपवन शयु (शिप्र) विन्दु भाजन अश्रावतान
श्यामाक (श्योमाक) श्यामक श्यापर्ण—विदाद्यन्तर्ग
णोऽयं गोपवनादिः ॥

६८ तिककितवादिभ्यो द्वन्द्वे ११५० ।

३०. तिककितवा बह्वरभण्डीरथा उपकलमका
पफकनरका वकनखगुदपरिणदा उब्जककुभा लङ्
शान्तमुखा उत्तरशलङ्कटा कृष्णाजिनकृष्णमुन्दरा भ्रष्ट-
ककपिष्टला अभिवेशदेशेष्का—एते तिककितवा-
दयः ॥

६९. उपकादिभ्योऽन्यतरस्यामद्वन्द्वे ११५१ ।

३१. उपक लमक भ्रष्टक कपिष्टल कृष्णाजिन कृष्ण-
मुन्दर चूडारक आडारक गडुक उदङ्क सुधायुक अवन्धक
पिङ्गलक पिष्ट-क सुपिष्ट (सुपिष्ट) मयूरकर्ण खरीजङ्घ शला
थल पतञ्जल पदञ्जल कठरणि कुरीतक कशकृत्त्र (काश
कृत्त्र) निदाघ कलशीकण्ठ दामकण्ठ कृष्णपिङ्गल कर्णक

पर्णक जटिरक वधिरक जन्तुक अनुलोम अनुपद प्रति-
लोम अपञ्जध प्रतान अनभिहित कमक वराटक लेखाभ्र
कमन्दक पिञ्जूलक वर्णक मसूरवर्ण मदाप कवन्तक
कमन्तक कदामल दामकण्ठ—एते उपकादयः ॥

७०. आगस्यकौण्डिन्ययोरगस्तिकुण्डिनच्
११५२ ।

७१. सुपो धातुप्रातिपदिकयोः ६५० ।

७२. अदिप्रभृतिभ्यः ञपः २४२३ ।

७३. बहुलं छन्दसि ३४०० ।

७४. यङोऽचि च २६५० ।

७५. जुहोत्यादिभ्यः श्लुः २४८९ ।

७६. बहुलं छन्दसि ३४०१ । [२२२३ ।

७७. गातिस्थाघुपाभूभ्यः सिचः परस्मैपदेषु

* गापोर्महणे इण्पिबस्योर्महणम् ।

७८. विभाषा घ्राधेद्शाच्छासः २३७६ ।

७९. तनादिभ्यस्तथासोः २५४७ ।

८०. मन्त्रे घसहरणशबृदहाहृच्छृगमिजनि-
भ्यो लेः ३४०२ ॥ ४ ॥

८१. आमः २२३८ ।

८२. अव्ययादात्सुपः ४५२ ।

८३. नाव्ययीभावादतोऽस्त्वपञ्चम्याः ६५७ ।

८४. वृतीयासप्तन्योर्वहुलम् ६५८ ।

८५. लुटः प्रथमस्य डारौरसः २१८८ ।

द्विगुरूपज्ञोपक्रमं वेञ्चो वयिर्न तौत्व-
लिभ्य आमः पञ्च ।

इति पाणिनीयसूत्रपाठे द्वितीयस्याध्यायस्य चतुर्थः पाद अध्यायश्च ।

॥ अथ तृतीयोऽध्यायः ॥

प्रथमः पादः ।

१ प्रत्यय १८० ।

२. परञ्च १८१ ।

३. आशुदात्तञ्च ३७०८ ।

४. अनुदात्तौ सुप्पितौ ३७०९ ।

५ गुणित्किङ्क्ष्व. सन् २३९३ । [२३९४ ।

६. मान्वधदान्शान्भ्यो दीर्घाभ्यासम्

७ धातोः कर्मण समानकर्तृकादिच्छाया

वा २६०८ ।

* भ्रातृभ्यां मन्वन्त्यम् ।

८ सुप आत्मन क्यच् २६५७ ।

* मान्तादप्ययाच्च क्यच न ।

९ काम्यञ्च २६६३ ।

१०. उपमानादाचारे २६६४ ।

* अधिकरणाच्चेति वक्तव्यम् ।

११ कर्तु क्यङ्सलोपञ्च २६६५ ।

* आचारेऽवगल्भक्रीयहोदेभ्य षिच्वा वक्तव्यम् ।

१२. भृशादिभ्यो भुञ्ज्यच्चेर्लोपञ्च हल् २६६७ ।

३२. भृश शीघ्र चपल मन्द पण्डित उत्सुक सुम-
नम् दुर्मनस् अभिमनम् उन्मनम् रहम् रोहत् रेहत्
सधत् तृपत् शश्वत् भ्रमत् वेहत् शुचिस् शुचिवचंस्
अण्डरवचस् ओजम् मुरजम् अरजम्—एते भृशा-
दयः ॥

१३. लोहितादिडाग्भ्यः क्यप् २६६८ ।

३३. लोहित चरित नील फेन मद्र हरित दास
मन्द—लोहितादिराकृतिगणः ॥

* लोहितडाग्भ्य. क्यप्वचनम् ।

* भृशादिष्वितराणि ।

१४. कष्टाय क्रमणे २६७० ।

* सप्रकक्षकष्टकृच्छ्राहनेभ्य कण्वचिकीर्पायामिति
वक्तव्यम् ।

१५. कर्मणो रोमन्धतपोभ्यां वर्तिचरोः

२६७१ ।

* हनुचलन इति वक्तव्यम् ।

* तपस परस्मैपद च ।

१६. बाष्पोष्मभ्यामुद्गमने २६७२ ।

* केनाच्चेति वक्तव्यम् ।

१७. शब्दवैरकलहाभ्रकण्वमेघेभ्यः करणे

२६७३ ।

* सुदिनदुर्दिननीहारेभ्यश्च ।

१८. सुखादिभ्यः कर्तृवेदनायाम् २६७४ ।

३४. सुख दुःख तृप्त कृच्छ्र अन्न आस्र अलीक
प्रतीप कर्षण कृपण सोढ—इत्येतानि सुखादीनि ॥

१९. नमोवरिवश्चित्रङ्गः क्यच् २६७५ ।

* नमस पूजायाम् ।

* वरिवस परिचर्यायाम् ।

* चित्रङ्ग आश्चर्ये ।

२०. पुच्छभाण्डचीवराणिङ् २६७६ ॥ १ ॥

* भाण्डास्तमाच्यने ।

* चीवराद्गार्चने परिधाने च ।

* पुच्छाद्दुग्मने व्रसने पर्यमने च ।

२१. सुण्डमिश्रश्चणलवणव्रतवस्त्रहलकलकृत-
तूस्तेभ्यो णिच् २६७७ ।

* हलित्स्त्र्योरुत्पत्तिपातन मन्वद्वावप्रतिरोधार्थम् ।

२२. धातोरेकाचो हलादे क्रियासमभिहारे
गङ् २६२९ ।

* सूचिसूत्रिमृश्यव्यत्यंशोतिभ्यो यङ्गुच्य ।

२३. नित्यं कौटिल्ये गतौ २६३४ ।

२४. लुपसदचरजपजभदहृदशगृभ्यो भाव-
गर्हणाय २६३५ ।

२५. सत्यापपाशरूपवीणातूलश्लोकसेनालोम-
त्वचवर्मवर्णचूर्णचुरादिभ्यो णिच् २५६३

* अर्थवेद्मत्यानामापुक् ।

२६. हेतुमति च २५७६ ।

* तत्करोति तदाचष्टे ।

* आख्यानात्कृतस्तदाचष्टे कृत्वुक्प्रकृतिप्रत्यापत्ति प्र-
कृतिवच कारकम् ।

* प्रातिपदिकाद्वात्वर्थं बहुलम् ।

* धातुरूपञ्च ।

* कर्तृकरणाद्वात्वर्थं ।

* (बहुलमेतन्निर्देशनम् ।)

* णिङ्ङाच्चिरमने ।

२७. कण्डादिभ्यो यक् २६७८ ।

३५. कण्डन् मन्तु ह्णीद् वल्गु असु (मनस्)
महीद् ल्नाट् लट् इरय् इरज् (इरन्) दुवम् उपय् वेद् मेधा
कुपुभ (नमस) मगध तन्तस् पम्पस् (पपम) सुख दु ख
(अभक्ष चरण चरम अवर) सपर अरर (अरर्) भिपञ्
भिष्णुज् (अपर आर) इशुध वरण चुरण तुरण भुरण
गद्द एला केला खेला (बेला शला) लिट् लोट् (लिखा

लेख) रेखा द्रवम् तिर्यग् अगद उरग् तरण (तरिण)
पयम् सभूदम सम्बर—आश्रुतिगणोऽयम् ॥ इति
कण्ठादिः ॥

२८. गुपूभूपविच्छिपणिपनिभ्य आयः २३०३
२९. ऋतेरीयङ् २४२२ ।
३०. कर्मेणिङ् २३१० ।
३१. आयादय आर्धधातुके वा २३०५ ।
३२. सनाद्यन्ता धातवः २३०४ ।
३३. स्यतासी ल्लुटोः २१८६ ।
३४ सिन्वहुलं लेटि ३४२५ ।
* सिन्वहुलं छन्दसि णिदक्तव्यः ।
३५. कास्त्रययादाममन्त्रे लिटि २३०६ ।
* कास्यनेकाज्ग्रहणं कर्तव्यम् ।
३६. इजादेश्च गुरुमतोऽनुच्छः २२३७ ।
३७. वयायासश्च २३२४ ।

३८. उपविदजागृभ्योऽन्यतरस्याम् २३४१ ।
३९. भीहीभृद्भवां श्लुवच्च २४९१ ।
४०. कृच्चानुप्रयुज्यते लिटि २२३९ ॥ २ ॥
४१. विदां कुर्वन्त्वित्यन्यतरस्याम् २४६५ ।
४२. अभ्युत्सादयांप्रजनयांचिकयांरमयामकः
पावयांक्रियाद्विदामक्रन्निति छन्दसि
४३. च्लि लुङि २२२१ । [३४०३ ।
४४. च्लैः सिच् २२२२ ।
* सृष्टामृशरूपगृपृष्ठां प्लेस्तिज्वा वक्तव्यः ।
४५. शल इगुपधादनिटः क्तः २३३६ ।
४६. शिप आलिङ्गने २५१४ ।
४७. न दशः २४०७ ।
४८. णिश्रिद्भुभ्यः कर्तरि चक् २३१२ ।
* कर्मेश्च्लेश्चङ्कृतव्यः ।

७४. श्रुवः शृ च २३८६ ।
 ७५. अक्षोऽन्यतरस्याम २३३८ ।
 ७६. तनूकरणे तक्षः २३३९ ।
 ७७. तुदादिभ्यः शः २५३४ ।
 ७८. रुधादिभ्यः भ्रम् २५४३ ।
 ७९. तनादिकृञ्भ्य उः २४६६ ।
 ८०. धिन्विकृण्वोर च २३३२ ॥४॥
 ८१. क्रयादिभ्यः आ २५५४ । [२५५५ ।
 ८२. स्तन्भुस्तुन्भुस्कन्भुस्कुन्भुस्कुञ्भ्यः श्नुश्च
 ८३. हलः भः शानञ्ज्ञौ २५५७ ।
 ८४. छन्दसि शायजपि ३४३२ ।
 ८५. व्यत्ययो बहुलम् ३४३३ ।
 ८६. लिङ्ग्याशिष्यङ् ३४३४ ।

* स्तोत्रव्यक्त्यः ।

८७. कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रियः २७६६ ।
 * सकर्मकाणां प्रतिषेधो वक्तव्यः ।
 * दुहिपच्योर्बहुलं सकर्मकयोः ।
 * सृजियुज्योः श्यंस्तु ।
 * सृजेऽश्रद्धोपपत्ते कर्तव्येवेति वाच्यम् ।
 * भूपाकर्मकिरादिसनां चान्यग्रामनेपदान् ।
 ८८. तपस्तपःकर्मकश्चैव २७७१ ।
 ८९. न दुहस्तुनमां यक्चिचणौ २७६७ ।
 * यक्चिचणोः प्रतिषेधे हेतुमणिच् अिमृजामुपसङ्ख्यानम्
 * यक्चिचणोः प्रतिषेधे णिश्रन्धिप्रन्धिमृजात्मनेपदाकर्म-
 काणामुपसङ्ख्यानम् ।
 ९०. कुपिरजोः प्राचां श्यन्परस्मैपदं च
 ९१. धातोः २८२९ । [२७७२ ।
 ९२. तत्रोपपदं सप्तमीत्यम् ७८१ ।
 ९३. कृदतिङ् ३७४ ।

९४. वाऽसरूपोऽस्त्रियाम् २८३० ।

९५ कृत्याः (प्राङ्ण्वुल.) २८३१ ।

९६ तव्यत्तव्यानीयर २८३४ ।

* केलिम् उपमद्गानम् ।

* यमेस्तव्यत्कर्तुरि णिच्च ।

९७. अचो यत् २८४२ ।

* तकिशमिचतियतिजनिभ्यो यद्वाच्य ।

* हनो रा यद्बधश्च वक्तव्य ।

९८. पोरदुपधात् २८४४ ।

९९. शकिसहोश्च २८४७ । [॥ ५ ॥

१०० गदमदचरयमश्चानुपसर्गे २८४८ ।

* चरेराङि चागुरौ ।

१०१. अवद्यपण्यवर्या गर्ह्यपणितव्यानिरोधेषु

१०२. बह्वं करणम् २८५० । २८४९ ।

१०३. अर्यं स्वामिवैश्ययोः २८५१ ।

१०४ उपसर्या काल्या प्रजने २८५२ ।

१०५ अजर्यं सङ्गतम् २८५३ ।

१०६. वद सुपि क्यञ्च २८५४ ।

१०७. भुवो भावे २८५५ ।

१०८ हनस्त च २८५६ ।

१०९ एतिस्तु शास्वृद्जुषः क्यप् २८५७ ।

* आङ्पूर्वाद्जेस्पज्ञायामुपसङ्ख्यानम् ।

* शसिदुहिगुहिभ्यो वा ।

११०. ऋदुपधाच्चाक्लृपिचृते. २८५९ ।

१११. ई च खन. २८६० ।

११२. भृषोऽसंज्ञायाम् २८६१ ।

* ममश्च बहुलम् ।

११३ मूर्जेर्विभाषा २८६२ ।

११४ राजसूयसूयमृपोन्न्यकुप्यकृष्टपचा-
व्यध्या २८६५ ।

११५ भिशोद्ध्यौ नदे २८६६ ।

११६ पुण्यसिध्या नक्षत्रे २८६७ ।

११७ विपूयविनीयजित्या मुञ्जकल्कहलिपु
२८६८ ।

११८ प्रत्यपिभ्या ग्रहे २८६९ ।

* छन्दसीति पक्तव्यम् ।

११९ पदास्त्रैरिवाह्यापक्ष्येषु च २८७० ।

१२० विभाषा कुवृषो २८७१ ॥ ६ ॥

१२१ युग्य च पत्रे २८७३ ।

१२२ अमावस्यदन्यतरस्याम् ७८७४ ।

१२३ छन्दसि निष्टर्क्यदेवहूयप्रणीयोत्रीयो-
न्निष्ठप्यमर्यस्तर्याध्वर्यखन्यखान्यदे-

वयज्याग्रच्छत्रप्रतिपीठ्यत्रहवाद्य-

भाठ्यस्ताव्योपचाग्यग्रहानि ३४०७

* हिरण्य इति वक्तव्यम् ।

१२४ ऋहलोर्ण्यन्त् २८७२ ।

* पाणौ मृतर्ण्यन्त् ।

* समवपूर्वाच्च ।

* लपिदभिभ्या चेति वक्तव्यम् ।

१२५ ओरावश्यके २८८६ ।

१२६ आसुयुवपिरपित्रपिचमश्च २८८७ ।

१२७ आनाद्योऽनित्ये २८८८ ।

१२८ प्रणाद्योऽसन्मतौ २८८९ ।

१२९ पाग्यसान्नाग्यनिकाग्यधाग्या मान-
हविर्निवाससामिधेनीपु २८९० ।

१३० क्रतौ कुण्डपाग्यसश्चाग्यौ २८९१

१३१. अग्नौ परिचाय्योपचाय्यसमूह्याः
२८९२ ।

१३२. चित्याग्निचित्ये च २८९३ ।

१३३. ष्वुल्लृचौ २८९५ ।

१३४. नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिभ्यश्चः
२८९६ ।

३६. 'नन्दिवाशिमादिद्विपिसाधिर्वाधिशोभिरोचिभ्यो
प्यन्तेभ्यः सज्ञायाम्' २२ । नन्दनः वाशनः मदनः दूषण-
साधनः वर्धनः शोभनः रोचनः । 'सहितपिदमः सज्ञायाम्'
२३ । सहनः तपनः दमनः जटपनः रमणः दर्पण सङ्गन्दन-
सङ्घर्षणः सहर्षणः जनार्दनः यवनः मधुमूदनः विभीषणः
लवणः चित्तविनाशनः कुलदमनः (सन्नुदमन) ॥ इति
नन्द्यादिः ॥

३७. प्राही उरमाही उहासी उद्रामी स्थाथी मन्त्री
संमर्दी । 'रक्षश्रुवपशानौ' २४ । निरक्षी निश्रावी निवापी
निशायी । 'याचृव्याहूमव्याह्वजवदवसां प्रतिभिद्धानाम्'

२५ । अयाची अव्याहारी असंख्याहारी अयाजी अवादी
अवासी । 'अचामचित्कर्तृकाणाम्' २६ । अकारी
अहारी अविनायी (विशायी विपायी) 'विशयी विपयी
देशे' २७ । विशयी विपयी देशः । 'अभिभावी भूते'
२८ । अपराधी उपरोधी परिभवी परिभावी ॥ इति
ग्रहादिः ॥

३८. पच वच वप वद चल पत नदट् भषट्
लवट् चरट् गरट् तरट् चोरट् गाहट् सूरट् देवट् (दोपट्)
जर (रज) मर (मद) क्षम (क्षप) मेव मेष कोप (कोप)
मेध नर्त व्रण दर्श सर्प [दम्भ दर्प] जारभर श्रपच ॥
इति पचादिराकृतिगणः ॥

१३५. इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः २८९७ ।

१३६. आतश्चोपसर्गे २८९८ ।

१३७. पाघ्राध्माधेट्दृशः शः २८९९ ।

* घस्संज्ञायान्न ।

१३८. अनुपसर्गाह्लिम्पविन्दधारिपारिवेद्युदेजि
चेतिसातिसाहिभ्यश्च २९०० ।

* नौ लिप्ये ।

* गवादिषु विन्देस्मज्ञायामुपसङ्गानम् ।

१३९ ददातिदधात्योर्विभाषा २९०१ ।

१४० ज्वलितिकसन्तेभ्यो ण २९०२ ॥७॥

* तनोतेर्णे उपसङ्गानम् ।

१४१ श्याद्वधाम्नुसन्वृतीणवसावहलिहृष्टिप

श्वसश्च २९०३ ।

१४२ दुन्योरनुपसर्गे २९०४ ।

१४३ विभाषा मह २९०५ ।

१४४ गेहे क २९०६ ।

१४५ शिल्पिपति ष्वुन् २९०७ ।

* नृतिखनिरत्तिभ्य इति वन्व्यम् ।

१४६ गस्थकन् २९०८ ।

१४७ ण्युद् च २९०९ ।

१४८ हश्च वीहिकालयो २९१० ।

१४९ प्रुसृत्व्य समभिहारे युन् २९११ ।

* माधुकारिण्युपसङ्गानम् ।

१५० आशिपि च २९१२ ।

प्रत्ययो मुण्डविदा द्वीपजनक्रयादिभ्योऽवश-
युग्य च श्याद्वधा दश ॥

इति पाणिनीयसूत्रपाठ तृतीयस्याध्यायस्य प्रथम पाद ।

द्वितीयः पादः ।

१ कर्मण्यण् २९१३ ।

* शीलियामिभक्ष्याचरिभ्यो ण ।

* ईक्षिभ्यो चेति षण्व्यम् ।

२ ह्रावामश्च २९१४ ।

३ आतोऽनुपसर्गे क २९१५ ।

* कविधौ सर्वत्र प्रसारणिभ्यो ड ।

४ सुपि स्थ ०९१६ ।

१ तुन्दशोकयो परिमृजापनुदो २९१९।

* आलस्यसुराहरणयोरिति वक्तव्यम् ।

* वप्रमरण मृगविभुजादिभ्य उपसङ्ग गणम् ।

३० (वा १९९२) । मृगविभुज नखमुच क्कारु

गुह कुमुद महीध्र कुध्र गिद्र—आवृत्तिगणोऽयम् ॥

इति मूलविभुजादय ॥

६ प्रे दाज्ञ २९०० ।

७ समि रय ०९२१ ।

८ गापोष्टकू २९२२ ।

* पित्रनेस्सुरात्रीध्नोरिति वक्तव्यम् ।

* बहुल तणि ।

९ हरतेरनुत्तमनेऽर् २९२३ ।

* शक्तिशङ्खलाङ्गुनयष्टितोमरघटघटीधनुष्यु ग्रहेरपम
ङ्गगतम् ।

* सूत्रे च धार्येऽथ ।

१० वयसि च ०९०४ ।

११ आडि तान्ठीत्ये २९२५ ।

१२ अर्ह २९०६ ।

१३ स्तम्भकर्णयोरमिजपो ०९०७ ।

* हन्तिमूचक्यारिति वक्तव्यम् ।

१४ शमि धातो सज्ञायाम २९०८ ।

* शमित्तनाया धातुग्रहण कृषो हेवादिषु टप्रतिषे
धार्यम् ।

१५ अधिकरणे शेते ०९२९ ।

* पार्श्वदिपूपमङ्ग गणम् ।

४० (वा १९०९) । पार्श्व उदर पृष्ठ उत्तान
अपमूर्धन्—इति पार्श्वोदि ॥

* दिग्धमहपूर्वाञ्चेति वक्तव्यम् ।

* उत्तानादिषु वर्तुषु ।

* गिरो इदञ्चन्दमि ।

१६. चरेष्टः २९३० ।

१७. भिक्षासेनादायेषु च २९३१ ।

१८. पुरोऽप्रतोऽप्रेषु सर्ने २९३२ ।

१९. पूर्वं कर्तरि २९३३ । [॥ १ ॥

२०. कृन्नो हेतुतान्छीत्यानुलोम्येषु २९३४ ।

२१. दिवाविभानिशाप्रभाभास्कारान्तानन्ता-
दिवद्गुनान्दीकिलिपिलिवलिभक्तिक-
र्तुचिद्वक्षेत्रसंख्याजहावाहहर्षत्तद्धनुर-
रु.पु २९३५ ।

* किं यत्तद्दुषु कृन्नोऽग्निधानम् ।

२२. कर्मणि भृतौ २९३६ ।

२३. न शब्दश्लोककलहगाथावैरचाडुसूत्रम-
न्त्रपदेषु २९३७ ।

२४. स्तम्बशकृतोरिन् २९३८ ।

* वीद्विवसयोर्भिति वक्तव्यम् ।

२५. हरतेर्दृतिनाथयो. पशौ २९३९ ।

२६. फलेप्रहिरात्मम्भरिश्च २९४० ।

२७. छन्दसि वनसनरक्षिमथाम ३४०८ ।

२८. एजे खश् २९४१ ।

* वातशुनीतिलशर्षेण्यजधेतुद्रहातिभ्य उपसह गा-
नम् ।

२९. नासिकास्तनयोर्धर्माधेटोः २९४४ ।

* स्तने धेट ।

* नामिकाया धश्च ।

* घटिखारीखरीपूपसङ्गथानम् ।

३०. नाडीमुष्टयोश्च २९४५ ।

- ३१ उदि कूले रुजिवहो २९४६ ।
 ३२. वहाध्रे लिह २९४७ ।
 ३३ परिमाणे पच २९४८ ।
 ३४. मितनग्रे च २९४९ ।
 ३५ विध्वरूपोस्तुद २९५० ।
 ३६ असूर्यललाटयोर्दृशितपो २९५१ ।
 ३७ उमम्पश्येरम्गदपाणिन्धमाश्च २९५२ ।
 ३८ प्रियवशे वद खच् २९५३ ।

- * गमेस्तुपि वाच्य ।
 * विहायसा विह इति वाच्यम् ।
 * गच्च जिह्वा वाच्य ।
 * डे च विहायसो विहादेशो वक्तव्य ।

- ३९ द्विपत्परयोस्तापे २९५४ ।
 ४० वाचि यमो व्रते २९५६

॥ २ ॥

- ४१ पू सर्वयोर्दारिसहो २९५८ ।
 * भगे च दारोरिति काशिका ।
 ४२ सर्वकूलाभ्रकरीपेषु कप २९५९ ।
 ४३ मेघार्तिभयेषु कृब २९६० ।
 ४४ क्षेमप्रियमद्रेऽण्च २९६१ ।
 ४५ आशिते भुव करणभावयो २९६२ ।
 ४६ सज्ञाया भृतृवृजिधारिसहितपिदम
 २९६३ ।
 ४७ गमश्च २९६४ । [२९६५ ।
 ४८ अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वानन्तेषु ड.

- * उपकरणे सर्वत्रपत्रयोरपसङ्गानम् ।
 * उरसो लोपश्च ।
 * सुदुगोरधिकरणे ।
 * निसो देश ।
 * अन्यथापि दृश्यत इति वक्तव्यम् ।

६८ अदोऽनत्र २९७७ ।

६९ ऋव्ये ऋ २९७८ ।

७० दुह कघश्च २९७९ । [३४१४ ।

७१ मन्त्रे श्वेतवहोऽथअम्पुरोडाशो ष्विन

* ऐतवहातीनां स पन्स्येति यक्तवम् ।

* अवथा गेताश पुरोडाश ।

७२ अये यज ३४१५ ।

७३ विजुषे छन्दसि ३४१७ ।

७४ आतो मनि कनिचनिपश्च ३४१८ ।

७५ अन्यभ्याऽपि नश्यन्ते २९८० ।

७६ क्तिप् ५९८३ ।

७७ स्थ क ऋ २९८७ ।

७८ मुध्यजातौ णिनिस्तान्ठील्ये २९८८ ।

* णिद्धि मे मातुःकारिण्युपमन्त्रानम् ।

* वगणि वद ।

७९ कर्तयुपमा २९८९ ।

८० ऋते २९९० ।

८१ बहुलमाभीरण्य २९९१ ।

८२ मन २९९२ ।

८३ आत्ममान सश्च २९९३ ।

८४ भूते ५९९५ ।

८५ करणे यज २९९६ ।

८६ कमणि हन २९९७ ।

८७ ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्तिप् २९९८ ।

८८ बहुल छन्दसि ३४१९ ।

८९ सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु कृञ् २९९९ ।

९० सामे सुञ् ३००० ।

९१ अमौ ने ३००१ ।

॥ ४ ॥

९०. कर्मण्यमन्याम्यायाम् ३००२ ।
 ९३. कर्मणीनिविष्टियः ३००३ ।
 * पुग्गिगामहण वरिण्यम् ।
 ९४. दशे षणिप् ३००४ ।
 ९५. गजानि युषिष्ठजः ३००५ ।
 ९६. महे ष ३००६ ।
 ९७. गप्तम्या जनेउ. ३००७ ।
 ९८. षध्वम्यामजातौ ३००८ ।
 ९९. उपसर्गे च सजायाम् ३००९ ।
 १००. अनौ कर्मणि ३०१० । ॥ ५ ॥
 १०१. अन्येऽपि दृश्यते ३०११ ।
 * अन्येभ्योऽपि दृश्यते ।
 १०२. निष्ठा ३०१३ ।
 * आदिसर्मणि िष्ठा षण्ठ्या ।
१०३. सुयजोर्द्विनिप् ३०११ ।
 १०४. जीर्यतेरवृन् ३०१२ ।
 १०५. छन्दसि लिट् ३०१३ ।
 १०६. लिट्. कानज्या ३०१४ ।
 १०७. फसुश्च ३०१५ ।
 १०८. भाषायां सदयसश्रुष. ३०१७ ।
 १०९. उपेयिवाननाभाननूचानश्च ३०१८ ।
 ११०. लुङ् २२१८ ।
 १११. अनद्यतने लृट् २२०५ ।
 ११२. अभिज्ञापयने लृट् २७७३ ।
 ११३. न यदि २७७४ ।
 ११४. विभाषा साकाङ्क्षे २७७५ ।
 ११५. परोक्षे लिट् २१७१ ।
 * अत्यन्तापहरे लिट् २१७१ ।

६८. अदोऽनन्ने २९७७ ।
 ६९. क्रव्ये च २९७८ ।
 ७०. दुह. कञ्चश्च २९७९ । [३४१४ ।
 ७१. मन्त्रे श्वेतवहोक्थशम्पुरोडाशो ण्विन्
 * श्वेतवहादीना इम पदस्येति वक्तव्यम् ।
 * जवया वेतया पुरोडाश्च ।
 ७२. अवे यज ३४१५ ।
 ७३. विजुपे छन्दमि ३४१७ ।
 ७४. आतो मनिन्कनिञ्चनिपश्च ३४१८ ।
 ७५. अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते २९८० ।
 ७६. किञ्च २९८३ ।
 ७७. स्थ. क च २९८७ ।
 ७८. सुप्यजातौ णिनिस्तान्ठील्ये २९८८ ।
 * णिद्विधो माशुकारिण्युपसङ्ग गणम् ।

- * ब्रह्मणि वद ।
 ७९. कर्तर्युपमाने २९८९ ।
 ८०. व्रते २९९० । ॥ ४ ॥
 ८१. बहुलमाभीक्ष्ये २९९१ ।
 ८२. मन २९९२ ।
 ८३. आत्ममाने सश्च २९९३ ।
 ८४. भूते २९९५ ।
 ८५. करणे यज २९९६ ।
 ८६. कर्मणि हन २९९७ ।
 ८७. ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु किप् २९९८ ।
 ८८. बहुलं छन्दसि ३४१९ ।
 ८९. सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु कृञ्. २९९९ ।
 ९०. सोमे गुञ्. ३००० ।
 ९१. अमौ वेः ३००१ ।

९२. कर्मण्यम्याग्यायाम् ३००२ ।
 ९३. कर्मणीनिरिक्तियः ३००३ ।
 • पुण्यिमात्तं रंरम् ।
 ९४. ह्रोः कनिर् ३००४ ।
 ९५. राजनि मुणिकृमः ३००५ ।
 ९६. गोटं च ३००६ ।
 ९७. गत्तम्यां जनेट् ३००७ ।
 ९८. पभम्यामजातौ ३००८ ।
 ९९. उपमर्गे च संज्ञायाम् ३००९ ।
 १००. अनौ कर्मणि ३०१० ॥ ६ ॥
 १०१. अन्येत्पि दृश्यते ३०११ ।
 • अन्येभ्योऽं र्दने ।
 १०२. निष्ठा ३०१३ ।
 • आदिरर्मणि निष्ठा पमम्या ।
 १०३. मुयजोर्द्विनिप् ३०११ ।
 १०४. जीर्यतेरवृत् ३०१२ ।
 १०५. छन्दसि लिट् ३०१३ ।
 १०६. लिटः कानञ्जा ३०१४ ।
 १०७. फमुञ्च ३०१५ ।
 १०८. भाषायां सद्वमभुवः ३०१७ ।
 १०९. उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च ३०१८ ।
 ११०. लृङ् २२१८ ।
 १११. अनश्वतने लृङ् २२०५ ।
 ११२. अभिज्ञापचने ऋट् २७७३ ।
 ११३. न यदि २७७४ ।
 ११४. विभाषा साकान्ने २७७५ ।
 ११५. परोक्षे लिट् २१७१ ।
 • अत्यन्तापदान् लिट्पुण्यः ।

- ११६ ह्रश्चतोल्लङ् च २७७६ ।
 ११७ प्रश्ने चासन्नकाल २७७७ ।
 ११८ लट् स्म २७७८ ।
 ११९ अपराक्षे च २७७९ ।
 १२० ननौ प्रष्टप्रतिवचने २७८० ॥ ६ ॥
 १२१ नन्वार्विभाषा २७८१ ।
 १२२ पुरि लुङ्चास्मे २७८२ ।
 १२३ वर्तमाने लट् २१५१ ।
 १२४ लट् शतृशानचावप्रथमासमानाधि
 करण ३१०० ।
 १२५ सम्वाधने च ३१०२ ।
 १२६ लक्षणहृत्वो क्रियाया ३१०३ ।
 १२७ तौ सत् ३१०६ ।
 १२८ पूङ्गवजा शानन् ३१०८ ।
- १२९ तान्छील्यवयोवचनशक्तिषु चानश्
 ३१०९ ।
 १३० इडधार्योऽशत्रुकच्छिणि ३११० ।
 १३१ द्विपोऽमित्ते ३१११ ।
 १३२ सुञ्चो यज्ञसयोगे ३११२ ।
 १३३ अर्हं प्रशसायाम् ३११३ ।
 १३४ आ केस्तन्छीलतद्धर्मतत्साधुकारिषु
 १३५ तृन् ३११५ । [३११४ ।
 * तृत्रिधारात्रिषु चानुपमर्गस्य ।
 * नयनण्युक्त ।
 * विपेर्देवतायामकारश्चापधाया भनिट् च ।
 * क्षदेश्च युक्त ।
 * छद्मि वृत्त ।
 १३६ अलकृन्निनराकृञ्प्रजनोत्पचोत्पतोन्मद-
 ' कच्यपत्रपवृत्तुषुसहचर इण्युच् ३११६

१३७. णेऽन्द्रमि ३११७ ।
१३८. भुवश्च ३११८ ।
१३९. ग्लाजिस्थश्च म्नु ३११९ । .
१४०. त्रमिगृधिधृषिश्चिपे क्नु ३१२० ॥७॥
१४१. गमित्याष्टाभ्यो धिनुण् ३१२१ ।
१४२. संपृचानुरुधाङ्गमाङ्गसपरिसृसंस्त्र-
जपरिदेत्रिसंस्त्रपरिश्चिपपरिरटपरि-
वदपरिदहपरिमुहदुपद्दिपदुहदुहयुजा
मीडविचित्रत्यत्ररजभजातिचरापच-
रामुपाभ्याहनश्च ३१२२ ।
१४३. यौ ऋगलसकृत्थम्भ ३१२३ ।
१४४. अपे च लप. ३१२४ ।
१४५. प्रे लपमृदुमथवदवस. ३१२५ ।
१४६. निन्दहिंसक्रिशयादविनाशपरिक्षिपप-
रिरटपरिवादिब्याभापासूयो बुच्
३१२६ ।
१४७. देविङ्गुशोश्चोपसर्गे ३१२७ ।
१४८. चलनशब्दार्थादकर्मकासुच् ३१२८ ।
१४९. अनुदानेत्तश्च हलादे. ३१२९ ।
१५०. जुचङ्कम्यदन्द्रम्यसृगृधिज्वलशुचल-
पपतपद. ३१३० ।
१५१. क्रुधमण्डार्येभ्यश्च ३१३१ ।
१५२. न य. ३१३२ ।
१५३. सूददीपदीक्षश्च ३१३३ ।
१५४. लपपतपदस्याभूवृषहनकमगामशुभ्य
उकब् ३१३४ ।
१५५. जल्पभिक्षुकुट्टुण्टवृङ्क. पाकन् ३१३५

१५६ प्रजोरिति ३१३६ ।	१६८ सनाशमभिश्च उ ३१४८ ।
१५७ जिहृक्षिविश्रीण्वमान्यथाभ्यमपरिभूप सूभ्यश्च ३१३७ ।	१६९ विन्दुरिच्छु ३१४९ ।
१५८ स्पृहिगृहिपतिदयि निद्रातन्द्राश्रद्धाभ्य आलुच् ३१३८ ।	१७० क्याच्छन्दसि ३१५० । [३१५१ ।
१५९ दाघेटसिशदसदा रु ३१३९ ।	१७१ आहृगमहननन किकिनौ लिट् च * भाषाया धानृसृगमिचनितमिभ्य ।
१६० मृघस्यद कमरच् ३१४० ॥ ८ ॥	* नामहिवाधहिचाचलिपापतीनामुपसङ्घ गनम् ।
१६१ भञ्जभासमिदा घुरच् ३१४१ ।	१७२ स्वपितृपोर्नजिङ् ३१५२ ।
१६२ विदिभिदिच्छिद कुरच ३१४२ ।	* धृपेक्षेति वाच्यम् ।
१६३ इण्णशिसिर्तिभ्य करप् ३१४३ ।	१७३ शृवन्त्योराह ३१५३ ।
१६४ गत्वरश्च ३१४४ ।	१७४ भिय जुम्लुकनौ ३१५४ ।
१६५ जागुरुक ३१४५ ।	* क्रुक्रपि वक्तव्य ।
१६६ यजत्रपदशा यङ् ३१४६ । [३१४७	१७५ राशभासपिसकसो वरन् ३१५५ ।
१६७ नमिकम्पिस्म्यजसकमर्हिसदीपो र	१७६ यत्र यङ् ३१५६ ।

१७७. भ्राजभासधुर्विगुतोर्जिपृजुमावस्तुव.
किप् ३१५७ ।
१७८. अन्येभ्योऽपि दृश्यते ३१५८ ।
- * त्रिन्त्रिप्रत्यायतस्फुक्त्मुजुश्रीणां दीर्घोऽसम्प्रसा
रणश्च ।
- * लुतिगमितुहोतीनां द्वे च ।
- * तुहोतेर्दीर्घश्च ।
- * एणातेर्द्वयश्च ।
- * प्यायतेऽस्यप्रवारणश्च ।
१७९. भुवः संज्ञान्तरयो. ३१५९ ।
१८०. विप्रसंभ्यो द्वुसंज्ञायाम् ३१६० ॥८॥
- * नुप्रकरणे मितद्वादिभ्य उपपत्तं गनम् ।
१८१. घ. कर्मणि प्रून् ३१६१ ।
१८२. दाश्रीशसयुजस्तुतुदसिसिचमिहपतद-
शनहः करणे ३१६२ ।

१८३. हलसूकरयो पुवः ३१६४ ।
१८४. अर्तिल्लधूसूरानसहचर इत् ३१६५ ।
१८५. पुव संज्ञायाम् ३१६६ ।
१८६. कर्तरि चर्पिदेवतयो ३१६७ ।
१८७. त्रीत. क्तः ३०८८ ।
१८८. मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च ३०८९ ।
- कर्मणि दिवापू सर्वसूस्त्वहुलमन्येष्वपि नन्वोः
शमिति भञ्जभासधः कर्मण्यष्टौ ।

इति पाणिनीयसूत्रपाठे तृतीयस्याध्यायस्य द्वितीय पादः ।

तृतीयः पादः ।

१. उणादयो बहुलम् ३१६९ ।
२. भूतेऽपि दृश्यन्ते ३१७० ।

३ भविष्यति गम्यादय ३१७१ ।	१४ ऋट सद्वा ३१०७ ।
४१ गमी आगमी भ वी प्रस्थायी प्रातरा गी प्रति यो गी प्रतिवा गी प्रतियायी प्रतियोगी—एते गम्यादय ।	१५ अनद्यतने लुट् २१८५ ।
४ यावत्पुरानिपातयोर्लट् २७८३ ।	१६ पदरुजविशस्प्रशो घञ् ३१८२ ।
५ विभाषा कदाकर्हो २७८४ ।	* स्पृश उपतापे ।
६ किंवृत्ते लिप्सायाम् २७८५ ।	१७ स स्थिरे ३१८३ ।
७ लिप्स्यमानसिद्धौ च २७८६ ।	* व्याधिमस्यवलेषु चेति वाच्यम् ।
८ लोडर्थलक्षणे च २७८७ ।	१८ भावे ३१८४ ।
९ लिङ् चोर्ध्वमौहूर्तिके २७८८ ।	१९ अकर्तरि च कारके सज्ञायाम् ३१८६ ।
१० तुमुन्ण्वुलौ क्रियाया क्रियार्थायाम्	२० परिमाणाख्याया सर्वेभ्य ३१९० ॥१॥
११ भाववचनाश्च ३१८० । ३१७५ ।	* दारजारी कर्तरि णिलुक् च ।
१२ अण्कमणि च ३१८१ ।	२१ इडश्च ३१९१ ।
१३ ऋट् शेषे च २१९३ ।	* अपादाने स्त्रियामुपमङ्गानम् तदन्ताच्च वा ङीप् ।
१ चरहित पाठो भव्य ।	* गृवायुवर्णनिवृत्तेषु ।
	२२ उपसर्गे रुव ३१९२ ।

२३. ममि युदुदुव ३१९४ ।
 २४. अिणीभुगोऽनुपसर्गे ३१९५ ।
 २५. यौ तुतुय ३१९६ ।
 २६. अतोदोर्निय ३१९७ ।
 २७. प्रे द्रुमुमुव ३१९८ ।
 २८. निरभ्यो पूव्यो ३१९९ ।
 २९. उन्न्योर्मे ३२०० ।
 ३०. नृ धान्ने ३२०१ ।
 ३१. यज्ञे ममि स्तुव ३२०२ ।
 ३२. प्रे म्बोऽयज्ञे ३२०३ ।
 ३३. प्रथने वावशब्दे ३२०४ ।
 ३४. छन्दोनाम्नि च ३२०५ ।
 ३५. उदि म्द ३२०७ ।
 ३६. ममि मुष्टौ ३२०८ ।

३७. परिन्योर्नीणोर्दूताभ्रेपयो ३२०९ ।
 ३८. परावनुपात्यय इण ३२१० ।
 ३९. व्युपयो शेते पर्याये ३२११ ।
 ४०. हस्तादाने चेरस्तेये ३२१२ ॥ २ ॥
 ४१. निवासचितिशरीरोपसमाभानेष्वादेश्च क.
 ३२१३ ।
 ४२. सङ्घे चानौत्तराधर्ये ३२१४ ।
 ४३. कर्मव्यतिहारे णच्छिन्नयाम् ३२१५ ।
 ४४. अभिविधौ भाव इनुण् ३२१८ ।
 ४५. आक्रोशेऽवन्योर्मह ३२२० ।
 ४६. प्रे लिप्तायाम् ३२२१ ।
 ४७. परौ यज्ञे ३२२२ ।
 ४८. नौ नृ धान्ये ३२२३ ।
 ४९. उदि श्रयतिगौत्तिपूदुव ३२२४ ।

५० विभाषाऽऽडि रुप्लुत्रो ३२२५ ।

५१. अवे ग्रहो वर्षप्रतिवन्धे ३२२६ ।

५२ प्रे वणिजाम् ३२२७ ।

५३ रउमौ च ३२२८ ।

५४ वृणोतेरान्त्रादने ३२२९ ।

५५. परौ भुवोऽवज्ञाने ३२३० ।

५६ एरच् ३२३१ ।

* भयादीनामुपसङ्ग-गान नपुमके ज्ञादिनिवृत्त्यर्थम् ।

* जयसवौ छन्दमि उक्त्या ।

५७ ऋदोरप् ३२३२ ।

५८. ग्रहवृत्तनिश्चिगमश्च ३२३४ ।

* वरिण्योश्चोपसङ्ग गानम् ।

* घप्रथं वरिधानम् ।

५९ उपसर्गेऽद् ३२३५ ।

६० नौ ण च ३२३७ ।

॥ ३ ॥

६१ व्यधजपोरनुपसर्गे ३२३८ ।

६२. स्वनहसोर्वा ३२३९ ।

६३ यम समुपनिविपु च ३२४० ।

६४ नौ गदनदपठस्वन ३२४१ ।

६५ कणो वीणाया च ३२४२ ।

६६. नित्य पण परिमाणे ३२४३ ।

६७ मदोऽनुपसर्गे ३२४४ ।

६८ प्रमदसम्मदौ हर्षे ३२४५ ।

६९. समुदोरज पशुपु ३२४६ ।

७०. अक्षेषु ग्लह. ३२४७ ।

७१. प्रजने सर्ते ३२४८ ।

७२ ह्व सम्प्रसारण च न्यभ्युपविपु ३२४९

७३ आडि युद्धे ३२५० ।

- ७४ निपानमाहाव ३२५१ ।
 ७५ भावेऽनुपमर्गस्य ३२५२ ।
 ७६ हनश्च वध ३२५३ ।
 ७७ मूर्ता घन ३२५४ ।
 ७८ अन्तर्धनो देशे ३२५५ ।
 ७९ अगारैवदेशे प्रघण प्रघाणश्च ३२५६ ।
 ८० उद्हनोऽत्याधानम् ३२५७ ॥ ४ ॥
 ८१ अपघनोऽन्नम् ३२५८ ।
 ८२ करणेऽयोविटुषु ३२५९ ।
 ८३ स्तम्भे क च ३२६० ।
 ८४ परौ घ ३२६१ ।
 ८५ उपग्न आश्रये ३२६३ ।
 ८६ सप्तोद्धौ गणप्रशसयो ३२६४ ।
 ८७ णिषो निगितम् ३२६५ ।
 ८८ द्वित्वि क्त्रि ३२६६ ।
 ८९ द्वितोऽधुच् ३२६७ ।
 ९० यजयाऽयतविच्छप्रच्छरक्षो नङ् ३२६८
 ९१ स्वपो नन् ३२६९ ।
 ९२ उपसर्गे घो कि ३२७० ।
 ९३ कर्मण्यधिकरणे च ३२७१ ।
 ९४ स्त्रिया क्तिन् ३२७२ ।
 * निष्ठायां सेट इति वक्तव्यम् ।
 ९५ श्वागायापचो भावे ३२७३ ।
 * श्रुयजोपिस्तुभ्य करणे ।
 * ग्ल्याम्ल्याग्याहाभ्यो नि ।
 ९६ मन्त्रे वृषैपपचमनविद्भूवीरा उदात्त
 ३४२० ।
 ९७ ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्तयश्च ३२७४

९८ व्रजयजोर्भावे क्यप ३२७५ ।

९९ सज्ञाया समजनिपदनिपत्तमनविदपुञ्शी-
द्भृञ्जिण ३२७६ ।

१०० कृञ् श च ३०७७ ॥ ५ ॥

१०१ इच्छा ३२७८ ।

* परिचर्यापरिसर्यामृगयादाख्यानामुपसङ्गथानम् ।

* जागर्तेरकारो वा ।

१०२ अ प्रत्ययात् ३२७९ ।

१०३ गुरोश्च हल ३२८० ।

* निष्ठाया सेट इति वक्तव्यम् ।

१०४ पिद्धिदादिभ्योऽङ् ३२८१ ।

४२ (भिदा विदारण' २९) ('लडा द्वैधीकरण'
३०) । वदा । क्षिपा । ('गुहा गिर्योपभ्यो' ३१) धदा ।

१ एव सवत्र धनुराकारान्तगतान वार्तिकध्यागतान्यपि

मधा गोधा । ('आरा शम्भ्याम्' ३२) हारा । ('कारा
वचन' ३३) । क्षया । ('तारा ज्यातिपि' ३४) ('धारा
प्रपातन' ३५) रेखा जूडा पीडा वपा वसा मृजा । ('कपे
सम्प्रसारण च' ३६) । कृपा । इति भिदादि ॥

* कपेस्सम्प्रसारणञ् ।

१०५ चिन्तिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्च ३२८२ ।

१०६ आतश्चोपसर्गे ३२८३ ।

१०७ ण्यासश्रन्थो युच् ३२८४ ।

* घट्टिवन्दिदिभ्यश्चति वाच्यम् ।

* इपेरनिच्छार्थस्य ।

* परेर्वा ।

१०८. रोगाख्याया ण्वुल्बहुलम् ३२८५ ।

* धावर्थनिर्देशे ण्वुल् ।

* इक्वित्तपौ धातुनिर्देशे ।

* वर्णाकार ।

* -

९८. प्रजयजोर्भावे क्वप् ३०७५ ।

९९. मंज्ञायां ममजनिपदनिपतमनविद्वुञ्जी-
द्भृच्चिण. ३०७६ ।

१००. कृञः श च ३०७७ ॥ ५ ॥

१०१. इच्छा ३०७८ ।

- परिष्पयांपरिष्पयांमृगयाटाटयानामुपमङ्गयानम् ।
- जाणोरिस्वामो वा ।

१०२. अ प्रत्यायान् ३२७९ ।

१०३. गुरोश्च हलः ३२८० ।

- निष्ठायां मेट इति वक्ष्यम् ।

१०४. पिद्धिदादिभ्योऽड् ३२८१ ।

- ४२. ('भिदा विदारणं' २९) ('छिदा द्वैर्भाकरणं'
३०) पिदा । क्षिपा । ('गुहा गियोपथ्यो' ३१) थदा ।

१. एव मवत्र धनुरावारात्तमंतानि वार्तिस्त्रिष्यागतान्यपि
गणसूत्रवत् गणे पाठतानि भवन्ति ।

मेषा गोधा । ('आरा शम्भ्याम्' ३२) हारा । ('कारा
बन्धन' ३३) क्षिया । ('तारा ज्योतिषि' ३४) ('धारा
प्रपातने' ३५) रेखा जुडा पीडा वपा वसा मृजा । ('कपे
मम्प्रमारण च' ३६) । कपा । इति भिदादिः ॥

* प्रपेस्यम्प्रमारणञ्च ।

१०५. चिन्तिपूजिरुथिकुम्बिचर्चश्च ३२८२ ।

१०६. आतश्चोपसर्गो ३२८३ ।

१०७. ण्यासश्चन्थो युन् ३२८४ ।

* घट्टिचन्द्रिदिभ्यश्चति वाच्यम् ।

* इपेरनिच्छार्थस्य ।

* परेर्मा ।

१०८. रोगाख्यायां ण्वुत्वहुलम् ३२८५ ।

* धार्यर्धनिर्देशे ण्वुत् ।

* इतिशतौ धानुनिर्देशे ।

* घर्णाकारः ।

* रादिक ।

- * मन्त्राणां ।
 - * ह्यजादिभ्य ।
 - * ह्य् षपादिभ्य ।
 - * ह्य् ष्यादिभ्य ।
 - * सपदादिभ्य क्विप् ।
४३. (घा २२३३) । सपद् । वपद् । आपद् । प्रात
पद् । परिपद्—पते सपदादयः ॥
१०९. संज्ञायाम् ३२८६ ।
११०. विभाषाख्यानपरिप्रश्नयोरिच्छ ३२८७
१११. पर्यागार्हणोत्पत्तिषु ण्वुच् ३०८८ ।
११२. आक्राशे सञ्चयनि ३२८९ ।
११३. श्रुत्यत्युटो बहुलम् २८४१ ।
११४. तपुसके भावे क्त. ३०९० ।
११५. त्युट् ष ३२९० ।

११६. कर्मणि च येन संस्पर्शात्कर्तुः शरीर-
मुखम् ३२९१ ।
११७. करणाधिकरणयोश्च ३२९३ ।
११८. पुंसि संज्ञाया घ. प्रायेण ३२९६ ।
११९. गोचरसंचरवह्नजव्यजापणनिगमाश्च
३२९८ ।
१२०. अवे तृम्बोर्घञ् ३२९९ ॥ ३ ॥
१२१. हलश्च ३३०० ।
- * घञ्चिधावहाराधारावाथानामुपसङ्गथानम् ।
१२२. अध्यायन्यायोशावसहाराश्च ३३०१ ।
१५३. उदङ्गोऽनुदके ३३०२ ।
१२४. जालमानायः ३३०३ ।
१२५. खनो घ च ३३०४ ।
- * खनेर्दङ्गेकेकयका वाच्या ।

१२६ ईषदु सुपु कृन्द्वाकृन्द्वाथेषु खल्
३३०१ ।

१२७ कर्तृकर्मणोऽथ भूकृञो ३३०८ ।

* कर्तृकर्मणोऽथ यथोरिति वाच्यम् ।

१२८ आतो युच ३३०९ ।

१२९ छन्दसि गत्यर्थेभ्य ३४२१ ।

१३० अन्येभ्योऽपि दृश्यते ३४०० ।

* भाग्या शान्तियुद्धिशिष्टृषिष्टृषिभ्यो युञ्वाच्य ।

१३१ वर्तमानमामीप्ये वर्तमानवद्वा २७८९

१३२ आशसाया भूतवच्च २७९० ।

१३३ शिप्रचने लट् २७९१ ।

१३४ आशमाचने लिङ् २७९२ ।

१३५ नान्यतनवत्त्रियाप्रबन्धसामीप्ययो

१३६ भ्रियति मर्यादावचनेऽवरस्मिन्

२७९४ ।

१३७ कालविभागे चानहोरात्राणाम् २७९५

१३८ परस्मिन्विभाषा २७९६ ।

१३९ लिङ्निमित्ते लट् क्रियातिपत्तौ २२०९

१४० भूते च २७९७ ॥ ७ ॥

१४१ वाताप्यो २७९८ ।

१४२ गर्हाया लडपिजात्वो २७९९ ।

१४३ विभाषा कथमि लिङ् च २८०० ।

१४४ किवृत्ते लिङ्लटौ २८०१ ।

१४५ अनवकल्प्यमर्षयोरकिवृत्तेऽपि २८०२

१४६ किंकिलास्त्यर्थेषु लट् २८०३ ।

१४७ जातुयदोर्लिङ् २८०४ ।

१४८. यनयत्रयो. २८०५ ।
१४९. गर्हायां च २८०६ ।
१५०. वित्रीकरणे च २८०७ ।
१५१. शेषे लडयदौ २८०८ ।
१५२. उताप्योः समर्थयोर्लिङ् २८०९ ।
१५३. सामप्रवेदनेऽङ्गिति २८१० ।
१५४. सम्भावननेऽलमिति चेत्सिद्धाप्रयोगे
२८११ ।
१५५. विभाषा धातौ सम्भावनत्रचनेऽयदि
१५६. हेतुहेतुमतोर्लिङ् २८१३ । [२८१२ ।
१५७. इच्छार्थेषु लिङ् लोढौ २८१४ ।
यामप्रवेदन शो यनयम् ।
१५८. समानरुत्तरेषु तुमुन् ३१७६ ।
१५९. लिङ् च २८१५ ।
१६०. इच्छार्थेषु विभाषा वर्तमाने २८१६
॥ ८ ॥
१६१. विधिमन्त्रणामन्त्रणाधीष्टसंप्रश्न-
प्रार्थनेषु लिङ् २२०८ ।
१६२. लोढ् च २१९४ ।
१६३. प्रैपातिसर्गप्राप्तकालेषु कृत्याश्च २८१७
१६४. लिङ् चोर्ध्वमौहूर्तिके २८१८ ।
१६५. स्मे लोढ् २८१९ ।
१६६. अधीष्टे च २८२० ।
१६७. कालगमयवेलासु तुमुन् ३१७९ ।
१६८. लिङ् अदि २८२१ ।
१६९. अर्हे कृत्यनृचश्च २८२० ।
१७०. आवश्यकाधगर्ण्ययोर्णिनिः ३३११ ।
१७१. कृत्याश्च ३३१२ ।

- ४२ सज्ञायाम् ३३६३ ।
 ४३ कर्त्रोर्जावपुरुषयोर्नशिवहो ३३६४ ।
 ४४ ऊर्ध्वे शुपिपूरो ३३६५ ।
 ४५ उपमाने कर्मणि च ३३६६ ।
 ४६ कपादिषु यथाविध्यनुप्रयोग ३३६७ ।
 ४७ उपदशस्तृतीयायाम् ३३६८ ।
 ४८ हिंसार्थानां च समानकर्मकाणाम् ३३६९ ।
 ४९ सप्तम्या चोपपीडरुधकर्प ३३७० ।
 ५० समासत्तौ ३३७१ ।
 ५१ प्रमाणे च ३३७२ ।
 ५२ अपादान परीप्सायाम् ३३७३ ।
 ५३ द्वितीयाया च ३३७४ ।
 ५४ स्वाङ्गेऽधुवे ३३७६ ।
 ५५ परिच्छिद्यमाने च ३३७७ ।
 ५६ विशिपतिपदिस्कन्दा व्याप्यमानासेव्य-
 मानयो ३३७८ ।
 ५७ अस्यतिष्ठपो क्रियान्तरे कालेषु ३३७९ ।
 ५८ नाम्न्यादिशिप्रहो ३३८० ।
 ५९ अव्ययेऽयथाभिप्रेताख्याने कृञ् क्त्वा-
 णमुलौ ३३८१ ।
 ६० तिर्यन्यपवर्गे ३३८२ । ॥ ३ ॥
 ६१ स्वाङ्गे तस्प्रत्यये कृभ्वो ३३८३ ।
 ६२ नाधार्थप्रत्यये च्यर्थे ३३८४ ।
 ६३ तूष्णीमि भुव ३३८५ ।
 ६४ अन्वन्यानुलोम्ये ३३८६ ।
 ६५ शकधूपज्ञाग्लाघटरभलभक्रमसहार्हास्त्य-
 र्थेषु तुगुन् ३१७७ ।
 ६६ पर्याप्तिवचनेष्वलमर्थेषु ३१७८ ।

६७. कर्तरि कृत् २८३२ ।

६८. भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याहा-
व्यापाला वा २८९४ । [२१५२ ।

६९. लः कर्मणि च भावे चाकर्मकेभ्यः ।

७०. तयोरेव कृत्यन्तप्रत्ययार्था २८३३ ।

७१. आदिकर्मणि च. कर्तरि च ३०५३ ।

७२. गलार्थाकर्मकश्चिपशीङ्स्थासपसजनरुह-
जीर्गनिभ्यश्च ३०८६ ।

७३. दाशमोऽज्ञौ सम्प्रदाने ३१७२ ।

७४. भीमादयोऽपादाने ३१७३ ।

४४. भीम भीम भयानक गहनर (पद चरु)
प्रसन्नन प्रापय (प्रपतन) समुद्र मुक् मुत् गृष्ट (दृष्टि)
रस मरुत् (शत्रु मुत्) गूर्ग मरुत्—आकृतिगणो
ऽयम् ॥ इति भीमादिः ॥

७५. ताभ्यामन्यत्रोणादयः ३१७४ ।

७६. क्तोऽधिकरणे च ध्रौव्यमतिप्रत्यवसाना-
र्थेभ्यः ३०८७ ।

७७. लस्य २१५३ ।

७८. तिम्रिशिसिप्यस्थमिच्चस्मस्तातांशथासा-
यांध्रमिद्धिमिद्धिद् २१५४ ।

७९. टित आत्मनेपदानां ढेरे २०३३ ।

८०. थास से २२३६ ॥ ४ ॥

८१. लिटस्तहायोरेशिशेरेन् २२४१ ।

८२. परस्मैपदाना णलतुमुस्थलथुसणत्वमाः

८३. पिदो लटो वा २४६४ । [२१७३ ।

८४. मुक् पश्चानामादित आहो मुक्. २४५०

८५. लोटो लङ् २१९८ ।

८६. एरुः २१९६ ।

८७	सेर्हपिच २२०१ ।	१०१	तस्थस्थमिपा तान्तन्ताम २१९९ ।
८८	वा छन्दसि ३५५२ ।	१०२	लिङ् सीयुट २२५५ ।
८९	मेर्नि २२०३ ।	१०३	यासुटपरस्मैपदेपूदात्तो डिच्च २२०९ ।
९०	आमेत २२५१ ।	१०४	किदाशिपि २२१६ ।
९१	सवाभ्या वामौ २२५२ ।	१०५	झस्य रन् २२५६ ।
९२	आहुत्तमस्य पिच २२०४ ।	१०६	इटाऽन् २२५७ ।
९३	एत ऐ २२५३ ।	१०७	सुट तिथो २२१० ।
९४	लटोऽडाटौ ३४२७ ।	१०८	झर्जुन २२१३ ।
९५	आत ऐ ३४२९ ।	१०९	सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च २२२६ ।
९६	वैतोऽन्यत्र ३४३० ।	११०	आत २२२७ ।
९७	इतश्च लोप परस्मैपदेषु ३४२६ ।	१११	लङ् शाकटायनस्यैव २४६३ ।
९८	स उत्तमस्य ३४२८ ।	११२	द्विपश्च २४३५ ।
९९	नित्य डित २२०० ।	११३	निङ्शित्सार्वधातुकम् २१६६ ।
१००	इतश्च २२०७	११४	आर्धधातुक शेष २१८७ ।

११५. लिट् च २१७२ ।

११६. लिङ्गशिपि २२१५ ।

११७. छन्दस्युभयथा ३४३५ ।

धातुसम्बन्धे समानाधिकरणे स्वाङ्गे

लिट्स्वस्वमिपा सप्तदश ॥

इति पाणिनीयसूत्रपाठे तृतीयस्याध्यायस्य चतुर्थं पाद अध्यायश्च ।

॥ अथ चतुर्थोऽध्यायः ॥

प्रथमः पादः ।

१. उ-याप्प्रातिपदिकान् १८२ ।

२. स्वौजसमौट्छष्टाभ्याम्भिस्ङेभ्याम्भ्यस्ङ-
सिभ्याम्भ्यस्ङसोसाम्ङ्योस्सुप् १८३

३. खियाम् ४५३ ।

४. अजाद्यतष्टाप् ४५४ ।

४५. अजा एडका कोकिला चटका भ्रथा मृपिका

१६. यञञ ४७१ ।
 * आपत्यग्रहणं कर्णवम् ।
 १७. प्राचा ण् कृ तद्धित ४७३ ।
 * आगुरेपसद् गानम् ।
 १८. सर्वत्र लोहितादिकतन्तेभ्य. ४७६ ।
 १९. कौरन्वमाण्डूकाभ्या च ४७७ ।
 २०. वयसि प्रथमे ४७८ । ॥ १ ॥
 * वयस्यपरम इति गाप्यम् ।
 २१. द्विगोः ४७९ ।
 २२. अपरिमाणविस्तारितकम्बल्येभ्यो न त-
 द्धितलुकि ४८० ।
 २३. काण्डान्ताक्षेत्रे ४८१ ।
 २४. पुरुपात्यभाणेऽन्यतरस्याम् ४८२ ।
 २५. बहुमीहैरूधसो डीप् ४८४ ।

२६. सख्याव्ययादेर्डीप् ४८५ ।
 २७. दागहागनान्ताश्च ४८६ ।
 * तयोवाचरन्त्यैर लायनशब्दस्य डीप् णत्वं चेत्पते ।
 २८. अन उपधालोपिनोऽन्यतरस्याम् ४६२ ।
 २९. नित्यं सज्ञान्छन्दसो. ४८७ ।
 ३०. केवलमामकभागपेयपापापरसमानार्थै-
 कृतसुमङ्गलभेषजाश्च ४८८ ।
 ३१. रात्रेश्राजसौ ३४४५ ।
 * अजसादिष्विति यणभ्यम् ।
 ३२. अन्तर्वत्पतिवतोर्नुक् ४८९ ।
 * अन्तर्वत्पतिवदिति गर्भभनृसयोगे ।
 ३३. पत्युर्नो यज्ञसंयोगे ४९० ।
 ३४. विभाषा सपूर्वस्य ४९१ ।
 ३५. नित्यं सपत्न्यादिषु ४९२ ।

४७. ममान ण्क वीर पिण्ड श्र (शरी) ध्रावृ भद्र
उत्र शमान्छन्दाय ॥ इति समानादि ॥

३६. पूतप्रतो रै च ४९३ ।

३७ वृषारुप्यमिडुमितडुसिदानामुदात्त

३८ मनोरौ वा ४९५ । ४९४ ।

३९. वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तो न ४९६ ।

• भयित्प्रलितयोर्न ।

• छन्दसि ऋमेके ।

• विगद्गादुपमद् गानम् ।

४० अन्यतो ङीप् ४९७ ॥ २ ॥

४१. पिट्टीरादिभ्यश्च ४९८ ।

४८. गौर मतस्य मनुष्य ष्टङ्ग पिङ्ग ह्य गवय
मुस्य ऋष्य [पुत्र लृण] दुण द्रोण हारेण कौकण (मकण)
पटर उणक [आमठ] आमलक कुचत विम्ब धदर फर्क-
रक (कचंर) तर्कार दार्कार पुष्पर शिखण्ड सउद शक-

ण्ड मनन्द सुपम सुपव अलिन्द गडुठ पाण्डश आढक
आनन्द आश्वत्थ गृपाट आसक (आपाचक) शङ्कुल सूर्य
(सूम) शूर्य सूच यूष (पूष) यूथ सूप मथ वङ्क धातक
मङ्क मालक मालत सात्वक वतम वृक्ष (वृम) अतस
[अभय] गृह मह मठ छद पश मेद श्वन् तक्षन् अनडुही
अनडुही । 'ण्यण ऋणे ४२ । देह देहल काकादन
गवादन तजन रजन लवण आद्राहमानि (आद्राहमानि)
गौतम (गातम) [पारक] अयस्थूण (अथ स्थूण) भौरेकि
भौशक भौलित्ति यान मेघ आलाम्ब आलजि आलधि
आग्नि रेवाठ आपक आरट नट टोट नोट मूलाट
शातन [पातन] पातन पाठन (पानठ) आन्तरण अधि
करण अधिफार जप्रहायणी (आप्रहायणी) प्रलवरोहिणी
[मचन] 'सुमत्रलात्सज्ञायाम्' ४३ । अण्डर सुन्दर
मण्डर मन्वर मङ्गल पट पिण्ड [पण्ड] उद गुदं शम
सूद ओड (आट्र) हद् (हद) पाण्ड [भाण्डल] भाण्ड
(लोहाण्ड) कदर सुन्दर कदल तरुण तडुन कटमाघ
बहत् महत् (गाम) सौधम । 'राहिणी नक्षत्रे' ४४ ।

'रेवती नक्षत्रे' ४५ । विरत्र निरुक्त पुनक्त । 'रडा-
न्तंगितचने' ४६ । 'विपत्यादयम्' ४७ । विपती
हारतवी (हरीतवी) कौशातवी गमी वरी वारी पृथिवी
कोट्टु मातामह विग्रहम्—इति गौरादिः ॥

४२. जानपदकुण्डगोणस्थलभाजनागकालनी-
लकुशफामुक्तकरराद्भृत्यमप्रावपनाकृ-
त्रिमाश्राणास्थौत्यवर्णान्छादनायो-
विकारमैशुनेच्छाकेशवेशेषु ५०० ।

- नीलाशोरुषी प्राणिनि च ।
- मज्ञापां वा ।

४३. शोणारप्राचाम् ५०१ ।
४४. पोतो गुणवचनान् ५०२ ।
• गुणवचनान् दीयाद्युदात्तार्थम् ।
• नन्वयोमोपधात् ।
४५. यज्ञादिभ्यश्च ५०३ ।

४०. बहु पदात् अद्यति अदति अदति शकटि
(शक्ति) । 'शक्ति शम्भे' ४८ । शक्ति वारि राति राधि
(शाधि) अदि कपि माष्ट मुनि । 'इतः प्राण्यज्ञात्' ४९ ।
'कुदिशारादक्षिन' ५० । 'सर्वतोऽक्षिर्भादित्येके' ५१ ।
चन्द्र अरान्त कृपण कमल विवट विशाल विशद्वट भद्रज
पत्र । 'चन्द्रभागानयाम्' ५२ । (चन्द्रभागा नयाम्) ।
कन्याण उदार पुराण अहन् क्रोड नय पुर शिला बाल
शक गुद—आकृतिगणोऽयम् ॥ तेन । भग गल
राम इत्यादि । इति यज्ञादयः ॥

४६. नित्यं छन्दसि ३४४६ ।
४७. भुवश्च ३४४७ ।
४८. पुंगोमादाख्यायाम् ५०४ ।
• पालकान्नात् ।
• सूर्यादेवतायां चात् ।
४९. इन्द्रवरुणभवशर्वरुद्रमृडिमारण्यवय-
वनमातुलाचार्याणामानुक् ५०५ ।

- * हिमारण्ययोर्महत्पे ।
- * ययाहोपे ।
- * यवनालिप्याम् ।
- * माजुगोषाभ्याययोराजुगसा ।
- * मुद्रगच्छन्दमि लिच ।
- * आचार्यादणव च ।
- * अगंक्षप्रियाभ्या सा ।
- ५० प्रीतात्स्वरणपूर्वान् ५०६ ।
- ५१ क्षादल्पाग्यायाम् ५०७ ।
- ५२ बहुव्रीहेभ्रान्तोदात्तान् ५०८ ।
- * गगान्नास्र ।
- * पाणिगृहीती भार्गव्याम् ।
- * यदुग्ग मत्तच्छन्दसा ।
- * अन्तादात्ताद्वनुनन्मुनात्सुप्रादिपूर्वान् ।
- * ताणिपूर्वादिनि यत्प्यम् ।
- ५३ अग्याङ्गपूर्वपदाद्वा ५०९ ।

- ५४ स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसयोगोपधान् ५१० ।
- ५५ नासिकोदरौष्ठजङ्गादन्तकर्णशृङ्गाच्च ५११
- * पुच्छाच्च ।
- * करमणिविषदरेभ्यो नित्यम् ।
- * उपनानापक्षाच्च पुच्छाच्च ।
- ५६ न क्रोडादिवह्वच्च ५१२ ।
- ५७ क्राड रग्य खुर मारुता उखा शिग्या चाड शप
गुद—आवृत्तिगणोऽयम् ॥ इति क्रोडादय ॥
- ५७ सहनञ्जिन्ममानपूर्वाच्च ५१३ ।
- ५८ नखमुखात्सज्ञायाम् ५१४ ।
- ५९ दीर्घजिह्वी च च्छन्दसि ३४४८ ।
- ६० दिम्पूर्वपदान्डीप् ५१५ ॥ ३ ॥
- ६१ वाह ५१६ ।
- ६२ मग्न्यशिश्वीति भाषायाम् ५१७ ।
- ६३ जातेरम्बीविषयादयोपभान् ५१८ ।

* दोषप्रतिषेधे गवयहयमुहयमनुष्यमास्थानामप्रति-
षेधः ।

६४. पाककर्णपर्णीपुष्पफलमूलवालोत्तरपदाश्च
५१९ ।

* सदृक्काण्डप्रान्तशतैकेभ्यः पुण्याप्रतिषेधः ।

* संभ्रम्राजिनराणपिण्डेभ्यः फलात् ।

* मूलाक्षयः ।

* शेताद्य ।

६५. इतो मनुष्यजातेः ५२० ।

६६. ऊदुतः ५२१ ।

* अप्राणिजातेश्वरऽऽनादीनामुपसङ्गश्चानम् ।

६७. यास्तन्तास्संज्ञायाम् ५२२ ।

६८. पद्मोश्च ५२३ ।

* श्वेत्पुरस्योऽराकारलोपश्च ।

१. इदमप्रामाणिकम् ।

६९. ऊरूत्तरपदादौपम्ये ५२४ ।

७०. संहितशफलक्षणवामादेश्च ५२५ ।

* महितसहाभ्यां चेति वक्तव्यम् ।

७१. कद्रुकमण्डस्वोश्छन्दसि ३४४९ ।

* गुग्गुलुमधुजतुपतयान्नामिति वक्तव्यम् ।

७२. संज्ञायाम् ५२६ ।

७३. शार्ङ्गरवाद्यन्वो ङीन् ५२७ ।

५१. शार्ङ्गरव कापटव गौग्गुल्व प्राक्ष्ण वैद गौतम
कामण्डल्य प्राक्ष्णकृतेय (आनिचेय) आनिधेय आशो-
केय वात्स्यायन मौञ्जायन कैकस काप्प (काव्य) शैब्य
एहि पर्योह आशमरथ्य औदपान भराल चण्डाल वतण्ड
'भोगवद्भारिमतो सज्ञायाम् घादिषु नित्य हस्वार्थम्' ५३ ।
'नृनरयोर्वाङ्मथ' ५४ । इति शार्ङ्गरवादिः ॥

७४. यडश्चाप् ५२८ ।

* पाद्यश्चाप् वक्तव्यः ।

८६. उत्सादिभ्योऽञ् १०७८ ।

५४. उत्स उदपान विकर विनद महानद महा
नस महाप्राण तरुण तलन । वचक्यास । पृथिवी (पनु)
पत्नि जगती त्रिष्टुप् अनुष्टुप् जनपद भरत उशीनर प्रीधम
पौलकुण । 'उदस्थान देशे' ५७ । पृषदश भङ्गकीय
रथन्तर मध्यदिन वृहत् महत् सत्वत् कुरु पर्याल इन्द्रा
वसान उष्णिह् ककुम् सुवर्षे देव । 'प्रीध्मादच्छन्दसि'
५८—इत्युत्सादि. ॥

८७. स्त्रीपुसाभ्या नञ्स्नञौ भवनात् १०७९

८८. द्विगोर्लुगनपत्ये १०८० ।

८९. गोत्रेऽलुगचि १०८१ ।

९०. यूनि लुक् १०८३ ।

९१. फक्फिचोरन्यतरस्याम् १०८७ ।

९२. तस्यापत्यम् १०८८ ।

९३. एको गोत्रे १०९३ ।

९४. गोत्रानून्यस्त्रियाम् १०९४ ।

९५. अत इञ् १०९५ ।

९६. बाह्यादिभ्यश्च १०९६ ।

५५. बाहु उपबाहु उपबाहु निवाहु शिवाहु वडाहु
उपानन्दु (उपविन्दु) वृषली वृक्ला चूडा बलाका मूषिका
कुशात्रा भगत्रा (छगत्रा) ध्रुवका [ध्रुवका] सुमिश्रा दुर्मिश्रा
पुष्करसद् अजुहरत् दवशर्मन् अमिशर्मन् [भदशर्मन्
सुशर्मन्] कुनामन् (सुनामन्) पघन् सघन् अघन् ।
'अमितौजग सलोपथ' ५९ । सुधावत् उदञ्चु शिरस्
माप शरात्रिन् मरीचो क्षेमवृद्धिन् गृह्णलतोदिन् सरना
दिन् नगरमदिन् प्राकारमदिन् लोमन् अजीगर्तं वृष्ण
युधाष्टिर अर्जुन साम्थ गद प्रसुग्र राम [उदह] ।
उदक सज्ञायाम्' ६० । 'सभूयोऽम्भसो सलोपथ'
६१—आवृत्तिगणोऽयम् ॥ तन । सात्वकि जाद्वि-
ऐन्दशमि आजधेनवि इत्यादि । इति बाह्यादयः ॥
९७. सुधातुरकङ् च १०९७ ।

* व्यासवरदनिपादक्षण्डालविम्बाना चेति वक्तव्यम् ।

९८. गोत्रे कुजादिभ्यश्चफञ् १०९५ ।

५६. कुञ्ज ऋत्रं बङ्गं भस्मन् गण लामन् शठ
शाक शुण्डा शुभं विपाश स्कन्द स्कम्भ इति कुजादिः

९९. नडादिभ्य फक् ११०१ ।

५७. नड नर (नर) वक मुत्र इतिक इतिश उपक
(एक) लमक । 'शलङ्क शलङ्क च' ६२ । सप्तल वाजप्य
तिक । 'अग्निशर्मन्तृपगण' ६३ । प्राण नर सायक दाम
मिन्न द्वीप पिङ्गर पिङ्गल किङ्कर किङ्कल (कातर) कातल
काश्यप (कुश्यप) काश्य कालव (काव्य) अज अमुष्य
(अमुष्म) । 'कृष्णरणो ब्राह्मणवासिष्ठे' ६४ । अग्नित्र
लियु चित्र कुमार । 'क्रौष्टु क्रौष्ट च' ६५ । लोह दुर्ग
मम्भ शिगपा अग्र तृण शकट सुमनम् सुमत मिमत
ऋच् जलधर अध्वर युगधर हसक दण्डिन् हस्तिन्
[पिण्ड] पञ्चाल चमसिन् सुकृत्य स्थिरक ब्राह्मण चटक
वदर अथल खरप लङ्क इन्ध अघ्न कामुक ब्रह्मदत्त उदु
म्बर शोण अलोह दण्डप—इति नडादिः ॥

१००. हरितादिभ्योऽब् ११०२ ॥ ५ ॥

१०१. यजिज्योश्च ११०३ । [११०४ ।

१०२. शरद्वच्छुनकदर्भाङ्गुवत्साम्रायणेषु

१०३. द्रोणपर्वतजीवन्तादन्यतरस्याम् ११०५

१०४. अनृप्यानन्तर्ये विदादिभ्योऽञ् ११०६

५८. सिद्ध उर्व कश्यप कुशक भरद्वाज उपमन्यु
कलात कन्दर्प (किन्दर्भ) विश्वानर ऋषिवेण (ऋषिषेण)
ऋतभाग हर्षश्च प्रयक आपस्तम्ब कूचवार शरद्वत्
शुनक (शुनक्) धेनु गोपवन शिशु विन्दु [भोगक]
भाजन [शामिक] अश्रावतान श्यामाक श्यामक [श्यावलि]
श्यापर्ण हरित किंदास बह्मस्क अकरूप (अकन्दूप)
वध्योग विष्णु वृद्ध प्रतिबोध रचित रथीतर (रथन्तर)
गविष्टिर निपाद [शवर अलम] मठर (मृडाक) मृपाक
मृदु पुनर्भू पुत्र दुहितृ मनान्द । 'परस्त्री परशु च' ६६ ।
इति विदादिः ॥

१११ भर्गात्रैगते १११४ ।

११२ शिवादिभ्याऽण् १११५ ।

६१ शिव प्रष्ट प्राष्टक चण्ड जम्भ भूरि दण्ड
कुटार ककुभ (ककुभा) अनाभिम्पान काहित मुख सधि
गान ककुस्थ कदोड कादड कहुय कदय राध कपिल्ल
(कुपिल्लरु) सजन वतण्ड नृणकर्ण क्षीरद्व जलदद परिल
[पथिक] पिष्ट द्वैदय (पथिका) गाथिका कपिलिका चाट
लिका बधिरेका मञ्जीरक (मञ्जिरक) वृष्णिक खत्रार
सञ्जाठ (कर्मार) रेख उरा आम्पान विन्वण रवण
वतनाक्ष प्रीवाक्ष (विटप १५८क) पिटाक नृक्षाक नभाक
कर्णनाभ जरकार (पृथा उक्षेप) पुरोहितिका सुरोहि
तिका सुरोहिका आयश्वत (अर्यश्वत) मुपिष्ट मसुरकर्ण
मयूरकण (सजुरकण) वदूरक तक्षन् ऋथेण मन्ना
विपाक्ष गस्क ल्य डुल्य अयस्थूण नृणकण (नृण कर्ण)
पण मल दन विरूपाक्ष भूम इग सपत्नी यचा नद्या
७२ । निवणी निवण च ७३ इति शिवादि ॥
आवृत्तिगण ॥

११३ अवृद्धाभ्यो नदीमानुपीभ्यस्तत्रामिका-
भ्य १११६ ।

११४ नृण्यन्धकवृष्णिकुरुभ्यश्च १११७ ।

११५ मातुरुत्सरयासभद्रपूर्वाया १११८ ।

११६ कन्याया कनीन च १११९ ।

११७ विकर्णशुङ्गच्छगलाद्वत्सभरद्वाजात्रिषु

११८ पीलाया वा ११२१ । [११२० ।

११९ ढक्च मण्डूकान् ११२२ ।

१२० स्त्रीभ्यो ढक् ११२३ ॥ ६ ॥

१२१ झच ११२४ ।

१२२ इतश्चानिञ्च ११२५ ।

१२३ शुभ्रादिभ्यश्च ११२६ ।

६२ शुभ्र षष्ठ पुर (षष्ठपुर) ब्रह्मकृत शतद्वार
शब्दाथठ शठाकाभू लराभू (उखात्र) विकसा (विकास)

रोहिणी रुद्रिणी धर्मिणी दिग् शालूक अजबन्ति शकधि
 विमातृ निधवा शुक्र विशा देवतर शकुनि शुक्र उग्र
 झतल (शतर) वन्धकी सुकण्डु विधि अतिथि गोदन्त
 कुशाम्ब मकष्टु शाताहर पवत्रुरिक सुनामन् । 'लक्ष्मण
 श्यामयोर्वास्तु' ७४ । गोधा कृकलस अणीव प्रवाहण
 भरत (भारत) भरम मृकण्डु कर्पूर इतर अन्तर आलीढ
 मुदन्त मुदक्ष सुवक्ष्ण मुदामन् कडु तुद अकशाग
 कुमारिका कुठारिका किशारिका अम्बिका जिह्वाशिन
 परिधि वायुदत्त शकल शलाका खडूर कुपरिका अशोका
 गन्धपिङ्गला खडोमता अनुदण्डिन् (अनुदण्डि) जगतिन्
 बलीवर्दिन् विष बीज जीव श्वन् अश्मन् अश्व अजिर ॥
 इति शुभ्रादि ॥ आकृतिगण ॥

१२४ विकर्णकुपीतकात्कार्यये ११२७ ।

१२५. भ्रुवो बुक्च ११२८ ।

१२६. कल्याण्यादीनामिन्ड् च ११३१ ।

६३. कल्याणी सुभगा दुर्भगा बन्धकी अनुदण्डि

अनुदण्डि (अनुदण्डि) जरती बलीवर्दी ज्येष्ठा कनिष्ठा
 मध्यमा परस्त्री—इति कल्याण्यादि ॥

१२७. कुलटाया वा ११३२ ।

१२८ चटकाया षेरक् ११३४ ।

* चटकरयेति वाच्यम् ।

* स्त्रियामपत्ये लृक् ।

१२९ गोधाया ङ्क् ११३५ ।

१३० आरुगुदीचाम् ११३६ ।

१३१ ध्रुवाभ्यो वा ११३७ ।

१३२ पितृष्वसुशृण् ११३८ ।

१३३. ढकि लोप ११३९ ।

१३४ मातृष्वसुअ ११४० ।

१३५ चतुष्पाद्भ्यो ङक् ११४१ ।

१३६ गृष्ट्यादिभ्यश्च ११४३ ।

६४. गृष्टि हृष्टि वलि हलि विथि कुदि अत्रयस्ति
मित्रयु—इति गृष्ट्यादिः ॥

१३७. राजश्रुशुराशत् ११५३ ।

* राज्ञो जातावेवेति वाच्यम् ।

१३८. क्षत्राद्भः ११६१ ।

१३९. कुलात्त्वः ११६२ । [११६३ ॥७॥

१४०. अपूर्वपदादन्यतरस्यां यद्भृङ्कचौ

१४१. महाकुलादञ्चञौ ११६४ ।

१४२. दुष्कुलाद्भृक् ११६५ ।

१४३. स्वसुञ्जः ११६६ ।

१४४. भ्रातुर्व्यञ्च ११६७ ।

१४५. व्यन्सपत्रे ११६८ ।

१४६. रेवत्यादिभ्यश्चक् ११६९ ।

६५. रेवती अश्वपाली मणिपाली द्वारपाली वृक-

वशिनृ वृकवन्धु वृकप्राह कर्णप्राह दण्डप्राह कुक्कुटाक्ष
(ककुटाक्ष) [नामरप्राह]—इति रेवत्यादिः ॥

१४७. गोत्रस्त्रियाः कुत्सने ण च ११७१ ।

१४८. बुद्धाट्टक्सौवीरेषु बहुलम् ११७२ ।

१४९. फेडछ च ११७३ ।

१५०. फाण्टाहृतिमिमताभ्यां णफिञौ ११७४

१५१. कुर्वादिभ्यो ण्यः ११७५ ।

६६. गुरु गंगर महप अजमार रथकार वापवृक ।
'समाजः क्षत्रिये' ७५ । कवि मति (विमति) कापिञ्जलादि
वाक् वामरथ पितृमत् इन्द्रजाली [इन्द्रजाली] एजि वाताकि
दामोष्णीषि गणकारि केशोरि कुट, शालाका (शालाका)
सुर पुर एरका शुभ्र अभ्र दर्भ केशिनी । 'वेनाच्छन्दसि'
७६ । शृपंणाभ श्यावनाभ श्यावरथ शावपुत्र सत्यंकार
यडमीकार पथिकार मूड शकन्धु शङ्कु शाक शालिनृ
शालीन कर्तृ हर्तृ इन पिण्डी तक्षन् । वामरथस्य कणादि-
वत्स्वरवर्जम् ॥ इति कुर्यादिः ॥

१५२. सेनान्तलक्षणकारिभ्यश्च ११७६ ।

१५३. उदीचाभिञ् ११७७ ।

* तक्ष्णोऽण उपमह्वानम् ।

१५४. तिकादिभ्य क्तिञ् ११७८ ।

६७. तिक कितक (कितव) सज्ञावालाशिस (सज्ञा
वाला शिसा) उरश (उरस्) शाल्व मैन्धव यमुन्द रूप्य
प्राभ्य नील अभिस गौकुक्ष्य [गौकुक्ष्य] कुरु देवरथ तैतल
औरश (औरस) कौरव्य भौरिकि भौरिकि चौपयत
चैटयत शीकयत क्षैतयत वाजवत चन्द्रमस् शुभ गज्ञा
वरेण्य गुपामन् आरटव [आरटव] बहका रत्न्या [रत्न्याका]
श्व लोमक उदन्य यज्ञ ॥ इति तिकादिः ॥

१५५. कौशल्यकार्मार्याभ्यां च ११७९ ।

* वदगुकोमलरुमार्लगवृपाणां युक्त्वादिष्टस्य ।

१५६. अणो ङच ११८० ।

१५७. उदीचां वृद्धादगोत्वात् ११८१ ।

१५८. वाकिनादीनां कुक्च ११८२ ।

६८. वाकिन गौधेर कार्कण काक लडा । 'वर्मि-
वर्मिणोर्नलोपश्च' ७७ । इति वाकिनादिः ॥

१५९. पुत्रान्तादन्यतरस्याम् ११८३ ।

१६०. प्राचामवृद्धात्किन्वहुलम् ११८४ । ८।

१६१. मनोर्जातावज्यतौ युक्च ११८५ ।

१६२. अपत्यं पौत्रप्रभृति गोत्रम् १०८९ ।

* गूनश्च कुम्भायां गोत्रसजेति वाच्यम् ।

१६३. जीवति तु वंश्ये युवा १०९० ।

* वृद्धस्य च पूजायाम् ।

१६४. भ्रातरि च ज्यायसि १०९१ ।

१६५. वाऽन्यस्मिन्सपिण्डे स्थविरतरे जीवति

१०९२ ।

१६६. जनपदशब्दात्क्षत्रियादब् ११८६ ।

* क्षयियममानशब्दाजनपदान्तस्य राजन्यपत्यवत् ।

* पूरोरण वक्तव्य ।

* पाण्डोर्दण् ।

१६७ सास्वेयगान्धारिभ्या च ११८७ ।

१६८. व्यञ्जमगधकलिङ्गसूरमसादण् ११८८

१६९ वृद्धेत्कोसलाजादाञ्ज्यङ् ११८९ ।

१७०. कुरुनादिभ्यो ण्य ११९० ।

१७१ सास्वावयवप्रत्ययप्रथकलकूटाश्मकादिन्

१७२. ते तद्राजा ११९२ । [११९१ ।

१७३. कम्बोजास्तुक् ११९४ ।

* कम्बोजादिभ्य इति वक्तव्यम् ।

६९. कम्बोज बाल करल शक यवन ॥ इति
कम्बोजादि. ॥

१७४. स्त्रियामवन्तिकुन्तिकुरुभ्यश्च ११९५

१७५ अतश्च ११९६ ।

१७६. न प्रान्यभर्गादियौधेयादिभ्य ११९७

७०. भर्गं म्हश्च ककय कश्मीर सात्व सुशाल
उरस (उरस) कौरव्य ॥ इति भर्गादि. ॥

७१. यौधेय शौक्रेय शौभ्रय ज्यावाणेय धार्तेय
(धौतेय) धार्तेय त्रिगत भरत उर्शनर ॥ इति यौधे
यादि. ॥

ज्यावद्विगो पिद्रौरादिवाहो दैवयशियजि-
त्रोर्त्र्यचो महाकुलान्मनोर्जातौ षोडश ॥

इति पाणिनीयसूत्रपाठ चतुर्थस्याध्यायस्य प्रथम पाद ।

द्वितीयः पादः ।

१. तेन रक्त रागात् १२०२ ।

२. लाभारोचनादृक् १२०३ ।

- * शकलकर्दमाभ्यामुपसङ्गयानम् ।
- * (शकलकर्दमाभ्यामणपीति काशिका ।)
- * नीत्या अङ्गुल्य ।
- * पीताल्कनन्वय ।
- * हरिद्रामहारजनाभ्याम् ।
- ३ नक्षत्रेण युक्त काल १२०४ ।
- ४ लुवविशेषे १२०५ ।
- ५. सज्ञाया श्रवणाश्रुताभ्याम् १२०६ ।
- ६. इन्द्रान्छ १२०७ ।
- ७ दृष्ट साम १२०८ ।
- ८ फलेर्दक् २२०९ (वा २६८९ ।)
- * सर्वत्र अग्निर्लिभ्यर् उग्वक्तव्य ।
- * अस्मिन्नर्थेऽण् दिद्वा वक्तव्य ।
- * जातार्थे प्रतिभ्रक्तोऽण्वा दिद्वाक्तव्य ।
- * तीयादीकह् न्यार्थे वाच्य ।
- * न विद्याया ।

- * गोप्राद्ववत् ।
- ९ वामदेवाङ्गुल्यौ १२१० ।
- १०. परिवृत्तो रथ १२११ ।
- ११ पाण्डुकम्बलादिनि १२१२ ।
- १२ द्वैपवैयाघ्रादब् १२१३ ।
- १३ कौमारापूर्ववचने १२१४ ।
- १४ तत्रोद्धृतममत्रेभ्य १२१५ ।
- १५ स्थण्डिलान्छयितरि व्रते १२१६ ।
- १६ सरक्त भक्षा १२१७ ।
- १७ शूलोखाद्यत् १२१८ ।
- १८ दध्नष्टक् १२१९ ।
- १९ उदधितोऽन्यतरस्याम् १२२० ।
- २०. क्षीराङ्गुल्य १२२२ । ॥ १ ॥
- २१. साऽस्मिन्पौर्णमासीति सज्ञायाम् १२२३

- २२ आमहायण्यश्वत्थाट्टक् १२२४ ।
- २३ विभाषा फाल्गुनीश्रवणाकार्तिकचैत्रिभ्य ३३ अग्नेर्दक् १२३६ ।
- २४ साऽख्य देवता १२२६ । [१२२५ । ३४ कालेभ्यो भववत् १२३७ ।
- २५ कस्येत् १२२७ । ३५ महाराजप्रोष्ठपदाट्टब् १२३८ ।
- २६ शुक्राद्धन् १२२८ । * तदस्मिन्वर्तत इति नवयज्ञादिभ्य उपसङ्ख्यानम् ।
- २७ अपोनत्रपानप्ठभ्या घ १२२९ । * पूर्णमासादण्वक्तव्य ।
- २८ छ च १२३० । ३६ पितृव्यमातुल्यमातामहपितामहा १२४२
- * छप्रकरणे पैङ्गाक्षिपुत्रादिभ्य उपसङ्ख्यानम् । * पितुर्भातरि व्यन् ।
- * शतरुद्राद् घ । * मातनुल्यच ।
- २९ महेन्द्राद्वाणौ च १२३१ । * मातृपितृभ्या पितरि डामहच ।
- ३० सोमाट्टयण् १२३२ । * मातरि पिच्च ।
- ३१ वाय्वृतुपिनुषसो यन् १२३३ । * अवेर्दुग्धे सोढूंसनरीसचो घक्तव्या ।
- ३२ द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वदग्नीषोमवा ३७ तस्य समूह १२४३ ।
- स्तोष्पतिगहमेधाच्छ च १२३५ । * तिलाग्निफलापिञ्जपजौ ।
- * पि-वश्छन्दसि षिच्च । ३८ भिक्षादिभ्योऽण् १२४४ ।

७२. भिक्षा गर्भिणी क्षेत्र करीष अद्धार (अङ्गार)
धर्मिन् (वर्मन्) धर्मिन् सदस युवति पदाति पदति
अधर्वन् दाक्षणा (भूत विषय धात्र ॥ इति भिक्षादि ।

३९. गोत्रोश्रोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपुत्रवरस-
मनुष्याजाद्रुञ् १२४६ ।

* उद्वाचेति वक्तव्यम् ।

४०. केदाराराध १२४८ ॥ २ ॥

* गणिकाया यगिति वक्तव्यम् ।

४१. ठञ्कवचिनश्च १२४९ ।

४२. ब्राह्मणमाणवबाह्वद्यादन् १२५० ।

* पृष्ठादुपमङ्गलानम् ।

* वातादूलो वा ।

४३. प्रामजनवन्धुसहायेभ्यस्तल् १२५१ ।

* गजसहाय्याभ्यां चेति वक्तव्यम् ।

* अद् व क्रतौ ।

* पश्चो णस् वक्तव्य ।

४४. अगुदात्तादेरन् १२५३ ।

४५ खण्डिकादिभ्यश्च १२५४ ।

७३. खण्डिक वडवा । 'शुद्धमडालवार (शुद्धक-
मात्रवात्) गता सशायाम्' ७८ । मिश्रुकु शुक्र उल्लुक
श्चन् अहन् युगवरत्रा (युगवरत्र) हलधन्धा (हलधन्ध)
इति खण्डिकादि' ॥

४६ चरणेभ्यो धर्मवत् १२५५ ।

४७ अचित्तहस्तिधेनोष्क १२५६ ।

* धेनोरन इति वक्तव्यम् ।

४८. केशाश्वभ्या यञ्छावन्यतरस्याम् १२५७

४९. पाशादिभ्यो य १२५८ ।

७४ पाश वृण धूम वात अङ्गार (गटल) पोत
गल षट्क पिटाक शकट हल [नट] वन ॥ इति
पाशादि ॥

५०. खलगोरथान् १२५९ ।

५१. इतिवक्तव्यवश्च १२६० ।

* खलादिभ्य इति ।

७५. (वा २७३८)। रलिनी इकिनी (डाकिनी) कृदुम्बिनी (कृदुम्बिनी) ह्रुमिणी अहिनी गविनी रयिनी कृण्डलिनी ॥ इति खलादिः ॥

५२. विषयो देसे १२६१ ।

५३. राजन्यादिभ्यो वुञ् १२६२ ।

७६. राजन्य आनृत वाभ्रव्य शालङ्कायन दैवयातव (दैवयात) (अश्रीड वरजा) जालधरायण (राजावन) तेलु आत्मावामेय अम्बरीषपुत्र वराति वैरववन शैलूष उदु म्यर तीव वैस्वत्र आजुनायन सप्रिय द्वाधि ऊर्णनाभ ॥ इति राजन्यादिः ॥ आहृतिगणः ॥

५४. भौरिक्याद्यैपुकार्यादिभ्यो विघल्भत्तलौ १२६३ ।

७७. भौरिकी भौलिकी नौपयत चौडयत (चिडयत)

काण्य वाणिजक वाणिकज्य (वालिकज्य) सैकयत वैकयत ॥ इति भौरिक्यादिः ॥

७८. ऐपुकारि मारस्यायन (मारमायन) चान्द्रायण व्याक्षायण श्याक्षायण आंजायन जीलायन खाजायन दाममिन्नि दासमित्रायण शौद्रायण दाक्षायण क्षापण्डायन (शायण्डायन) ताक्ष्यायण शौभ्रायण सौवारि (सौवीरायण) शण्ड (शण्ड) शौण्ड शय्याण्ड (शयान्ड) वैश्रमानव वैश्रधेनव (वैश्रधेनव) नड तुण्डदव विश्वदेव (सापिण्ड) इत्यैपुकार्यादिः ॥

५५. सोऽस्त्रादिरिति छन्दस प्रगाथेषु १२६४

* स्वार्थ उपसङ्गवानम् ।

५६. सप्रामे प्रयोजनयोद्धृभ्य १२६५ ।

५७. तदस्या प्रहरणमिति क्रीडायां णः १२६६

५८. घञ. साऽस्या क्रियेति च १२६७ ।

५९. तदधीते तद्वेद १२६९ ।

६०. ऋतूक्यादिसूत्रान्ताट्टक् १२७० ।

७९ उक्थ लकायत न्याय न्यास पुनरुक्त निरुक्त
निमित्त द्विपदा ज्यातिष अनुपद अनुकल्प यज्ञ (धम)
चर्चा क्रमेतर श्लक्ष (श्लक्षण) सहिता पदक्रम सघट सद्दृष्ट
वृत्ति परिपद् सद्दृष्ट गण (गुण) आयुर्देव (आयुर्वेद) ॥
इत्युपधादि ॥

- * मुख्यार्थानुवचशब्दाद्गणौ नेष्यते ।
- * विद्यालक्षणकल्पान्ताच्चति वक्तव्यम् ।
- * सूत्रान्तात्पकल्पादेरेवेप्यते ।
- * अङ्गक्षत्रधर्मनिपूर्वाद्द्विद्यान्तात्वेति वक्तव्यम् ।
- * आख्यानाख्यायिकेतिहासपुराणेभ्यश्च ।
- * सर्वादेश्मादेश्च लुक् ।
- * द्विगोश्च ।
- * अनुसूर्लक्ष्यलक्षणे ।
- * इकन्यदोत्तरपदात् ।
- * शतपद्येपिकन् पथ ।

६१ क्रमादिभ्यो वुन् १२७१ ।

८० क्रम पद शिक्षा भीमात्ता सामन्—इति
क्रमादि ॥

६२ अनुब्राह्मणादिनि १२७२ ।

६३ वसन्तादिभ्यस्तक् १२७३ ।

८१ वसन्त (ग्रीष्म) वर्षा शरद (शरत्) ह्रस्वन्त
शिशिर प्रथम गुण चरम अनुगुण अथर्वन् आयर्वण ॥
इति वसन्तादि ॥

६४ प्रोक्ताल्लुक् १२७४ ।

६५ सूत्राश्च कोपधात् १२७७ ।

६६ छन्दोब्राह्मणानि च तद्विषयाणि १२७८

६७ तदस्मिन्नस्तीति देशे तन्नाम्नि १२७९ ।

६८ तेन निर्वृत्तम् १२८० ।

६९ तस्य निवास १२८१ ।

७० अदूरभवश्च १२८२ ।

७१ ओरब् १२८३ ।

७२. मतोश्च बह्वजद्वात् १२८४ ।

७३. बह्वच' कूपेषु १२८५ ।

७४. उदक्च विपाश. १२८६ ।

७५. सकलादिभ्यश्च १२८७ ।

८२. सङ्खल पुष्कल उलम उडुप उद्वेष उषुट
 रुम्भ निधान मुदक्ष मुदण मुभूत छुपूत मुनेत्र मुमङ्गल
 मुपिङ्गल मूत सिक्त पूतिका (पूतिक) पूलास कूलास
 पलाश विवेश गवेश (गयष) गम्भीर इतर आत् अहन्
 लोमन् वेमन् चरण (वरुण) बहुल सयोज अभिषिक्त
 गोवृत् राजन्श्र भाड मङ्ग माल ॥ इति सङ्खलादिः ॥

७६. स्त्रीषु स्त्रीवीरसास्वप्राक्षु १२८८ ।

७७. सुवास्त्रादिभ्योऽण् १२८९ ।

८३. सुवासु (सुस्तु) वणुं भण्डु राण्डु सेवालिन्
 र्भर्षुरिन् शिखाण्डन् गर्त कर्कश शकटीर्कणं कृष्णकर्णं
 (कर्क) कर्कन्धुमती गोह अहिसक्य ॥ इति सुवा
 स्त्रादिः ॥

७८. रोणी १२९० ।

७९. कोपघाच्च १२९१ ।

८०. वुञ्छण्कठजिलसेनिरदञ्जययफन्फिन्नि-

ञ्जयककठकोऽरीहणकृशाश्चश्यकुमुद-
 काशतृणप्रेक्षाश्मसरिसङ्काशचलपक्ष-
 कर्णसुतङ्गमप्रगदिन्वराहकुमुदादिभ्य.

१२९२

॥ ४ ॥

८४. अरीहण (अहीरण) द्रुगण द्रुहण भल्लग
 (भगल) उलन्द किरण सापरायण कौष्टायन (कौष्ट्रायण)
 औष्ट्रायण त्रैगर्तायन मैत्रायण भाम्नायण वैमत्तायन (वैम-
 तायन) गौमतायन सौमतायन सौमायन धौमतायन
 सौमायन ऐन्द्रायण कौद्रायण (कौन्द्रायण) खाडायन
 शाण्डिल्यायन रायस्पोप विपथ विपाश उदण्ड (उदयन)
 राण्डवीरण वीरण काशकृत्व कृत्स्न (कशकृत्स्न) जाम्ब-
 वत जिषपा रेवत (रेवत) शिरय मुयङ्ग शिरीष चपिर

Look Sharp!

Completely Ready !!

SRI BALAMANORAMA
WITH
SIDDHANTA KAUMUDI.

Inland:—

For lords and Public Institutions	Rs 25
For others	20
For <i>bona fide</i> Poor Students, per set unbound	15

Foreign rate:—

Per copy	25
----------	----

Pûrvardham and Utharardham are given separately at Rs 10 per Ardham Specimen, if wanted will be sent free

Lakshmisahasram in **grantha** characters with an easy commentary is sold at Rs 3 per copy Postage extra

All correspondence to be made only in English

S CHANDRASEKHARA SASTRIGAL,
Editor and Publisher, Sri Balamanorama,

SRI BALAMANORAMA.
SA VÂRTIKAGĀNĀSHĪTĀDĪYĀYĪSŪTRAPĀTĀ

A NEW EDITION.

॥ सवार्तिकगणाष्टाध्यायीसूत्रपाठः ॥

EDITED AND PUBLISHED BY
S. CHANDRASEKHARA SASTRIGAL,
TEPPAKULAM TRICHINŌPOLY

PRINTED BY BR. JOSEPH S J
AT THE ST. JOSEPH'S INDUSTRIAL SCHOOL PRESS TRICHINŌPOLY

जम्बु रादिर मुशमन् (सशमन्) दलतृ भलन्दन सण्ड
 वन्त (वनल) यद्दत्त—इत्यरीहणादि. ॥ ८५.
 कृशाभ अरिष्ट अरिश्म वेदमन् विशाल लोमश रोमश
 रोमक लोमक शबल कूट वचल सुवचल सुकर सूकर
 प्रातर (प्रतर) सदश पुरग पुराग सुख धूम आजन
 विनत अवनत कुवियाम [विदुव्याल] पराशर अरुन्
 अयग् मौद्गल्याकर (मौद्गल्य सुकर)—इति कृशाभ्वा
 दिः ॥ ८६. ऋष्य [ऋष्य] न्यप्रोध शर निलीन
 (निवास निवात) निधान नियन्धन (नियन्ध) (विषद)
 परिगूड (उपगूड) असनि सित मत वदमन् उत्तराश्मन्
 अश्मन् स्थूल बाहु रादिर शर्करा अनड्डह (अनड्डह्)
 अरड्ड परिवश वणु वीरण सण्ड दण्ड परिवृत्त कर्दम
 अशु—इति ऋष्यादि ॥ ८७. कुमुद शकरा
 न्यप्रोध इष्ट सड्ड कड्ड गतं बीज परिवाप निर्यास
 शयट कच मधु शिरीष अश्व अश्वत्थ वत्वज यवाप कूप
 विकड्डत दशग्राम—इति कुमुदादि ॥ ८८. काश
 पाश अश्वत्थ पलाश पीयूषा चरण दास नड वन कर्दम

कण्डूल कड्डट गुहा विस तृण कर्पूर चर्चर मधुर प्रह
 वपित्थ जतु सीपाल—इति काशादिः ॥ ८९. तृण
 नड मूल वन पर्ण वर्ण वरण वल पुल फल अर्जुन
 अण सुवर्ण बल चरण युस—इति तृणादि ॥ ९०.
 प्रेक्षा फल्का (हलका) बन्धुका ध्रुवका क्षपका न्यप्रोध
 इकट कड्डट (सकट) कट कूप कुक पुक पुट मह परि-
 वाप यवाप ध्रुवका गत कूपक हिरण्य—इति प्रेक्षादिः
 ९१. अश्मन् यूथ ऊथ मीन नद दर्भ वन्द गुद खण्ड
 नग शिरा कोट पाम वन्द कान्द कुल गड्ड गुड कुण्डल
 पीन गुह—इत्यश्मादि. ॥ ९२. सखि अग्निदत्त
 वायुदत्त सखिदत्त (गोपिल) भद्रपाल (भद्र पाल) चक्र
 चक्रवाक छगल अशोक करवीर वासव वीर पूर वज्र
 कुशीरक शीहर (सीहर) सरक मरस समर समल सुरस
 रोह तमाल कदल सप्तल—इति सख्यादि. ॥
 ९३. मञ्जाश कपिल कश्मीर (समीर) सूरसेन सरक
 सूर । 'सुपन्थिन्पन्थ च' । यूप (यूथ) (अश) अङ्ग
 नासा पलित अनुनाश अश्मन् कूट मलिन दश कुम्भ

शीर्षं चिरन्त (विरत) समल सीर पञ्जर पन्थ नल
रोमन् लोमन् पुत्रिन् सुपरि वटिप सक्पर्णक वृष्टि तीध
अगस्ति विरर नासिका—इति सद्गाशादिः ॥

९४. बल चुठ नल दल वट लकुल उरल पुग (पुल)
मूल उलडुल (उल डुल) वन कुल—इति वट्टादिः ॥

९५. पक्ष तुक्ष गुप कुण्ड अण्ड मन्वल्कि वाडक चित्र
अस्ति । 'पथिन्पन्थ च' ७९ । कुम्भ सीरक सरक
मकल सरम ममल अतिश्वन् रोमन् लोमन् हस्तिन्
मकर लोमक शीर्षं निवात पाक महक (मिहक) अङ्कुश
मुगर्णक हसक द्विषक कुन्स बिल खिल यमल हस्त
कला सक्पर्णक—इति पक्षादिः ॥ ९६. वर्णं वसिष्ठ
अर्कं अर्णरूप द्वुपद आनडुष्य पायजन्य सिफग (सिफज)
कुम्भी कुन्ती त्रित्वन् जीवन्त कुरि श आण्डीवन् (आण्डी-
वत) जव जैस आनन (आनक)—इति कर्णादिः ॥

९७. सुतपम मुनिचित विप्रचित महाचित महापुन
स्वन श्वेत गडिक (गडिक) शुक्र विप्र बीजावापिन् (बीज
वापिन्) अर्जुन भन् अजिर नीव खण्डिन नर्णं विप्रह ॥

इति सुतङ्गमादिः ॥ ९८. प्रगदिन् मगदिन् मद-
दिन् कावल खण्डिन गदित चूडार मडार मन्दार काव-
दार—इति प्रगद्यादिः ॥ ९९. वराह पलाशा
(पलाश) शरीप (शिरीप) गिनद्ध निबद्ध वलाह स्थूल
विदग्ध (वजग्ध) विभग्न (निमग्न बाहु खदिर शर्करा ॥
इति घराहादिः ॥ १००. कुमुद गोमथ रथकार
दशग्राम अश्वत्थ शात्माठ (शिरीप) मुनिस्थल कुण्डल
वृट मडुर्ण घासकुन्द शुचिकर्ण— इति कुमुदादिः ॥

८१ जनपदे लुप् १२९३ ।

८२. वरणादिभ्यश्च १३०१ ।

१०१. वरणा श्रुती शाल्मलि शुण्डा शयाण्टी पर्णी
ताम्रपर्णी गोद आलिङ्गयायन जालपदी (जानपदी) जम्बू
पुष्कर चम्पा पम्पा वत्थु उज्जयनी गया मजुरा तक्षशिला
उरमा गोमती बलभी—इति घरणादिः ॥

८३. शर्कराया वा १३०२ ।

८४ ठक्छौ च ।

८५. नथा मतुप् १३०४ ।

८६. मध्वादिभ्यश्च १३०५ ।

१०२ मधु विस्र स्थाणु वणु कर्कशु शमी करीर
हिम किशरा श्याण मरुत् वार्दाली शर इष्टका आगुति
शक्ति आमन्दी जकन शशाका आमिपी इधु रोमन् हाष्ट
रुय तक्षशिला राड वट वट—इति मध्वादि ॥

८७ कुमुदनडवेतसेभ्यो ड्रातुप् १३०६ ।

* महिपाचेति वक्तव्यम् ।

८८. नडशादाड्डुलच १३०७ ।

८९. शिखाया वलच् १३०८ ।

९०. उत्करादिभ्यश्छ १३०९ ।

१०३. उत्कर सफल शकर पिप्पल पिप्पलीमूल
अश्मन् सुवर्ण खत्राजिन तिक कितव अणक त्रैवण
पिचुक अश्रथ काश क्षुद्र भस्त्रा शाक जन्या अजिर
चर्मन् उकोश क्षान्त खदिर शर्पणाय श्यावनाय नैवाकव

तृण वृक्ष शाक पलाश विजिगीषा अनेक आतप फल
सपर अर्क गत अग्नि वैराणक इडा अरण्य निशान्त पर्ण
नीचायक शशुर अवरोहित क्षार विशाल वत्र अरीहण
खण्ड वातागर मन्त्रणार्ह इन्द्रवृक्ष नितान्तवृक्ष (निता-
न्तावृक्ष) आर्द्रवृक्ष—इत्युत्करादि ॥

९१. नडादीना कुम्भ १३१० ।

१०४. नड वृक्ष वित्त्व वणु वेत्र वेतस इधु वाष्ट
कपोत तृण । 'ब्रुगा हस्वत्व च ८० । 'तक्षमलोपः'
८१ । इति नडादि ॥

९२. शेषे १३१२ ।

९३. राष्ट्रवारपाराद्ध्रौ १३१३ ।

* अवारपारादिगुहीतादिपरीताचेति वक्तव्यम् ।

९४. मामाद्यस्त्रौ १३१४ ।

९५. कच्चादिभ्यो ढकब् १३१५ ।

१०५ कत्ति उम्भि पुष्कर पुष्कल मोदन कुम्भी

इण्डिन नगरी माहिष्मती वर्मती उर्या ग्राम । 'कुञ्जा
या यथोपध' ८२ । इति कत्यादि ॥

९६. कुलकुक्षिमीवाभ्य आस्यलङ्कारेषु

९७ नद्यादिभ्यो ङक् १३१७ । [१३१६

१०६. नदी मही वाराणसी धावस्ती कौशाम्बी
वनकौशाम्बी (वनकोशाम्बी) काशपरी काशफारी (काश
परी) खादिरी पूर्वनगरी पाठा माया शाल्वा दावा मेतकी
'वडवाया वृष' ८३ । इति नद्यादि ॥

९८. दक्षिणापद्मात्पुरसस्त्यक् १३१८ ।

९९. कापिश्या. ङ्क् १३१९ ।

* ब्राह्मणुर्दिपदिभ्यश्चेति यत्तव्यम् ।

१००. रङ्गोरमनुष्येऽञ्च १३२० ॥ ७ ॥

१०१. शुभ्रागपागुदकप्रतीचो यत् १३२१ ।

१०२. कन्धायाष्टक् १३२२ ।

१०३. वर्णो बुक् १३२३ ।

१०४. अन्ययात्त्यप् १३२४ ।

* अमेह्वत्तन्निरेभ्य एव ।

* त्यन्नेर्धुवे ।

* निसो गते ।

* अरण्याण्ण ।

* दूरादेत्य ।

* उत्तरादाहृत् ।

* आग्निष्टवस्योपसङ्गश्चान्छन्दमि ।

१०५. षेपमोहा श्रसोऽन्यतरस्याम् १३२६ ।

१०६. तीररूपोत्तगपदादञ्च्यौ १३२७ ।

१०७. दिक्पूर्वपदादसहायां घः १३२८ ।

१०८. मत्रेभ्योऽञ् १३२९ । [१३३० ।

१०९. उदीन्यग्रामाच्च बहचोऽन्तोदात्तान्

१. 'हृत्' २ 'अञ्चौ' इति च क्वचित्पाठ ।

११०. प्रस्थोत्तरपदपलद्यादिकोपधादण्

१३३१ ।

१०७. पलदी परिषत् रोमक वाहीक कलकीट
बहुकीट जालकीट कमलकीट कमलकीकर कमलभिदा
गौष्ठी नैकती परिष्या शून्मेन गोमती पट्टर उदपान
यकृल्लोम इति पलद्यादिः ॥

१११. कण्वादिभ्यो गोत्रे १३३२ ।

११२. इञश्च १३३३ ।

११३. न ङश्चः प्रान्यमरतेषु १३३४ ।

११४. वृद्धाच्छ. १३३७ ।

११५. भवतष्टकछसौ १३३९ ।

११६. काश्यादिभ्यष्टञ्चिटौ १३४० ।

१०८. काशि वेदि (वेदि) सायाति सवाह अच्युत
मोदमान् शकुलाद हस्तिकर्षू कुनामन् हिरण्य करण
गोवासन भारद्वाजी अरिन्दम अरित्र देवदत्त दक्षप्राम

शौवावतान युवराज उपराज देवराज मोदन सिन्धुमित्र
दासमित्र सुधामित्र सोममित्र छागमित्र साधमित्र (सध-
मित्र) । 'आपदादिपूर्वपदात्कालान्तात्' ८४ । आपद्
ऊर्ध्वं तत्—इति काश्यादिः ॥

११७. वाहीकग्रामेभ्यश्च १३४१ ।

११८. विभाषोशीनरेषु १३४२ ।

११९. ओर्वेशे ङञ् १३४३ ।

१२०. वृद्धात्प्राचाम् १३४४ ॥ ६ ॥

१२१. धन्वयोपधाङ्कुञ् १३४५ ।

१२२. प्रस्थपुरवहान्ताञ्च १३४६ ।

१२३. रोपधेतो प्राचाम् १३४७ ।

१२४. जनपदतदवध्योश्च १३४८ ।

१२५. अवृद्धादपि बहुवचनविषयात् १३४९

१२६. कञ्छामिवक्वतोत्तरपदात् १३५० ।

१२७. धूमादिभ्यश्च १३५१ ।

१०९. धूम पङ्कट शशादन अर्जुनाव माहकस्थली
आनकस्थली माहिपस्थली मानस्थली अटस्थली महक-
स्थली समुद्रस्थली दाण्डायनस्थला राजस्थली विदेह
राजगृह सात्रासाह शष्प मित्रवर्ध (मित्रवर्ध) भक्षाली
मद्रकूल आजीकूल ब्यहव (द्याहाव) व्यहव (व्याहाव)
सस्फीय बर्बर वज्र्यं गर्त आनत भाठर पाथेय घोष पात्री
आराज्ञी धार्तराज्ञी आवय तीर्थ । 'कूलात्सौवीरेषु' ८५ ।
'समुद्रानावि मनुष्ये च' ८६ । कुक्षि अन्तरीय द्वीप
अरुण उन्नयना पट्टार दक्षिणापथ साकत—इति
धूमादिः ॥

१२८. नगरात्कुत्सनप्रावीण्ययो १३५२ ।

१२९ अरण्यान्मनुष्ये १३५३ ।

* पध्यध्यायन्याथविहारमनुष्यहन्तिविति वक्तव्यम् ।

* वा गोमयेषु ।

१३०. विभापा कुरुयुगधराभ्याम् १३५४ ।

१३१. मद्रवृज्यो कन् १३५५ ।

१३२. कोपधादण् १३५६ ।

१३३. कच्छादिभ्यश्च १३५७ ।

११०. कच्छात्सन्धु वर्णुं गन्धार मधुमत कम्बोज
कश्मीर साल्व कुरु अनुपण्ड द्वीप अनूप अजवाह विजा-
पक कल्लतर रङ्ग—इति कच्छादिः ॥

१३४ मनुष्यतत्स्थयोर्वुञ् १३५८ ।

१३५. अपदातौ साल्वात् १३५९ ।

१३६. गोयवाग्वोश्च १३६० ।

१३७. गर्तोत्तरपदाच्छ १३६१ ।

१३८. गहादिभ्यश्च १३६२ ।

१११. गह अन्तस्थ सम विपम । 'मध्य मध्यम
चाप्चरणे' ८७ । उत्तम अङ्ग वङ्ग मगध पूर्वपक्ष
अपरपक्ष अधमशाख उत्तमशाख एकशाख समानशाख

समानप्राम एकप्राम एकवृष एरुपगश इक्ष्वर इक्ष्वनीक
 अवस्थानेन कामप्राम शान्तिवाङ्मयान (शांतिगन) काठ
 रणि अवधान नौमिन् शैशिर आगुरु देवगर्भि धीति
 आहिम आमिन्नि व्यादि वैपि आध्यन्धि आनृशभि
 (आनृगणि) शांति आमिन्निशर्म भौज वाराटकि वालिमकि
 (स भीक) नैमवृदि आधरेष औत्राहमानि एक विद्वि
 दनाप्र ह्य तवप्र (तवप्र) उत्तर अतर (अनतर)
 'मुगशभ्रमार्गप ८८ । 'जनपरयो कुश्च ८९ ।
 'दवस्य १ ९० । वणुनादिभ्यश्छण् ९१ । इति
 महादि ॥ आटनिगण ॥

१३९ प्रासा कटादे १३६३ ।

१४० राश फ च १३६४ । ॥ ७ ॥

१४१ वृद्धादकेकान्तयोपभात् १३६५ ।

• अनेराप्रहण कोषप्रहण संसुनाद्यभेत् ।

१४२ कन्थापलदनगरमामद्दोत्तरपदात्

१३६६ ।

१४३ पर्वताच्च १३६७ ।

१४४ त्रिभाषाऽमनुष्ये १३६८ ।

१४५ कृष्णपर्णाद्धारद्वाजे १३६९ ।

तेन सास्मिन्ठञ्कमादिभ्यो जनपदे शुभ्रा-
 गपाग्धन्ववृद्धात्पञ्च ॥

इति पाणिनीयसूत्रपाठ चतुर्थस्याध्यायस्य द्वितीय पाद ।

तृतीयः पादः ।

१ युष्मदस्मदोरन्यतरस्या खञ्च १३७० ।

२ तस्मिन्नणि च युष्माकास्माकौ १३७१ ।

३ तवकममकावेकवचने १३७२ ।

४ अर्धाद्यत् १३७४ ।

५ परावराधमोत्तमपूर्वाच्च १३७५ ।

६. दिक्पूर्वपदादृश्च १३७६ ।
 ७. ग्रामजनपदैकदेशादन्ठवौ १३७७ ।
 ८. मध्यान्म १३७८ ।
 * (अदेशेति वक्तव्यम् ।)
 * (अवोधसौलौपश्च ।)
 ९. अ साप्रतिके १३७९ ।
 १०. द्वीपादनुसमुद्र यञ् १३८० ।
 ११. कालादृञ् १३८१ ।
 १२. श्राद्धे शरद १३८२ ।
 १३. विभाषा रोगात्पयोः १३८३ ।
 १४. निशाप्रदोषाभ्यां च १३८४ ।
 १५. श्वसस्तुद् च १३८५ ।
 १६. सन्धिबेलाद्यनुनक्षत्रेभ्योऽण् १३८७ ।
 ११२. सन्धिबेला सन्ध्या अमावास्या त्रयोदशी

- चतुर्दशी पञ्चदशी षोडशमासी प्रतिपत् । 'मवांसरात्फल
 पर्वणो' १२ । इति सन्धिबेलादिः ॥
 १७. प्रावृष ण्यः १३८८ ।
 १८. वर्षाभ्यष्टक् १३८९ ।
 १९. छन्दसि ठञ् ३४५० ।
 २०. वसन्ताच्च ३४५१ । ॥ १ ॥
 २१. हेमन्ताच्च ३४५२ ।
 २२. सर्वत्राण्य तलोपश्च १३९० ।
 २३. सायंचिरप्राह्नेप्रगेऽव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौतुद्
 च १३९१ ।
 * चिरपरुपरारिभ्यस्त्वो वक्तव्य ।
 * अग्रादिपश्चाद्भिमच् ।
 * अन्ताच्च ।
 २४. विभाषा पूर्वाह्नापराह्णाभ्याम् १३९२ ।

२५. तत्र जातः १३९३ ।
 २६. प्रायुषष्टम् १३९४ ।
 २७. संज्ञायां शरदो बुञ् १३९५ ।
 २८. पूर्वाहापराहाद्रामूलप्रदोपापस्कराद्गुन्
 २९. पथः पन्थ च १४०२ । [१४०१ ।
 ३०. अमावास्याया वा १४०३ ।
 ३१. अ च १४०४ ।
 ३२. सिन्धुपकराभ्यां कन् १४०५ ।
 ३३. अणञौ च १४०६ ।
 ३४. भविष्ठाफलगुन्यनूराधास्वावितिप्यपुनर्वसु
 हस्तविशारगाऽपाढावहुलाल्लुक् १४०७

- शित्तारेणनीरोहिणीभ्यः श्रियागुपगङ्गयानम् ।
- फल्गुन्यगाभाभ्यां टानौ यक्तञ्यौ ।
- भविष्ठाऽथाढाभ्यां ण्यक्तञ्यः ।

३५. स्थानान्तगोशालखरशालाञ्च १४१० ।
 ३६. वत्सशालाभिजिदश्रयुक्छतभिपजो वा
 ३७. नक्षत्रेभ्यो बहुलम् १४१२ । [१४११
 ३८. कृत्तलञ्चकीतिकुशलाः १४१३ ।
 ३९. प्रायभवः १४१४ ।
 ४०. उपजानूपकर्णोपनीवेष्टक् १४१५ ॥२॥
 ४१. संभूते १४१६ ।
 ४२. कोशाड्ढञ् १४१७ ।
 ४३. कालात्साधुपुष्यत्पच्यमानेषु १४१८ ।
 ४४. उप्ते च १४१९ ।
 ४५. आश्रयुज्या बुञ् १४२० ।
 ४६. प्रीष्मवसन्तादन्यतरस्याम् १४२१ ।
 ४७. देयमृषे १४२२ ।
 ४८. कलाप्यश्रत्थयवबुसाद्गुन् १४२३ ।

- ४९ ग्रीष्मावरसमाद्भुञ् १४२४ ।
 ५०. सवत्सराग्रहायणीभ्या उच्च १४२५ ।
 ५१ व्याहरति मृग १४२६ ।
 ५२ तदस्य सोढम् १४२७ ।
 ५३ तत्र भव १४२८ ।
 ५४. दिगादिभ्यो यत् १४२९ ।

११३ दिक्षु वर्ग पूग गण पक्ष धाध्य मित्र मेधा
 अन्तर पविन् रहस्य अदीक उखा साक्षन् देश आदि
 अन्त मुख जघन मघ यूध । 'उदकात्सजायाम् ९३ ।
 ज्ञाय (न्याय) वश कश काल आकाश—इति दिगादि.

५५. गरीरात्रयवाञ्च १४३० ।
 ५६. दृत्तिकुक्षिकलशिवस्त्यत्यहेर्द्वम् १४३३
 ५७ ग्रीवाभ्योऽण्च १४३४ ।
 ५८. गम्भीराञ्ज्य १४३५ ।

* बहिदेवपञ्जनेभ्यश्च ।

५९ अन्ययीभावाञ्च १४३६ ।

* परिमुखादिभ्य ष्वेभ्यस्ते ।

११४ (वा २८६९) । पारमुख परिहनु पर्यौठ
 पर्युल्लयल परिसीर उपसीर उपस्थूण उपकलाप अनुपथ
 अनुपद अनुगह अनुतिल अनुमीन अनुसाय अनुसीर
 अनुमाष अनुयव अनुयूप अनुवश प्रतिशास—इति
 परिमुखादि ॥

६० अन्त पूर्वपदाद्भुञ् १४३७ ॥ ३ ॥

* अप्यामादेऽणिल्यते ।

११५. (वा २८७२) । अप्यात्म अधिदेव अपि
 भूत—इत्यध्यात्मादि. ॥

* मुखपार्श्वतसोरीय ।

* कुम्जनस्य परस्य च ।

* भवार्थे तु लुग्वक्तव्य ।

६१ प्रामात्पर्यनुपूर्वात् १४४० ।

- ६२ जिह्वामूलाङ्गुलेच्छ. १४४१ ।
 ६३. वर्गान्ताश्च १४४२ ।
 ६४. अशब्दे यत्प्रभावन्त्यतरस्याम् १४४३ ।
 ६५. कर्णललाटात्कन्नलङ्कारे १४४४ ।
 ६६. तस्य व्याख्यान इति च व्याख्यातव्य-
 नाम्न १४४५ ।
 ६७. षष्ठ्योऽन्तोदात्तादृच् १४४६ ।
 ६८. मनुष्येभ्यश्च १४४७ ।
 ६९. अध्यायेष्वेवर्षे १४४८ ।
 ७०. पौरोडाशपुरोडाशात्प्रन् १४४९ ।
 ७१. छन्दसो यदणौ १४५० ।
 ७२. ब्राह्मणकप्रथमाध्वरपुरश्चरणनामा-
 ख्यातादृक् १४५१ ।

। माख्यातग्रहण सहातविगृहीतार्थम् ।

७३. अणुगयनादिभ्य १४५२ ।

११६ ऋगयन पदव्याख्यान छन्दोमान छन्दो-
 भाषा छन्दोविचिन्ति न्याय पुनरुक्त निरुक्त व्याकरण
 निगम वास्तुविद्या क्षत्रविद्या अन्नविद्या विद्या उत्पात
 उत्पाद उद्याव सवासर मुहूर्त उपनिषद् निमित्त शिक्षा
 भिक्षा—इत्युगयनादि. ॥

७४. तत आगत १४५३ ।

७५. ठगायस्थानेभ्य १४५४ ।

७६. शुण्डिकादिभ्योऽण् १४५५ ।

११७ शुण्डिक कृष्ण स्थण्डिल उदपान उपल
 तीर्थ भूमि वृण पण—इति शुण्डिकादि. ॥

७७. विद्यायोनिस्वन्धेभ्यो वुच् १४५६ ।

७८. ऋतम्व् १४५७ ।

७९. पितुर्यश्च १४५८ ।

८०. गोत्रादद्भवत् १४५९ ॥ ४ ॥

८१. हेतुमनुष्येभ्योऽन्यतरस्यां रूप्यः १४६१

८२. मयट् च १४६२ ।

८३. प्रभवति १४६३ ।

८४. विदूराञ्ज्यः १४६४ ।

८५. तद्रच्छति पथिदूतयोः १४६५ ।

८६. अभिनिष्कामति द्वारम् १४६६ ।

८७. अधिकृत्य कृते ग्रन्थे १४६७ ।

* लुपत्यायिनाभ्यो बहुलम् ।

८८. शिशुमन्दयमसभद्वन्द्वेन्द्रजननादिभ्यश्छः

१४६८ ।

* दन्दे देवामुरादिभ्यः प्रतिषेधो वक्तव्यः ।

८९. सोऽस्य निवासः १४६९ ।

९०. अभिजनश्च १४७० ।

९१. आयुषजीविभ्यश्छः पर्वते १४७१ ।

९२. शण्डिकादिभ्यो ञ्यः १४७२ ।

११८ शण्डिक सर्वसेन सर्वकश शक शट रक शङ्ख बोध । इति शण्डिकादिः ॥

९३. सिन्धुतक्षशिलादिभ्योऽणौ १४७३ ।

११९. सिन्धु वर्णं मधुमत् कम्बोज सान्त्व कश्मीर गन्धार किष्किन्धा उरसा दरद (दरद्) गन्दिका । इति सिन्ध्वादिः ॥ १२०. तक्षशिला वत्सोद्धारण कैर्मेदुर पामणी छगल कोषुकर्ण सिद्धकर्ण मकुवित किंनर काण्डधार पर्वत अवसान वर्वर कस ॥ इति तक्षशिलादिः ॥

९४. तुदीशलातुरवर्मतीकूचवाराड्डकछण्ड-

ञ्यकः १४७४ ।

९५. भक्तिः १४७५ ।

९६. अचित्ताददेशकालाड्डव् १४७६ ।

९७. महाराजादृञ् १४७७ ।
 ९८. वासुदेवार्जुनाभ्यां वुन् १४७८ ।
 ९९. गोत्रभ्रत्रियास्येभ्यो बहुलं वुन् १४७९
 १००. जनपदिना जनपदवत्सर्वं जनपदेन
 समानशब्दानां बहुवचने १४८०
 १०१. तेन प्रोक्तम् १४८१ । [॥ ५ ॥
 १०२. तित्तिरिवरतन्तुरण्डिकोस्वान्छण्
 १४८२ ।
 १०३. काश्यपकौशिकाभ्यामृषिभ्या णितिः
 १४८३ ।
 १०४. कलापिवैशम्पायनान्तेवासिभ्यश्च
 १४८४ ।
 १०५. पुराणप्रोक्तेषु ग्राह्यणकल्पेषु १४८५ ।
 १०६. शौनकादिभ्यश्छन्दसि १४८६ ।
१२१. शौनक वाजसनेय शार्ङ्गरव शापेय शाण्डेय
 राडायन स्तम्भा स्मन्ध देवदर्शन रज्जुभार रज्जुकण्ठ
 कठशाठ कषाय तल दण्ड पुरपांसक (भश्रपेज) । इति
 शौनकादिः ॥
 १०७. कठचरकाल्लुक १४८७ ।
 १०८. कलापिनोऽण् १४८८ ।
 १०९. छगलिनो ढिनुक् १४८९ । [१४९०
 ११०. पाराशर्यशिलालिभ्यां भिक्षुनटसूत्रयोः
 १११. कर्मन्दकृशाशादिनि १४९१ ।
 ११२. तेनैकदिक् १४९२ ।
 ११३. तसिश्च १४९३ ।
 ११४. उरसो यश्च १४९४ ।
 ११५. उपज्ञाते १४९५ ।
 ११६. कृते ग्रन्थे १४९६ ।

११७ सज्ञायाम् १४९७ ।

११८ कुलालादिभ्यो वुञ् १४९८ ।

१२२ कुण्ड वड्ड चण्डाड निपाद कमार मना
 सिराध्र (सिराध्र) सिराध्र द्यराज पपत् (परिपत्)
 वधू मधु रुह रुद अनड्डह (अनड्डह) अन्नन् कुम्भकार
 अपाक । इति कुलालादि ॥

११९ धुद्राभ्रमरवटरपादपादञ् १४९९ ।

१२० तस्येदम् १५०० ॥ ६ ॥

- * पत्रादाद्ये ।
- * षडेस्तुरगिद् च ।
- * अग्नीध्रशरणेरेण भव च ।
- * समिधामाधाने षेण्यण ।
- * चरणाद्दर्माभाययो ।

१२१. रथाद्यत् १५०१ ।

१२२ पत्रपूर्वादञ् १५०२ ।

१२३ पत्राध्वर्युपरिपदञ्च १५०३ ।

१२४ हलसीराट्टक् १५०४ ।

१२५ इन्द्राहुन्वैरमैथुनिकयो १५०५ ।

* धैरे दवानुरादिभ्य प्रतिषेध ।

१२६ गोत्रचरणाहुञ् १५०६ ।

१२७ सद्वाङ्कलक्षणेध्वञ्च्यञ्चिञ्चामण् १५०७

* घापग्रहणमपि कर्तव्यम् ।

१२८ शाकलाद्वा १५०८ । [१५०९ ।

१२९ छन्दोगौक्थिकयाञ्चिकवहुचनटाञ्च्य

१३० न दण्डमाणवान्तेवासिपु १५१० ।

१३१ रैवतिकादिभ्यश्छ १५११ ।

१२३ रैवतिक स्थापाश क्षेमशब्द गौरश्रीय (गौर
 श्रीवि) औदमाप औदवाप वैजवाप । इति रैवति
 कादि ॥

१३२. कौपिखलहास्तिपदादण् १५१२ ।
 १३३. आथर्वणिक्तस्येकलोपश्च १५१३ ।
 १३४. तन्व विकारः १५१४ ।
 १३५. अवयवे च प्राण्यौषधिवृक्षेभ्यः १५१५ ।
 १३६. विल्व्यादिभ्योऽण् १५१६ ।
 १२४. शिव ग्रीहे काण्ड मुद्ग मसूर गोधूम ध्रु-
 वेणु गवेधुमा सर्पामी पाटली कर्णधु कुटीर । इति
 विल्व्यादिः ॥
 १३७. कोपधाम् १५१७ ।
 १३८. त्रपुजतुनोः पुक् १५१८ ।
 १३९. ओरन् १५१९ ।
 १४०. अनुदात्तादेश्च १५२० ॥ ७ ॥

१-२. इदं द्वयं वार्तिकमिति प्रामाणिका । विशेषस्तु
 यालमनोरमायां (पृ० ७८३, ७८४ पार्श्वे) टिप्पण्याम् ।

१४१. पलाशादिभ्यो वा १५२१ ।
 १२५. पलाश सतिर शिशपा स्पन्दन पूलाक करीर
 शिरीष यवात विकृदत । इति पलाशादिः ॥
 १४२. शैम्याः प्लब् १५२२ । [१५२३ ।
 १४३. गयद्वैतयोर्भाषायामभक्ष्याच्छादनयोः
 १४४. नित्यं वृद्धशरादिभ्यः १५२४ ।
 १२६. शर दर्भे सृद् (सृत्) कुटी तृण सोम
 बल्वज । इति शरादिः ॥
 १४५. गोश्च पुरीषे १५२५ ।
 १४६. पिष्टाच्च १५२६ ।
 १४७. संज्ञायां कन् १५२७ ।
 १४८. ग्रीहेः पुरोडाशे १५२८ ।

१. 'शम्याप्लब्' इति भाष्यविदः ।

१४९. असंज्ञायां तिलयवाभ्याम् १५२९ ।

१५०. द्व्यचरछन्दसि ३४५३ ।

१५१. नोत्वद्धर्धविल्वात् ३४५४ ।

१५२. तालादिभ्योऽण् १५३० ।

१२७ 'तालादनुषि' ९४ । बार्हिण इन्द्रालिश
(इन्द्रासिष) इन्द्रादश इन्द्रायुध चय श्यामाक पीयूक्षा ।
इति तालादिः ॥

१५३. जातरूपेभ्य परिमाणे १५३१ ।

१५४. प्राणिरजतादिभ्योऽञ् १५३२ ।

१२८. रजत सीस लाह उदुम्बर नाप दाह रोहि
तक विभीतक पीतदारु तीव्रदारु त्रिकण्टक कण्टकार ।
इति रजतादिः ॥

१५५. चितश्च तत्प्रत्ययात् १५३३ ।

१५६. क्रीतवत्परिमाणान् १५३४ ।

१५७ उग्रदुञ् १५३५ ।

१५८. उमोर्णयोर्वा १५३६ ।

१५९. एण्या ढञ् १५३७ ।

१६०. गोपयसोर्यत् १५३८ ॥ ८ ॥

१६१. द्रोश्च १५३९ ।

१६२. माने वय. १५४० ।

१६३. फले लुक् १५४१ ।

१६४. पृक्षादिभ्योऽण् १५४२ ।

१२९ गण -प्रोध अधत्थ इतुदी शिशु (रु)
वक्ष्यु वृहती । इति पृक्षादिः ॥

१६५. जञ्च्वा वा १५४४ ।

१६६ लुप् च १५४५ ।

* फलपाकशुषामुपसह्वयानम् ।

१६७. हरीतक्यादिभ्यश्च १५४६ ।

१३०. हरीतकी सोशातरी नगरजनी शफण्डी
हारी दोडी भेतगारी अंजुनपारी शशा मारा प्राक्षा
गर्भीका वम्भाररा म्भारी रिम्भा (रिखा) मेफालिसा
इति हरीतक्यादि. ॥

१६८ तमीयपरश्वयोर्यञ्जौ लुकच

१५४७ ।

गुण्मद्देगन्तात्मभूते प्रामाद्वेतुतेन रथा-
त्पलाशादिभ्यो द्रोश्चाष्टौ ॥

इति पाणिनीयसूत्रपाठे चतुर्थस्याध्यायस्य तृतीय पाद ।

चतुर्थः पादः ।

१ प्राग्वहतेष्टृ १५४८ ।

- गुण्मद्गेषु यदुलम् ।
- गदाहेति माशब्दादिभ्य उपमद्गानम् ।

१३१. (वा २९५१) । माशब्दः । निल्यशब्द ।
मर्थशब्द ॥ इति माशब्दादिः ॥

* आहां प्रभूतादिभ्य ।

१३२ (वा २९५०) । प्रभूत पर्याप्त । इति
प्रभूतादिः ॥

* वृच्छती सुस्नातादिभ्य ।

१३३ (वा २९५३) । सुस्नात सुस्नानि सुस्न-
नयन । इति सुस्नातादिः ॥

* गच्छती परदारदिभ्य ।

१३४ (वा २९५४) । परदार गुस्तल्प । इति
परदारादिः ॥

२. तेन दीव्यति स्नति जयति जितम्

३. संरुतम् १५५१ । [१५५० ।

४ कुलुत्थकोपधादण् १५५२ ।

५ तरति १५५३ ।

६. गोपुच्छाङ्गम् १५५४ ।

७. नौञ्चचष्टम् १५५५ ।

८. चरति १५५६ ।

९. आकर्षात्प्लम् १५५७ ।

१०. पर्षादिभ्य ष्टम् १५५८ ।

१३५ पर्ष अश्च अश्चत्थ रथ जाल न्यास व्याल ।
पाद । इति पर्षादिः ॥

११. श्रगणाङ्गम् १५५९ ।

१२. वेतनादिभ्यो जीवति १५६२ ।

१३६. वेतन वाहन अर्धवाहन धनुर्दण्ड जाल वेश
उपवेश प्रपण उपवस्ति सुस्त शय्या शक्ति उपनिषद् उप
देश सिक्त् (सिक्त्र) पाद (उपस्थ) उपस्थान उपहस्त ।
इति वेतनादिः ॥

१३. वस्त्रक्रयविक्रयाङ्गम् १५६३ ।

* क्रयविक्रयग्रहण सद्वातविगृहीतार्थम् ।

१४. आयुधान्छ च १५६४ ।

१५. हरत्युत्सङ्गादिभ्यः १५६५ ।

१३७ उत्सङ्ग (उडुप) उत्पुत (उत्पन्न) उत्पुट
पिटक पिटाक । इत्युत्सङ्गादिः ॥

१६. भस्त्रादिभ्यः ष्टम् १५६६ ।

१३८ भस्त्रा भरट भरण शीर्षभार शीर्षेभार अस-
भार असेभार । इति भस्त्रादिः ॥

१७. विभाषा विवधात् १५६७ ।

* वीवधादपि ।

१८. अण्कुटिलिकायाः १५६८ ।

१९. निर्वृत्तेऽक्षयूतादिभ्यः १५६९ ।

१३९ अक्षयूत (जानुप्रहत) जहाप्रहत जहाप्रहत
पादस्वेदन कण्टकमर्दन गतानुगत गतागत यातोपयात
अनुगत । इत्यक्षयूतादिः ॥

२०. नेमं सितम् १५७० । ॥ १ ॥ । ३२. उञ्छति १५८२ ।
 * भाष्यप्रत्ययान्तादिमन्त्रणम् । ३३. रक्षति १५८३ ।
 २१. अपभित्तायाचिताभ्या कफनौ १५७१ । ३४. शब्ददुर्दुरं करोति १५८४ ।
 २२. मंगष्ट्रे १५७२ । ३५. पक्षिमत्त्रामृगान्हन्ति १५८५ ।
 २३. पूर्णादिनिः १५७३ । ३६. परिपन्थं च तिष्ठति १५८६ ।
 २४. लरणान्दुर् १५७४ । ३७. माथोत्तरपदपदव्यनुपदं धावति १५८७
 २५. मुद्रादण् १५७५ । ३८. आक्रन्दद्दृश्च १५८८ ।
 २६. व्यञ्जनैरुपसिक्ते १५७६ । ३९. पदोत्तरपद गृह्णाति १५८९ ।
 २७. ओज महोऽम्भसा वर्तते १५७७ । ४०. प्रतिरुण्ठार्थललामं च १५९० ॥ २ ॥
 २८. तत्पत्यनुपूर्वमीषलोममूलम् १५७८ । ४१. धर्मं चरति १५९१ ।
 २९. परिमुग च १५७९ । * अधर्माद्येति वक्ष्यम् ।
 ३०. प्रयन्तति गर्ह्यम् १५८० । ४२. प्रतिपथमेति ठंश्च १५९२ ।
 * वृत्तं विभागे गण्यम् । ४३. समवायान्समवैति १५९३ ।
 ३१. पुर्मादिदशैकादशात्पुन्यौ १५८१ । ४४. परिपदो ण्यः १५९४ ।

४५. सेनाया वा १५९५ ।

४६ मज्ञाया ललाटकुक्कुटौ पश्यति १५९६ ।

४७ तस्य धर्म्यम् १५९७ ।

४८ अणमहिष्यादिभ्य १५९८ ।

१४० माह्वी प्रजापति प्रजावत प्रजापका इवे
पिसा अनुपे पसा पुराहता माणवात्री अनुवारक (अनु
चारक) शानृ यत्मान । इति महिष्यादि ॥

४९ नरतोऽञ्च १५९९ ।

* नराधेति वक्तव्यम् ।

* विनामिगरिदूलेपश्चात् वक्तव्य ।

* विभाजयितुणिगपश्चात् वक्तव्य ।

५० अवक्रय १६०० ।

५१ तदस्य पण्यम् १६०१ ।

५२ लवणाट्टञ् १६०२ ।

५३ किसरादिभ्य षन् १६०३ ।

१४१ कसर नरद नन्द स्थागल तगर गुग्गुलु

ग्शीर हारग हारडु पर्गी (पणा) इति किसरादि ।

५४ शलालुनोऽन्यतरस्याम् १६०४ ।

५५ शिल्पम् १६०५ ।

५६ मडडुकझझरादन्यतरस्याम् १६०६ ।

५७ प्रहरणम् १६०७ ।

५८ परश्चधाट्टञ्च १६०८ ।

५९ शक्तियष्ट-घोरीकक १६०९ ।

६० अस्ति नास्ति द्विष्ट मति १६१० ।

६१ शालम् १६११ ॥ ३ ॥

६२ छत्रादिभ्यो ण १६१२ ।

१४२ छत्र शिक्षा प्रराह म्या बुभुक्षा तुरा
तितिक्षा उपस्थान कृाप कमन् इवश्चधा तपन् सत्य
अनृत विशम्भा विशका भक्षा उन्स्थान पुराडा विश्वा
बुधा म इ इति छत्रादि ॥

६३. कर्माध्ययने वृत्तम् १६१४ ।
 ६४. बह्वन्पूर्वपदाट्टच् १६१५ ।
 ६५. हितं भक्षाः १६१६ ।
 ६६. तदस्मै दीयते नियत(नियुक्त)म् १६१७ ।
 ६७. श्राणामांसौदनाट्टिठन् १६१८ ।
 * भासीदनग्रहण सद्भातविगृहीतार्थम् ।
 ६८. भक्तादणन्यतरस्याम् १६१९ ।
 ६९. तत्र नियुक्तः १६२० ।
 ७०. अगारान्ताट्टन् १६२१ ।
 ७१. अध्यादिन्यदेशकालात् १६२२ ।
 ७२. कठिनान्तप्रसारसस्थानेषु व्यवहरति
 ७३. निकटे वसति १६२४ । [१६२३ ।
 ७४. आवसथात्छल् १६२५ ।
 ७५. प्राग्घताद्यत् १६२६ ।
 ७६. तद्वहति रथयुगप्रासङ्गम् १६२७ ।
 ७७. धुरो यद्बुधौ १६२८ ।
 ७८. खः सर्वधुरान् १६३० ।
 ७९. एकधुराल्लुक्च १६३१ ।
 ८०. शकटादण् १६३२ । ॥ ४ ॥
 ८१. हलसीराट्टक् १६३३ ।
 ८२. संज्ञाया जन्या. १६३४ ।
 ८३. विध्यत्यधनुषा १६३५ ।
 ८४. धनगण लब्धा १६३६ ।
 ८५. अत्राण्ण १६३७ ।
 ८६. वशं गत. १६३८ ।
 ८७. पदमस्मिन्दृश्यम् १६३९ ।
 ८८. मूलमस्यावर्हि १६४० ।
 ८९. संज्ञायां धेनुष्या १६४१ ।

९०. गृहपतिना संयुक्ते ज्यः १६४२ ।
 ९१. नौत्रयोधर्मविपमूलमूलसीतातुलाभ्यस्ता-
 नेतुल्यप्राप्यवध्यानाभ्यसमसमितसंमि-
 तेषु १६४३ ।
 ९२. धर्मपथ्यर्धन्यायादानपेते १६४४ ।
 ९३. छन्दसो निर्मिते १६४५ ।
 ९४. उरसोऽण्व १६४६ ।
 ९५. हृदयस्य प्रिय १६४७ ।
 ९६. धन्धने चर्षी १६४८ ।
 ९७. मतजनहलात्करणजल्पकर्षेषु १६४९ ।
 ९८. तत्र माधुः १६५० ।
 ९९. प्रतिजनादिभ्यः सञ् १६५१ ।

१०१. प्रतिजन इदयुग सयुग समयुग परयुग
 परपुत्र परगृह अमुप्युत्र भवेजन विश्वजन महाजन
 पञ्चजन । इति प्रतिजनादिः ॥

१००. भक्ताणः १६५२ ॥ ५ ॥
 १०१. परिपदो ण्य. १६५३ ।
 १०२. कथादिभ्यष्टक् १६५४ ।
 १४४ कथा विरुधा विश्वकथा सक्था वितण्डा
 कुष्ठविद् (कुष्ठविद्) जनवाद जनेवाद जनोवाद इति
 सद्गृह गुण गण अद्युर्वेद । इति कथादिः ॥
 १०३. गुडादिभ्यष्टञ् १६५५ ।
 १४५ गुड कुलमाप सक्तु अपूप मासौदन इक्षु
 वेणु सद्गाम सद्गत (सक्राम सवाह) प्रवास निवास
 उपवास । इति गुडादिः ॥
 १०४. पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ढञ् १६५६ ।
 १०५. सभाया चः १६५७ ।
 १०६. उद्वहन्वसि ३४५५ ।
 १०७. समानतीर्थे चासी १६५८ ।

१०८. ममानोदरे प्रथित ओ चोदान्. १२२. रेवतीजगतीहविष्याभ्य प्रशस्ये
 १०९. मोदगण १६६० । [१६५९ । १२३. अगुरस्य म्प ३४६९ । [३४६८ ।
 ११०. भरे छन्दमि ३४५६ । १२४. मायायामण् ३४७० ।
 १११. पाभोनदीभ्या ङण् ३४५७ । १२५. तद्धानामामुपधानो मन्त्र इतीष्टकासु
 ११२. वेशनाहिमवद्रामण् ३४५८ । लुक्च मतो ३४७१ ।
 ११३. स्रोतमो विभाया ङण् ३४५९ । १२६. अश्विमानण् ३४७२ ।
 ११४. मगर्भमयूथमनुताणन ३४६० । १२७. वयस्यासु मूर्ध्नी मनुप् ३४७३ ।
 ११५. तुमादन ३४६१ । १२८. मत्प्रथे मास्तन्वो ३४७४ ।
 ११६. अपाणत् ३४६२ । * मागतन्वोरतन्तराव य ।
 ११७. पण्ठो ण ३४६३ । * उगमारेकारेणश्च ।
 ११८. समुद्राभ्याद् ३४६४ । १२९. मधोर्ज्ञ च ३४७५ ।
 ११९. पाहिषि दत्तम् ३४६५ । १३०. ओजसोऽह्नि यत्प्रो ३४७६ ।
 १२०. द्वास्या भागरुमणी ३४६६ ॥ ३ ॥ १३१. वेशोयशगादेर्भगात् ३४७७ ।
 १२१. रभोयातूना हननी ३४६७ । १३२. ए च ३४७८ ।

- १३३ पूर्वे कृतमिनियौ च ३४७९ ।
 १३४ अङ्गि सस्कृतम् ३४८० ।
 १३५ सहस्रण सम्मितौ य ३४८१ ।
 १३६ मतौ च ३४८२ ।
 १३७ सोममर्हति य ३४८३ ।
 १३८ मये च ३४८४ ।
 १३९ मधो ३४८५ ।
 १४० वसो समूहे च ३४८६ ॥ ७ ॥

- * अक्षरसमूहे छन्दस उपसङ्ख्यानम् ।
 १४१ नक्षत्राद् ३४८७ ।
 १४२ सर्वदेवात्तातिल् ३४८८ ।
 १४३ शिवशमरिष्टस्य करे ३४८९ ।
 १४४ भावे च ३४९० ॥

प्राग्वहतेरपमित्यधर्मं शील हलपरिपदो
 रक्षोनक्षत्राच्चत्वारि ॥

इति पाणिनीयसूत्रपाठ चतुर्थस्याध्यायस्य चतुर्थ पाद अध्यायः ।

॥ अथ पञ्चमोऽध्यायः ॥

प्रथमः पादः ।

१. प्राक् क्रीताच्छः १६६१ ।

२. उगवादिभ्यो यत् १६६२ ।

१४६. गो हविग् अक्षर विष बर्हिग् अष्टरा स्वदा युग मेषा युत् । 'नाभि नभं च' ९५ । 'शुन सम्प्रसारणं वा च दीर्घं तत्तानियोगेन चान्तोदात्तत्वम्' ९६ । 'ऊगसोऽनद् च' ९७ । रूप राद दर रर अगुर अप्त् (अप्त्) क्षर वेद बीज दीस (दीस) ॥ इति गघादिः ॥

३. फम्बळाच्च सझायाम् १६६३ ।

४. विभापा हविरपूपादिभ्य १६६४ ।

१४७ अप्त् तण्डुल अभ्युग (अभ्युग्) [अभ्योग अवाप अभ्येव] पृथुक ओदन मूप पूष क्त्वि प्रदीप मुसले कटक कर्णदेशक [इगंल] अगत । 'अपविकारेभ्यश्च' ९८ । यूप स्थूणा दीप अग पत्र ॥ इत्यपूपादिः ॥

५. तस्मै द्वितम् १६६५ ।

६. शरीराद्ययवादान् १६६६ ।

* यत्प्रवरणे रथाच्च ।

७. खलयवमापतिलरूपत्रक्षणश्च १६६८ ।

८. अजाविभ्यां श्यन् १६६९ ।

९. आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्त्व १६७०
- * आचार्यादणत्वं च ।
 - * पञ्चजनादुपसङ्घथानम् ।
 - * सर्वजनाह्वज खश्च ।
 - * महाजनाह्वज् ।
 - * कर्मधारयादेवेव्यते ।
१०. सर्वपुरुषाभ्या णट्त्वौ १६७२ ।
- * सर्वाण्यो वेति वक्तव्यम् ।
 - * पुरुषाद्वधविकारसमूहतेन कृतेष्विति वक्तव्यम् ।
११. माणवचरकाभ्यां खञ् १६७३ ।
१२. तदर्थं विकृते. प्रकृतौ १६७४ ।
१३. छदिरुपधिवलेर्ढञ् १६७५ ।
१४. ऋपभोपानहोर्ज्यः १६७६ ।
१५. चर्मणोऽञ् १६७७ ।
१६. तदस्य तस्मिन्स्यादिति १६७८ ।

१७. परिव्राया ढञ् १६७९ ।
१८. प्राग्वतेषुञ् १६८० । [१६८१ ।
१९. आर्हाद्गोपुच्छसंख्यापरिमाणाद्गु
२०. असमासे निष्कादिभ्य. १६८२ ॥१॥
- १४८ निष्क ण्ण पाद माप वाह द्रोण षष्टि ॥
इति निष्कादि. ॥
- * इत ऊर्ध्वं तु सङ्ख्यापूर्वपदाना तदन्तग्रहण प्राग्वते रिष्यते तच्चातुकि ।
२१. गताच्च ठन्यतावशते १६८६ ।
२२. संख्याया अतिशदन्तायाः कन् १६८७
२३. वतोरिद्धा १६८८ ।
२४. विंशतित्रिंशद्भ्यां ड्वुत्रसंज्ञायाम् १६८९
२५. कंसाद्विठन् १६९० ।
- * अर्थाद्येति वक्तव्यम् ।
 - * कान्पोपणाटिडन्वक्तव्यः प्रतिरादेशश्च वा ।

- २६ शूर्पाद्वन्यतरस्याम् १६९१ ।
 २७. शतमानविंशतिकसाहस्रयमनादण् १६९२ ।
 २८ अप्यर्षोर्षिद्विगोर्लुङ्गमहायाम् १६९३ ।
 २९. विभाषा फार्गोपणसहस्राभ्याम् १६९४ ।
 • मृगोदात्तानुयोग्यमङ्गनाम् ।
 ३०. द्वित्रिपूर्वाभिप्तात् १६९५ ।
 • बहुपूर्वाधि यण्यम् ।
 ३१ विस्ताण १६९६ ।
 • बहुपूर्वाधि ।
 ३२. विंशतिकात् १६९७ ।
 ३३. राया ईकन् १६९८ ।
 • वेगलायात्रेण यण्यम् ।
 ३४. पणपादमापशतानात् १६९९ ।

१ पूर्वाङ्गिगोरिणि पाठात्तरम् ।

- ३५ शाणाढा १७०० ।
 ३६ द्वित्रिपूर्वादण्य १७०१ ।
 ३७ तेन नीतम् १७०२ ।
 ३८ तस्य निमित्त सयोगोत्पातौ १७०४ ।
 • वाचपित्तश्लेष्मभ्यश्नमात्रोपयोग्यमङ्गनाम् ।
 • मलिपाताच्च ।
 ३९. गोठान्नोऽमल्यापरिमाणाश्चादेर्यत् १७०५ ।
 १४९ अथ अश्मन् गण ऊर्णा (उर्म) उमा भङ्गा (गङ्गा) वर्णा वगु ॥ इत्यभ्यादिः ॥
 • मङ्गलार्णसानुपलङ्गनाम् ।
 ४० पुत्रान्छ च १७०६ ॥ २ ॥
 ४१ सर्वभूमिप्रशिथीभ्यामण्डवौ १७०७ ।
 ४२. तथोभर. १७०८ ।

- ४३ तत्र विदित इति च १७०९ ।
 ४४ लोकसर्वलोकादृब् १७१० ।
 ४५ तस्य वाप १७११ ।
 ४६ पात्रात्पन् १७१२ । [१७१३ ।
 ४७ तदस्मिन्वृद्ध्यायलाभशुल्कोपदा दीयते

* चतुर्थ्यर्थे उपसङ्घ गणम् ।

- ४८ पूरणार्थादृन् १७१४ ।
 ४९ भागाद्यच्च १७१५ । [१७१६ ।
 ५० तद्धरति वहत्यावहति भाराद्वशादिभ्य

१५० वश कुटज ववज मूठ स्थूणा (स्थूण)

अक्ष अरमन् अश्व श्रद्धण इक्षु लटा ॥ इति वशादि ।

- ५१ वल्लद्रव्याभ्या ठन्कनौ १७१७ ।
 ५२ सम्भवत्यवहरति पचति १७१८ ।

* तत्पचतीति द्रोणादृष्च ।

- ५३ आढकाचितपात्रात्स्वोऽन्यतरस्याम्
 ५४ द्विगो घृश्च १७२० । [१७१९ ।
 ५५ कुलिजाल्लुक्खौ च १७२१ ।
 ५६ सोऽस्याशवस्नभृतय १७२२ ।
 ५७ तदस्य परिमाणम् १७२३ ।
 ५८ सख्याया सज्ञासद्वसूत्राध्ययनेषु १७२४

* तत्र मज्ञाया स्वार्थे प्रत्ययो वाच्य ।

* स्तोत्रे डविधि ।

* शन्शनोर्डिनिश्छन्दसि ।

* विशतेश्च ।

- ५९ पङ्क्तिर्विंशतिर्त्रिंशच्चत्वारिंशत्पञ्चाशत्पष्टि-
 सप्रत्यशीतिनवतिशतम् १७२५ ।
 ६० पञ्चदशतौ वर्गे वा १७२६ ॥ ३ ॥
 ६१ सप्तनोऽञ्छन्दसि ३४९१ ।

७८. कालान् १७४२ ।
 ७९. तेन निर्वृत्तम् १७४३ । [॥ ४ ॥
 ८०. तमधीष्टो भूतो भूतो भावी १७४४ ।
 ८१. मासाद्वयमि यत्सञ्चौ १७४५ ।
 ८२. द्विगोर्यप् १७४६ ।
 ८३. षण्मासाण्यञ् १७४७ ।
 ८४. अवयमि ठश्च १७४८ ।
 ८५. समाया स १७४९ ।
 ८६. द्विगोर्वा १७५० ।
 ८७. राग्यह मवत्सराञ् १७५१ ।
 ८८. वर्णान्दुष् १७५३ ।
 ८९. चित्तवति नित्यम् १७५५ ।
 ९०. षष्टिका षष्टिरात्रेण पन्थन्ते १७५६ ।
 ९१. पन्थरान्तान्छश्लन्दमि ३४९३ ।

९२. संपरिपूर्वात्त्व च ३४९४ ।
 ९३. तेन परिजग्यलभ्यकार्यमुकरम् १७५७
 ९४. तदस्य ब्रह्मचर्यम् १७५८ ।
 * महानाम्न्यादिभ्यण्यष्टान्तेभ्य उपसङ्ख्यानम् ।
 १५३ (घा ३०६७) । महानाम्नी आदित्यव्रत
 गोदान ॥ इति महानाम्न्यादिः ॥
 * अवान्तरदीक्षादिभ्यो डेनिर्वक्तव्य ।
 १५४ (घा ३०६९) । अवान्तरदीक्षा तिलव्रत
 देवव्रत ॥ इत्यवान्तरदीक्षादिः ॥
 * चतुर्गाण्यो यजे ।
 ९५. तस्य च दक्षिणा यज्ञाख्येभ्य. १७५९ ।
 ९६. तत्र च दीयते कार्यं भववत् १७६० ।
 ९७. व्युष्टादिभ्योऽण् १७६१ ।
 १५५ व्युष्ट नित्य निष्कमण प्रवशन [उपर क्रमण]
 शीर्षे [अभरण] मद्गाम गच्छात् ॥ इति व्युष्टादिः ॥

* अतिप्रदादिभ्य उपसङ्ख्यानम् ।

१५९ (वा ३०५*) । आग्रपद पीडमूठ (पीड् मूठ)
प्रथम उपसर्ग ॥ इत्यग्निप्रदादिः ॥ आट्टतिगणः ॥

९८. तेन यथाकथाचहस्ताभ्या णयतौ

९९. मम्पादिनि १७६३ । [१७६०

१००. कर्मपेयाग्नौ १७६४ ॥ ५ ॥

१०१ तस्मै प्रभरति सन्तापादिभ्यः १७६५

१५३ मन्ताप मन्ताह मद्गाम मयोग मपराय
[मवेशन] मंगेय निम्पय [मंगे] निमगं विमगं उपमगं
प्रथम उपसर्ग मनुान मवेश मवान समोदत [सन्तु]
'मांगीदनादिगृहीतादपि' १०० । इति सन्तापादि ॥

१०२. योगाग्नौ १७६६ ।

१०३. कर्मण उक्त् १७६७ ।

१०४. समयस्तदस्य प्राप्तम् १७६८ ।

१०५. ऋतोरण् १७६९ ।

* उपवग्नादिभ्य उपसङ्ख्यानम् ।

१५८. (वा) । उपवस्तु प्राशितृ ॥ इत्युप-
घञादिः ॥

१०६. छन्दसि घस् ३४९५ ।

१०७. कालाशन् १७७० ।

१०८. प्रकृष्टे ठञ् १७७१ ।

१०९. प्रयोजनम् १७७२ ।

११०. विशाराषाढादण्मन्थदण्डयोः १७७३

* चूडादिभ्य उपसङ्ख्यानम् ।

१५९ चूडा भद्रा ॥ इति चूडादिः ॥

१११. अनुप्रवचनादिभ्यश्छः १७७४ ।

१६० अनुप्रवचन उत्पापन उपस्थापन संवेशन
प्रवेशन अनुप्रवेशन अनुवाचन अनुवचन अनुवाचन
अन्वाराहण प्रारम्भण आरम्भण आरोहण ॥ इत्यनु-
प्रवचनादिः ॥

* (स्वर्गादिभ्यो यद्वक्तव्य ।)

१६१ (वा ३०७७) । स्वर्ग यशस आयुस
काम धन ॥ इति स्वर्गादि ॥

* पुण्याहवाचनादिभ्यो लुञ्चक्तव्य ।

१६२ (वा ३०७८) । पुण्याहवाचन स्वास्त-
वाचन शान्तिवाचन ॥ इति पुण्याहवाचनादि ॥

११२. समापनात्सपूर्वपदान् १७७५ ।

११३. ऐकारिकट् चौरे १७७६ ।

११४. आकालिकडाद्यन्तवचने १७७७ ।

* आकालाद्दृश्च ।

११५. तेन तुल्य क्रिया चेद्वति १७७८ ।

११६. तत्र तस्येव १७७९ ।

११७. तदर्हम् १७८० ।

११८. उपसर्गान्छन्दसि धात्वर्थे ३४९६ ।

११९. तस्य भावस्त्वत्तलौ १७८१ ।

१२० आ च त्वात् १७८२ । ॥ ६ ॥

१२१ न नञ्पूर्वात्तत्पुरुपादचतुरसङ्गतलवण-
वटयुधक्तरसलसेभ्य १७८३ ।

१२२. पृथ्वादिभ्य इमनिज्वा १७८४ ।

१६३ पृथु मृदु महत् पट् तनु लघु बहु साधु
आशु उरु गुरु बहुल सण्ड दण्ड चण्ड अकिञ्चन बाल
होढ पाक वन्म मन्द स्रादु ह्रस्व दीर्घ प्रय वृष कृत्तु
क्षिप्र क्षुद्र अणु ॥ इति पृथ्वादि. ॥

१२३. वर्णह्रदादिभ्य प्यश्च १७८७ ।

१६४ दृढ रूढ परिवृढ मृश कृश [वक्र] शुक्र चुक्र
आम्र [कृष्ट] लवण ताम्र शीत उष्ण जड बाधर पण्डित
मधुर मूर्त्त मूक । 'वेर्यात्तातमतिर्मन शारदानाम्'
१०१ । 'समा मतिमनसो' १०२ । जवन ॥ इति
ह्रदादिः ॥

१२४. गुणवचनब्राह्मणादिभ्य. कर्मणि च

१७८८ ।

११५. प्राग्रण षडय मानव । ('अर्हतो जुम्न')
 १०३ । चोर धूर्त आराधय विराधय अपराधय उप-
 राधय एकभाव द्विभाव त्रिभाव अन्यभाव अक्षेपह
 सखादिन् गवेशिन् गम्भादिन् बहुभापिन् शीर्षपादिन्
 विपातिन् गमरथ विषमरथ परमरथ मध्यमरथ अनीभर
 दुशल वपल निपुण विभुन गुणदत्त क्षेत्रज्ञ निश बालिश
 अन्तम दुःपुरुष कापुरुष राजर् गणपति अधिपति गङ्गुल
 दायाद विशस्ति विषम विपात निपात । 'गर्वेदेदादिभ्य
 ह्यर्थे' १०४ । 'चतुर्वेदस्योभयपदशुद्धि' १०५ ।
 शीटीर ॥ आकृतिगणोऽयम् । इति प्राग्रणादिः ॥

* चतुर्वर्णोदीनां म्यार्थे उपमङ्गलानम् ।

११६. (या ३०९५) । चतुर्वर्णं चतुर्वेदं चतुरा-
 भम गर्वविष्य पित्रोक त्रिलर पङ्गुण सेना अनन्तर
 शनिधि गमीप उपमा गुप्त तदर्थं शतह मणिक ॥ इति
 चतुर्वर्णादिः ॥

१२५. स्तेनाशभ्रलोपत्र १७९० ।

१२६. सख्युर्थः १७९१ ।

* नृतननिग्भ्यां च ।

१२७. कपिशाख्योर्दक् १७९२ ।

१२८. पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् १७९३ ।

१६७. पुरोहित । 'राजाऽऽं' १०६ । प्रामिक
 पिण्डक मुहित बालमन्द (बाल मन्द) राण्डिक दण्डिक
 वमिक कर्मिक धमिक शितिक (सूतिक मूलिक तिलक)
 अजालिक (अन्तलिक) [रूपिक ऋषिक] पुत्रिक अविक
 छत्रिक पत्रिक पणिक चर्मिक (प्रतिक) सारथि आस्तिक
 सूत्रिक मरक्षसूत्रक (मरक्ष सूत्रक) नास्तिक [अजानिक
 शापर नागर षूडक] ॥ इति पुरोहितादिः ॥

१२९. प्राणभृजातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽञ्
 १७९४ ।

१६८. उद्गातृ उमेतृ प्रतिद्वृ प्रशास्तृ होतृ पोतृ
 द्वृ रथगणक पतिगणक सुपु कुपु अश्वर्यु वधू । 'सुभग
 मन्थे' १०७ । इत्युद्गात्रादिः ॥

१३० हायनान्तयुवादिभ्योऽण् १७९५ ।

१६९ युवन् स्थावर हावृ यजमान । पुरपास १०८ ।
 प्रावृ कुतुक थमण (थणम) कटुक कमण्डलु कुली मुखी
 दु स्त्री मुहृदय दुहृदय मुहृद् दुहृद् सुभ्रावृ दुभावृ रुपल
 परिवाजक सन्नद्यचारिन् अनृशम हृदयास १०९
 कुशत्र चपल निपुण पिशुन कुतूहृत्र क्षत्रज्ञ । (ध्रात्रियखा
 यत्राप-४) ११० ॥ इति युवादि ॥

१३१ इगन्ताच्च लघुपूर्वात् १७९६ ।

१३२ योपधाद्गुरूपोत्तमाद्गुब् १७९७ ।

१३३ द्वन्द्वमनाज्ञाविभ्यश्च १७९८ ।

१७० मनाज्ञ प्रियरूप अमिरूप कत्याण मधाविन्
 आढ्य कुत्पुत्र छादस छात्र ध्रात्रिय चोर धूत विश्वदेव
 युवन् कुपुत्र ग्रामपुत्र ग्रामकुत्रात्र ग्रामड (ग्रामपण्ड)
 ग्रामकुमार सुकुमार षडुत्र (अवश्यपुत्र) अमुष्यपुत्र
 अमुष्यकुल सारपुत्र शतपुत्र ॥ इति मनोज्ञादि ॥

१३४ गोत्रचरणाञ्छलाघात्याकारतद्वेतपु

१३५ होत्राभ्यश्छ १८०० । [१७९९ ।

१३६ ब्रह्मणस्त्व १८०१ ।

प्राक्क्रीतान्छताञ्च सर्वभूमिसप्तनोऽञ्मासा-
 त्तस्मै प्रभवति न नञ्पूर्वात्पोडश ॥

इति पाणिनीयसूत्रपाठे पञ्चम्याध्यायस्य प्रथम पाद ।

द्वितीयः पादः ।

१ धान्याना भवने श्वेत्रे खब् १८०२ ।

२ व्रीहिशाल्योर्ढक् १८०३ ।

३ यवयवकपष्टिकाद्यत् १८०४ ।

४ विभाषा निलनापोमाभङ्गाणुभ्य १८०५

५ सर्वचर्मण कृत सखचौ १८०६ ।

६. यथागुग्गमगुग्गस्य दर्शनं सः १८०७ । १८. गोघ्रात्त्राञ्जभूतपूर्वो १८१९ ।
 ७. तत्सर्वादे पश्यन्नकर्मपद्यथा न्याप्रोति १८०८ । १९. अश्वस्यैकाहगम १८२० ।
 ८. आप्रपदं प्राप्नोति १८०९ । [१८१० । २०. शालीनकौपीने अभृष्टाकार्ययो १८२१ ।
 ९. अनुपदसर्वाश्रायानय यद्वाभश्रयतिनेयेषु २१. प्रातेन जीवति १८२२ । [॥ १ ॥
 १०. परोरपरम्परपुत्रपौत्रमनुभवति १८११ । २२. साप्तपरीन सख्यम् १८२३ ।
 ११. अतारपाराल्यन्तानुपाम गामी १८१२ । २३. द्वैयन्नवीन सहायाम् १८२४ ।
 १२. समांसमा विजायते १८१३ । २४. तस्य पाकमूले पीत्वादिकर्णादिभ्य कु-
 न्जाह्वौ १८२५ ।
 नप्रत्ययात्प्रसौ यलोपो वा यत्प्रत्य. ।
 १३. अशशीनाडाष्टमो १८१४ । १७१. पीत्वादि कर्णादिभ्य (वर्क-भु) शमी रीर यत्
 (इयत्) पदर अमत्य रादर ॥ इति पीत्वादि. ॥
 १४. आगतीन १८१५ । १७२. षण अक्षि नग मुग शेष पाद गुल्फ भू श्रज
 दन्त अण्ड दृष्ट ॥ इति कर्णादि ॥
 १५. अनुग्वल गामी १८१६ । २५. पश्रगति १८२६ ।
 १६. अध्नो यत्नो १८१७ । २६. तेन विचक्षुश्चुष्णणपौ १८२७ ।
 १७. अभ्यमिवाच्छ प १८१८ ।

२७. विनञ्भ्या नानाञौ न सह १८२८ ।

२८. वे शालञ्छङ्कटचौ १८२९ ।

२९. संप्रोदश्च कटच् १८३० ।

* अलावृत्तिलोमाभङ्गाभ्यो रजस्युपतद्ध्यानम् ।

* गोष्ठजादय स्थानादिषु षडुनामभ्य ।

* सङ्घाते कटच् ।

* विन्तारे षट्च् ।

* द्वित्वे गोयुगच् ।

* षट्त्वे षट्गवच ।

* सेहे तैलच् ।

* भवने क्षेत्रे शाकटशाकिनौ ।

३० अवात्कुटारश्च १८३१ ।

३१. नते नासिकाया सङ्गाया टीटञ्जाटञ्च-
टच १८३२ ।

३२. नेर्विडञ्जिरीसचौ १८३३ ।

३३. इन्ञिपटञ्चिकचि च १८३४ ।

* कप्रत्ययचिकादेशौ च वक्तव्यौ ।

* क्लिन्नस्य चिल् पिल् लक्षास्य चक्षुषी ।

* तुल् च ।

३४. उपाभिभ्या त्यकन्नासन्नारूढयो १८३५

३५ कर्मणि षटोऽठच् १८३६ । [१८३७ ।

३६ तदश्च सञ्जात तारकादिभ्य इवच्

१७३ तारका पुष्प कर्णक मञ्जरी ऋजीय [क्षण
सूच] मूत्र निष्कमण पुरीय उच्चार प्रचार (विचार)
कुडमल कष्टक मुसल (मुकुल) कुमुम कुतूहल स्तवक
(स्तवक) किसलय पङ्कव (रजण्ड) वेग निद्रा मुद्रा तुमुक्षा
(धेनुष्या) अपपासा थडा अत्र पुलक अङ्गारक वणक द्रोह
दाह मुख दुःख उत्कृष्ठा भर व्याधि वर्मन् प्रण गौरव
शास्त्र तरङ्ग तिलक चन्द्रक अन्धकार गर्व कुमुर (मुकुर)
हृदय अल्पार्थ (रण) कुवलय गर्ध धुष् सीमन्त ज्वर गर
रोग रोमाभ गण्डा कज्जल लृप् कोरक काञ्जोल स्थण्ड फल

कञ्जुह अत्रार अङ्कुर दीवत वहुत अत्र आगत रुड्ड
 कदम (कन्द) मूलां अत्रार इस्तक प्रतिबिम्ब त्रेप्र
 तत्र प्रगत दीभा गत्र । 'गभादप्रणिनि' १११ ॥
 इति तारकादि ॥ आट्टतिगण ॥

३७ प्रमाणे द्वयसद्वन्नभ्माद्यत्र १८३८ ।

- प्रमाणे ऋ ।
- द्विगोत्रियम् ।
- प्रमात्रपरिमाणाभ्यां सन्तुत्यायाश्चापि तस्यै मात्रच् ।
- सन्तुत्यान्त्यार्थं इत्यस्यमात्रधी बहुत्वम् ।

३८ पुरुषहृन्निभ्यामण्ट १८३९ ।

३९ यत्तदोभ्य परिमाणे वतुप् १८४० ।

- पुष्पशमदोस्वकारश्चे मुञ्जान्त्य ।

४० क्रिमिद्भ्या ङां घ १८४१ ॥२॥

४१ किम सद्ग्यापरिमाणे डति च १८४२

४२. मख्याया अवषवे तयप् १८४३ ।

४३ द्वित्रिभ्या तयस्यायज्वा १८४४ ।

४४ उभादुदात्तो नित्यम् १८४५ ।

४५ तदसिन्नधिकमिति दशान्ताड् १८४६

४६ शदन्तविंशतेश्च १८४७ ।

४७ सख्याया गुणस्य निमाने मयट् १८४८

४८ तस्य पूरणे डट् १८४९ ।

४९ नान्तादसख्यादेर्मट् १८५० ।

५० थट् च न्छन्दसि ३४९७ ।

५१ पटकतिकतिपयचतुरा धुक् १८५१ ।

- चतुरस्रयतावाचक्षरलोपश्च ।

५२ बहुपूगणसद्वस्य तिथुक् १८५२ ।

५३ वतोरिथुक १८५३ ।

५४ द्वेस्तीय १८५४ ।

५५ त्रे सम्प्रसारण च १८५५ ।

५६. विंशत्यादिभ्यस्तमडन्यतरस्याम् १८५६

५७. नित्यं त्रतादिमासार्धमाससंवत्सराच्च
१८५७ ।

५८. पष्टभादेश्चासंख्यादेः १८५८ ।

५९. मतौ छः सूक्तसान्नोः १८५९ ।

६०. अध्यायानुवाकयोर्लुक् १८६० ॥३॥

६१. विमुक्तादिभ्योऽण् १८६१ ।

१७४. विमुक्त देवासुर रक्षोमुर उपमद् सुवर्णं परिभारक (मदसत्) वसु मरुत् पत्नीवन् वसुमत् मही-
यत्त्व सत्त्वत् वर्हवन् दशार्ण दशार्ह वयम् हविर्धान पत-
त्रिन् महित्री अस्यहृत्त्व सोमापुपन् (सोमापुपन्) इडा
अमाविष्णू उर्वशी वृत्रहन् ॥ इति विमुक्तादिः ॥

६२. गोषदादिभ्यो जुन् १८६२ ।

१७५. गोषद (गोपद्) इषेत्वा मातरिश्वन् देवस्य
त्वा देवीरापः कृष्णोऽस्मान्गरेष्टः देवीधिया (देवीधिय)

रक्षोहण युञ्जान अञ्जन प्रभूत प्रतूर्त कृशानु (कृशाकु) ॥
इति गोपदादिः ॥

६३. तत्र कुशलः पथः १८६३ ।

६४. आकर्षादिभ्यः कन् १८६४ ।

१७६. आकर्षं त्मरं पिशाच पिचण्ड अशनि
अश्मन् निचय चय (विजय) जय आचय नय पाद दीप
हृद ह्राद ह्राद (गद्गद) भकुनि ॥ इत्याकर्षादिः ॥

६५. धनहिरण्यात्कामे १८६५ ।

६६. स्वाङ्गेभ्यः प्रसिते १८६६ ।

६७. उदराट्टगाद्यूने १८६७ ।

६८. सस्येन परिजातः १८६८ ।

६९. अंशं हारी १८६९ ।

७०. तन्त्रादचिरापहृते १८७० ।

७१. ब्राह्मणकोणिके संज्ञायाम् १८७१ ।

७२. शीतोष्णाभ्यां कारिणि १८७२ ।

७३. अधिकम् १८७३ ।
७४. अनुकाभिरुभीक. कमिता १८७४ ।
७५. पार्श्वेनान्निच्छति १८७५ । [१८७६
७६. अय शूलदण्डाजिनाभ्यां ठक्ठौ
७७. सारतिथ महणमिति लुग्या १८७७ ।
- * गार्श्वेन शूलानीति कर्मण्यो निल च लुक् ।
७८. स एषां प्रामणी. १८७८ ।
७९. शृङ्खलमस्य बन्धन करणे १८७९ ।
८०. उरु उन्मना. १८८० । ॥ ४ ॥
८१. कालप्रयोजनादोगे १८८१ ।
८२. तदभिधत्र प्रायेण मशायाम १८८२ ।
- * गटकेभ्य इतिर्गोप्य. ।
८३. तुल्मापादञ् १८८३ ।
८४. भोषियंश्छन्दोऽधीते १८८४ ।
८५. शाल्मनेन भुक्मिनिठनौ १८८५ ।
८६. पूर्वादिनिः १८८६ ।
- ८७ सपूर्वांश १८८७ ।
८८. इष्टादिभ्यश्च १८८८ ।
- १७७ इष्ट पूर्वं उपासादित निगदित परिगदित (परिवादिन) निगधित निपादित निपठित सङ्कलित परि-
कलिता सरक्षित परिरक्षित अर्धित गणित अवकीर्ण
आयुष्क गृहीत आगत धृत अधीत (अकमान) आगेनित
अवपादित आकल्पित निराकृत उपरुत उपाटत अनु
युक्त अनुगणित अनुपठित ध्याकु भत ॥ इतीष्टादिः ॥
८९. छन्दसि परिपन्थिपरिपरिणौ पर्यवस्था-
तरि १८८९ ।
९०. अनुपशन्वेष्टा १८९० ।
९१. साक्षाद्दष्टरि संघायाम् १८९१ ।
९२. क्षेत्रियन्परक्षेत्रे चिकित्स्य १८९२ ।

९३ इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गमिन्द्रप्रमिन्द्रसृष्टमिन्द्रजुष्टमिन्द्रदत्तमिति वा १८९३ ।

९४ तदह्यास्त्यस्मिन्निति मतुप् १८९४ ।

९५ रसादिभ्यश्च १८९५ ।

१७८ रम रूप वण गन्ध स्पर्श शब्द लह भाव ।
'गुणात्' ११२ । 'एकाच' ११३ ॥ इति रसादि ॥

* गुणवचनेभ्यो मतुपो लुक् ।

९६. प्राणिस्थादातो लजन्यतरस्याम् १९०३

* प्राण्यद्वादेव ।

९७ सिध्मादिभ्यश्च १९०४ ।

१७९ सिध्म गड् माण नाभि वीज (वीणा) कृष्ण निष्पाव पानु पार्श्व पशू हनु सक्तु मास (मास) ।
'पाण्यधम' यार्दाधश्च' ११४ । 'वानद' तबल्ललाटानामूह' च' ११५ । 'जटाघटाकटाकाला क्षप' ११६ ।
पण उदक प्रज्ञा भविष्य कण खेह शीत श्याम अप्त पित्त

पुष्क पृथु) मृदु मञ्जु (मण्ड) पत्र चट्ट कपि गण्डु प्रन्थि श्री कुश धारा वर्ध्मन् पक्ष्मन् श्लष्मन् पश निष्पाद् कुण्ड क्षुद्र अत्पतापयाश्च' ११७ ॥ इति सिध्मादि. ॥

९८ वत्सासाभ्या कामबले १९०५ ।

९९ फेनादिलञ्च १९०६ ।

१०० लोमादिपामादिपिच्छादिभ्य शनेलञ्च १९०७ ॥ ५ ॥

१८० लामन् रामन् बभ्रु हरि गिरि कक कपि मुनि तह ॥ इति लोमादि ॥ १८१ पामन् वामन् वमन् हमन् श्लष्मन् कट्ट (कट्टू) बलि सामन् ऊष्मन् काम । 'अङ्गात्कल्याणे' ११८ । 'शार्कापलालीदद्रूणां हस्वत्व च ११९ । (विष्वगित्युत्तरपदलापश्चात्कृतसन्धे) १२० । लक्ष्म्या अञ्च १२१ ॥ इति पामादि. ॥ १८२ पिच्छा उरन् ध्रुवक' ध्रुवक । 'जटाघटाकाला क्षप' १२२ । वण उदक पद्म प्रज्ञा ॥ इति पिच्छादि ।

* विष्वगित्युत्तरपदलोपश्चात्कृतसन्धे ।

११६ व्रीह्यादिभ्यश्च १९२३ ।

१८४ व्रीहि माया (शा०) शिखा माला मखरा
कका अष्टका पताका चमन वमन वमन दष्टा मञ्जा
बडवा कुमारी नौ वाणा बलाका यवखदनौ कुमारी ।
शपन्नश्च १२३ ॥ इति व्रीह्यादि ॥

- * शिखामालामञ्जादिभ्य इति ।
- * यवखदादिभ्य इक ।
- * अयेभ्य उभयम् ।

११७ तुन्दादिभ्य इलच् १९२४ ।

१८५ तु व उदर पिबण्ड यव व्रीहि । खाना
द्विवृद्धौ १२४ ॥ इति तुन्दादि ॥

११८ एकगोपूर्वाद्गुञ्जित्वम् १९२५ ।

११९ शतसहस्रान्ताश्च निष्कात् १९२६ ।

१२० रूपादाहतप्रशसयोर्यप् १९२७ ॥६॥

- * अयेभ्योऽपि इत्यते ।

१२१ अस्मायामघास्त्रजो विनि १९२८ ।

१२२ बहुल छन्दसि ३४९८ ।

- * आस्यस्थापमङ्गु गान दीर्घश्च ।
- * शृङ्गवृन्दाभ्यामारकन् ।
- * फलवर्हाभ्यामिनच ।
- * हृदयाच्चालुरन्यतरस्याम् ।
- * शीताष्णातृप्रेभ्यस्तदसहने ।
- * हिमाञ्चेलु ।
- * बलादूल ।
- * वातात्समूहे च ।
- * तण्णर्वमरुत्याम् ।

१२३ ऊर्णाया युस १९२९ ।

१२४ वाचा गिमिनि १९३० ।

१२५ आलजाटचौ बहुभाषिणि १९३१ ।

- * ऋषित्त इति षफ्ण्यम् ।

१२६. स्वामित्रैश्चर्ये १९३२ ।

१२७. अर्शादिभ्योऽच् १९३३ ।

१८६ अर्शम् उरम् तुन्द चतुर पयित जटा
(घटा) घटा अभ (अप) (कर्म) अम् उ लवण ।
'स्वाप्रादीनाम्' १२५ । वर्णात् ॥ इत्यर्शादि ॥
आठनिगणः ॥

१२८. द्वन्द्वोपवापगर्शात्प्राणिस्थादिनि १९३४

१२९. वातातीसाराभ्यां कुक्च १९३५ ।

* विशाचाद्य ।

१३०. वयसि पूरणान् १९३६ ।

१३१. सुखादिभ्यश्च १९३७ ।

१८७ सुखं दुःखं नृत्त [नृत्त] कृत्कृ अम् (आध) आम्
(अम्) अलीक रुध्ण साढ प्रतीप शीठ हल । 'माला
क्षेपे' १२६ । (कृपण) प्रणाय (प्रणय) दल कक्ष ॥
इति सुखादिः ॥

१३२. धर्मशीलवर्णान्ताश्च १९३८ ।

१३३. हस्ताज्जातौ १९३९ ।

१३४. वर्णाद्ब्रह्मचारिणि १९४० ।

१३५. पुष्करादिभ्यो देशे १९४१ ।

१८८ पुष्करपत्र उपात्त तमाल तुमुद चतु वपित्थ
विम गृणात् कर्म शालक निगदं करीप शिरीष गदात्
(प्रणय) हिरण्य रिव तडात् तट रत्न पद्मज सरोज
राजीव गालीय समेरुद् पुष्क आनिन्द अम्भोज अञ्ज
कमल (कलाल) पयम् ॥ इति पुष्करादिः ॥

* याहूरु पूर्वपदादलार ।

* सर्वादेश्च ।

* अर्थाच्चासिहिते ।

* तदन्ताद्य ।

१३६. यलादिभ्यो मतुवन्यतरस्याम् १९४२

१८९ चत उःगाह (उद्गाह उद्गाह) उद्गाह शिगा

११६ व्रीह्यादिभ्यश्च १९२३ ।

१२१ अस्मायामेधास्रजो विनि १९२८ ।

१८४ व्रीहि माया (शाग) शिखा माला मरुला
कका अष्टका पताका चमन् कमन् नमन् तथा मता

१२२ बहुल छन्दसि ३४९८ ।

कुल चूडा तुल कूल आयाम व्यायाम उपयाम आराह
अवराह परिणाह (युद्ध) ॥ इति वलादि ॥

१३७ सज्ञाया मन्माभ्याम् १९४३ ।

१३८ कशभ्या बभयुस्तितुतयस १९४४ ।

१३९. तुन्दिवलिवटेर्भ १९४५ ।

१४० अहशुभमोर्युस् १९४६ ॥ ७ ॥

धान्याना व्रातेन किमो विमुक्तादिभ्यो काल

प्रयोजनात्प्रज्ञाश्रद्धास्मायामेधाविंशति ॥

इति पाणिनीयसूत्रपाठ पञ्चमस्याध्यायस्य द्वितीय पाद ।

तृतीयः पादः ।

१ प्राग्दिशो विभक्ति १९४७ ।

२ किंसर्वनामबहुभ्योऽद्यादिभ्य १९४८

३ इदम इञ् १९४९ ।

४ एतेतौ रथो १९५० ।

* धाहेता च ष्छन्दसि ।

५ एतदोऽन् १९५१ ।

६ सर्वस्य सोऽन्यतरस्ता दि १९५२ ।

७ पञ्चम्यास्तसिल् १९५३ ।

८ तसश्च १९५५ ।

९ पर्यभिभ्या च १९५६ ।

* सर्वोभयार्थाभ्यामेव ।

१० सप्तम्यास्त्रल् १९५७ ।

११ इदमो ह १९५८ ।

१२ किमोऽन् १९५९ ।

१३ वा ह च ष्छन्दसि १९६१ ।

१४ इतराभ्योऽपि दृश्यन्ते १९६३ ।

- २९ विभाषा परावराभ्याम् १९७९ ।
 ३० अश्वेलुक् १९८० ।
 ३१ उपर्युपरिष्ठात् १९८१ ।
 ३२ पश्चात् १९८२ ।
 * अपरन्वार्थे पश्चभावा वक्तव्य ।
 ३३ पश्च पश्चा च छन्दसि ३५०१ ।
 ३४ उत्तराधरदक्षिणादाति १९८३ ।
 ३५ ग्नवन्यतरस्यामदूरेऽपश्चम्या १९८४
 ३६ दक्षिणादात् १९८५ ।
 ३७ आहि च दूरे १९८६ ।
 ३८. उत्तराच्च १९८७ । [१९७५ ।
 ३९. पूर्वाधरावराणामसि पुरधवश्चैषाम्
 ४०. अस्ताति च १९७६ ॥ २ ॥
 ४१. विभाषाऽवरस्य १९७७ ।

- ४२ सख्याया विधार्थे धा १९८८ ।
 ४३ अधिकरणविचाले च १९८९ ।
 ४४ एकाद्धो ध्यमुञ्जन्यतरस्याम् १९९० ।
 ४५ द्वि-योश्च धमुब् १९९१ ।
 * धमुजन्तास्वार्थे इदर्शनम् ।
 ४६ एधाच्च १९९२ ।
 ४७ घाप्ये पाशप् १९९३ ।
 ४८ पूरणाद्भागे तीयादन् १९९४ ।
 ४९ प्रागेकादशभ्योऽछन्दसि १९९५ ।
 ५० पष्ठाष्टमाभ्या व् च १९९६ ।
 ५१ मानपश्चङ्गयो कन्लुकौ च १९९७ ।
 ५२ एकादाकिनिच्चासहाये १९९८ ।
 ५३ भूतपूर्वे चरट् १९९९ ।
 ५४ पष्ठया रूप्य च २००० ।

५५. अतिशायने तमविष्टनौ २००१ ।
 ५६. तिङ्श्र २००२ । [२००५ ।
 ५७. द्विवचनविभज्योपपदे तरवीयसुनौ
 ५८. अजादी गुणवचनादेव २००६ ।
 ५९. तुश्छन्दसि २००७ ।
 ६०. प्रशस्यस्य श्रः २००९ ॥ ३ ॥
 ६१. ज्य च २०११ ।
 ६२. वृद्धस्य च २०१३ ।
 ६३. अन्तिकवाढयोर्नेदसाधौ २०१४ ।
 ६४. युवाल्पयो कनन्वतरस्याम् २०१९ ।
 ६५. विन्मतोर्लुक् २०२० ।
 ६६. प्रशंसाया रूपप् २०२१ ।
 ६७. ईषदसमाप्तौ कल्पव्देश्यदेशीयर २०२२
 ६८. विभाषा सुपो बहुन्पुरस्तात् २०२३ ।

६९. प्रकारवचने जातीयरू २०२४ ।
 ७०. प्रागिवात्क. २०२५ ।
 ७१. अव्ययसर्वनाम्नामकच्प्राक्टे. २०२६ ।
 ७२. कस्य च द २०२७ ।
 * ओकारसकारभकारादौ सुपि सर्वनाम्नष्टे प्रागकच् ।
 * अकच्प्रकरणे तूष्णाम काम् ।
 * शीले को मलोपश्च ।
 ७३. अज्ञाते २०२८ ।
 ७४. कुरिसते २०२९ ।
 ७५. सज्ञाया कन् २०३० ।
 ७६. अनुकम्पायाम् २०३१ ।
 ७७. नीतौ च तद्युक्तान् २०३२ ।
 ७८. बहचो मनुष्यनाम्नष्टज्वा २०३३ ।
 ७९. घनिलचौ च २०३४ ।

९८. लुम्मनुष्ये २०५३ ।

९९. जीविकार्थे चापण्ये २०५४ ।

१००. देवपथादिभ्यश्च २०५५ ॥ ५ ॥

१९१ दवपथ (ह्रमपथ वारिपथ रथपथ) स्थलपथ
रुपिपथ अत्रपथ राजपथ शतपथ क्षत्रपथ सिन्धुपथ
सिद्धगति उष्ट्रीव वागवज्जु हस्त इन्द्र दण्ड पुष्प मत्स्य
इति देवपथादि ॥ आठुनिगण. ॥

१०१. वस्तेर्ढन् २०५६ ।

१०२. शिलाया ङ २०५७ ।

१०३. शाखादिभ्यो य २०५८ ।

१९२ शाखा मुय जघन श्च मेघ अन्न चरण
स्त्रन्ध स्फुद (स्फन्द) उरगाशरस् अम (शाण) शरण ॥
इति शाखादि ॥

१०४. द्रव्यं च भव्ये २०५९ ।

१०५. उशामान्छ. २०६० ।

१०६. समामाश्च तद्विपयात् २०६१ ।

१०७. शर्करादिभ्योऽण् २०६२ ।

१९३ शर्करा कपालिका कपाटिका कपिष्ठिका (कनि-
ष्ठिका) पुण्डरीक शतपत्र गोलोमन् लोमन् गोपुच्छ नरानी
नकुत्र (सिम्ता) ॥ इति शर्करादिः ॥

१०८. अनुल्यादिभ्यश्चक् २०६३ ।

१९४ अनुली भवज वधु वरगु मण्डर मण्डल
शकुली हरि कपि मुनि हह राल उदमित् गोणी उरगु
कुलिश ॥ इत्यनुल्यादिः ॥

१०९. एकशालायाष्टजन्यतरस्याम् २०६४ ।

११०. कर्कलोहितादीकक् २०६५ ।

१११. प्रदपूर्वविश्वेमात्थाल्छन्दसि ३५०२ ।

११२. पूमाञ्च्योऽग्रामणीपूर्वात् २०६६ ।

११३. प्रातश्चक्षोरस्त्रियाम् ११०० ।

पायकालावदाता सुरायाम् १३० । गोमूत्र आच्छादने
१३१ । सुरा अहा १३२ । जीर्ण शालिषु १३३ ।
'पत्रमूल समस्ता व्यस्तश्च १३४ ॥ कुमारीपुत्र कुमारी
श्वशुर मणि ॥ इति स्थूलादि ॥

* चन्द्रद्वहृत्तोरपस्वङ्गयानम् ।

* (सुराया अहौ ।)

४ अनत्यन्तगतौ क्तात् २०७६ ।

५ न सामिवचने २०७७ ।

६ वृद्ध्या आच्छादने २०७८ ।

७ अपदक्षाशितग्वलकर्मांलपुरुषाऽभ्युत्तर
पदास्त्व २०७९ ।

८ विभाषाश्चेरद्विक्रियाम् २०८० ।

९ जातान्ताच्छ बन्धुनि २०८१ [२०८२

१० स्थानान्ताद्विभाषा सस्थानेनेति चत्

११ किमेत्तिष्ठत्यपघादांस्वद्रव्यप्रकर्षे २००४

१२ अमु च च्छन्दसि ३५०३ ।

१३ अनुगादिनमृक् २०८३ ।

१४. णच क्षियामञ् ३२१६ ।

१५ अणिनुण ३२१९ ।

१६ विसारिणो मत्स्ये २०८४ । [२०८५ ।

१७ सख्याया क्रियाभ्यापृप्तिगणने कृत्वसुच्

१८ द्वित्रिचतुर्भ्ये सुच् २०८६ ।

१९ एकस्य सकृच्च २०८७ । [॥ १ ॥

२० विभाषा बहुर्धाऽविप्रकृष्टकाले २०८८ ।

२१ तत्प्रकृतवचने मयट २०८९ ।

२२ समूहवच बहुषु २०९० ।

२३ अनन्तावसथेतिहभेपजाञ्ज्य २०९१

२४ दवतान्तात्तादर्थ्ये यत् २०९२ ।

२५ पादाघाभ्या च २०९३ ।

११४ आयुधजीविसङ्घाञ्ज्यङ्घ्याहीकेष्वब्रा-
ह्मणराजन्यात् २०६७ ।

११५. वृकाट्टेण्यण् २०६८ ।

११६. दामन्यादित्रिगर्तपष्टान्छ २०६९ ।

११५ दामनि औडपि वैजवापि औदकि औदङ्कि
अच्युतन्ति (आच्युतन्ति) अच्युतदन्ति (आच्युतदन्ति)
शाकुन्तकि आकिदन्ति आक्तिदन्ति औडवि काकदन्तकि
शाप्रुतपि सार्वंसनि बिन्दु वेन्दाव तुलभ मीश्रायन
काकन्दि सावित्रीपुत्र ॥ इति दामन्यादि ॥

११७. पश्यादियौधेयादिभ्योऽणञौ २०७० ।

११६ पशुं अमुर रक्षम् बाहीक वयस् वसु मरुत्
सरवत् दशाई पिशाच अशनि कार्पापण ॥ इति
पश्यादि. ॥ ११७ यौधेय (कौशय) शौक्य शौभ्रय
धार्तेय घार्तेय ज्यामाणेय त्रिगर्त भरत उशीनर ॥ इति
यौधेयादि ॥

११८ अभिजिद्विदभृच्छालावच्छिखावच्छ-
मीवदूर्णावच्छुमदणो यञ् २०७१ ।

११९ ज्यादयस्तद्राजा २०७२ ।

प्राग्दिशोऽनद्यत्तने विभाषा ज्य च जाति-
नाम्नो वस्तरेकोनविंशति ॥

इति पाणिनीयसूत्रपाठे पद्यमस्याध्यायस्य तृतीय पाद ।

चतुर्थः पादः ।

१. पादशतस्य संख्यादेर्वीप्साया तुन्लोपश्च
२. दण्डव्यवसर्गयोश्च २०७४ । [२०७३ ।
३. स्थूलादिभ्य प्रकारवचने कन् २०७५

११८ स्थूठ अणु मापेषु (माप इषु) । 'कृष्ण
तिउषु' १२८ । 'यव मीदिषु' १२९ । 'इषु तिळ

पाठकात्रवदाता सुरायाम् १३० । गोमूत्र आच्छादने
१३१ । 'सुरा अहौ १३२ । अर्णं शालिषु १३३ ।
'पत्रमूत्र समस्तो व्यस्तथ १३४ ॥ कुमारीपुत्र कुमारी
शङ्कर मणि ॥ इति स्थूलादि ॥

* चण्डवृहदोरपसङ्ख्यानम् ।

* (सुराया अहौ ।)

- ४ अनत्यन्तगतौ फात् २०७६ ।
५ न सामिवचने २०७७ ।
६ वृहत्या आच्छादने २०७८ ।
७ अपढक्षाशित्तग्वलकर्मलिपुरुषाऽध्युत्तर-
पदात्स २०७९ ।
८ विभाषाश्वेरदिकिञ्चयाम् २०८० ।
९ जालन्तान्छ वन्धुनि २०८१ [२०८२
१० स्थानान्तादिभाषा सस्थानेनेति चेत्
११ किमेत्तिञ्च्ययघादांम्बद्रव्यप्रकर्षे २००४

- १२ अमु च च्छन्दसि ३५०३ ।
१३ अनुगादिनष्टक् २०८३ ।
१४ णच स्त्रियामब् ३२१६ ।
१५ अणितुण ३२१९ ।
१६ विसारिणो मत्स्ये २०८४ । [२०८५ ।
१७ सल्याया क्रियाभ्यावृत्तिगणने कृत्वसुच्
१८ द्वित्रिचतुर्भ्य सुच् २०८६ ।
१९ एकस्य सकृश्च २०८७ । [॥ १ ॥
२० विभाषा बहोर्धाऽविप्रकृष्टकाले २०८८ ।
२१ तत्प्रकृतवचने मयट् २०८९ ।
२२ समूहवच बहुषु २०९० ।
२३ अनन्तावसथेतिहभेषजाञ्च्य २०९१
२४ देवतान्तात्तादर्थ्ये यत् २०९२ ।
२५ पादार्थाभ्या च २०९३ ।

- २६ अतिथेऽर्थ्यं २०९४ ।
- २७ दवात्तल् २०९५ ।
- २८ अवे क २०९६ ।
- २९ यावादिभ्य कन् २०९७ ।

१९९ याव माण अस्थ [तालु] तानु त्राद्र पीत स्तम्ब । ऋत वृणपात १३५ । पशौ लूनविपात १३ । अणुानपुण १३७ । पुत्र द्वात्रम १३८ । श्रात वत्समाप्ता १३९ । गूय रिक्त १४० । तान पुामत १४१ । तनु सूत्र १४२ । इयमथ १४३ । श्रात अगत । दुमारीक्षीडनकानि च (कुमार कांडनशानि ३) ॥ इति यावादि ॥

३० लोहितान्मणौ २०९८ ।

- * लोहिताह्निद्रगधन वा ।
- * नरस्य नू आदेशा म्भनपगाश्च प्रत्यया चन्त्या ।
- * नश्च पुराणे प्रात ।

- ३१ वर्णे चानित्ये २०९९ ।
- ३२ रक्त २१०० ।
- ३३ कालाच्च २१०१ ।
- ३४ विनयादिभ्यष्टक २१०२ ।

२०० ।वनय समय । उपाया ह्रस्वच च १४४ सम्प्रत गतति कथञ्चित् अरुस्मान् समाचार उपचार समाय (ममयाचर) यवहार सम्प्रदान समुक्थ समूह ।वक्षय जल्यय ॥ इति विनयादि ॥

- ३५ वाचा व्याहृतार्थायाम् २१०३ ।
- ३६ तद्युक्तात्कर्मणाऽण् २१०४ ।

- * अ०प्रकरण कलालरुडनिपादचण्डालामित्रेभ्यश्चन्दसि
- * भागरूपनामभ्या धेय ।
- * मित्राच्च छदमि ।
- * आप्रीध्रयाधारणाद्द्र ।
- * अवयवमभ्यां ङन्ति ।

३७. ओषधेरजातौ २१०५ ।

३८. प्रज्ञादिभ्यश्च २१०६ ।

२०१ प्रज्ञ वणिञ् उशिञ् उणिञ् प्रत्यक्ष [विडूम्]
विदन् पीठन् विथा मनम् । 'थात् शरीरे' १२५ ।
जुगत् । 'कृष्ण मृग' १४६ । चिकीर्षत् चोर शत्रु योष
वधुर्ग वसु (एनम्) मरुत् कुन्व सःवन्तु दशार्ह वयम्
(व्याकृत) असुर रक्षम् पिशाच अशनि वार्षापण देवता
बन्धु ॥ इति प्रज्ञादिः ॥

३९. मृदस्तिकन् २१०७ ।

४०. सलौ प्रशंसायाम् २१०८ ॥ २ ॥

४१. वृकज्येष्ठाभ्या तिल्लातिलौ च ऋन्दसि

३५०४ ।

४२. बह्वल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्याम्

२१०९ ।

* बह्वल्पार्थान्मङ्गलामङ्गलवचनम् ।

४३. संख्यैकवचनान् वीप्सायाम् २११० ।

४४. प्रतियोगे पञ्चम्यास्तसिः २१११ ।

* आद्यादिभ्य उपमङ्गलानम् ।

२०२. (वा ३३४१) । आदि मभ्य अन्त पृष्ठ
पार्श्व ॥ इत्याद्यादिः ॥ आकृतिगणः ॥

४५. अपादाने चाह्वीयरुहोः २११२ ।

४६. अतिप्रहाव्यथनक्षेपेष्वकर्तरि तृतीयाया

२११३ ।

४७. ह्वीयमानपापयोगान् २११४ ।

४८. पप्रथा व्याश्रये २११५ ।

४९. रोगावापनयने २११६ ।

५०. कृभ्वस्तियोगे संपद्यकर्तरि च्चिः २११७

* अभूततद्भाव इति वक्तव्यम् ।

- ५१ अरुर्मनश्चक्षुश्चेतोरहोरजसा लोपश्च २१२१ ।
- ५२ विभाषा साति कात्स्न्ये २१२२ ।
- ५३ अभिविधौ सपदा च २१२४ ।
- ५४ तदर्धनिवचने २१२५ ।
- ५५ देये त्रा च २१२६ ।
- ५६ देवमनुष्यपुरुषपुरुमर्त्येभ्यो द्वितीयासप्त-
म्योर्वहुलम् २१२७ ।
- ५७ अव्यक्तानुकरणाद्द्वयजवरार्धादनितौ
डाच् २१२८ । [२१२९ ।
- ५८ कृत्रो द्वितीयतृतीयशम्बवीजात्कृषौ
- ५९ सख्यायाश्च गुणान्ताया २१३० ।
- ६० समयाच्च यापनायाम् २१३१ ॥ ३ ॥
- ६१ सपत्रनिष्पत्रादतिव्यथने २१३२ ।
- ६२ निष्कुलान्निष्कोपणे २१३३ ।
- ६३ सुखप्रियादानुलोम्ये २१३४ ।
- ६४ दुःखात्प्रतिलोम्ये २१३५ ।
- ६५ शूलात्पाके २१३६ ।
- ६६ सत्यादशपथे २१३७ ।
- ६७ मद्रात्परिवापणे २१३८ ।
- * मद्राच्चेति वक्तव्यम् ।
- ६८ समासान्ता ६७६ ।
- ६९ न पूजनात् ९५४ ।
- * ऋतिभ्यामेव ।
- ७० किम श्लेषे ९५५ ।
- ७१ नवस्तत्पुरुषात् ९५६ ।
- ७२ पथो विभाषा ९५७ ।
- ७३ बहुव्रीहौ सख्येये इजवद्गणान् ८५१

* सङ्ख्यायास्तत्पुरुषस्य वाच्यः ।

७४. ऋक्पूरुधूः पथामानक्षे ९४० ।

* अनृचवहुचावध्येतर्यैव ।

७५. अन्प्रत्यन्ववपूर्वात्सामलोम्र. ९४३ ।

* कृष्णोदक्पाण्डुसङ्ख्यापूर्वाया भूमेरजिप्यते ।

७६. अक्ष्णोऽदर्शनात् ९४४ ।

७७. अचतुरविचतुरसुचतुरस्त्रीपुंसधेन्वनङ्कु-
ह्फर्साभवाङ्गानसाक्षिभ्रुवदारगवोर्वेष्टी
वपदप्रीवनक्तंदिबरात्रिदिवाहर्दिवसर-
जसनि. श्रेयसपुरुषासुपय्यायुपय्यायुप-
र्यजुपजातोक्षमहोक्षपृद्धोक्षोपशुनगो-
पुश्याः ९४५ ।

* न्युपाभ्यां चतुरोऽजिप्यते ।

७८. ब्रह्महस्तिभ्यां वर्चसः ९४६ ।

* पत्यराजभ्यां च ।

७९. अवसमन्धेभ्यस्तमसः ९४७ ।

८०. श्वसो वसीयःश्रेयसः ९४८ ॥ ४ ॥

८१. अन्ववतमाद्रहसः ९४९ ।

८२. प्रतेरुरसः सप्तमीस्थात् ९५० ।

८३. अनुगवमायामे ९५१ ।

८४. द्विस्तावा त्रिस्तावा वेदिः ९५२ ।

८५. उपसर्गादध्वनः ९५३ ।

८६. तत्पुरुषस्याङ्गुलेः संख्याव्ययादेः ७८६ ।

८७. अहःसर्वैकवेशसंख्यातपुण्याश्च रात्रेः

७८७ ।

* अहर्ग्रहण द्वन्द्वार्थम् ।

८८. अहोऽह एतेभ्यः ७९० ।

८९. न संख्यादेः समाहारे ७९३ ।

- ९० उत्तमैकाभ्या च ७९४ ।
 ९१ राचाह सखिभ्यष्टच् ७८८ ।
 ९२ गारतद्वितलुकि ७२९ ।
 ९३ अग्राख्यायामुरस ७९५ ।
 ९४ अनाशमाय सरसा जातिसज्ञयो ७९६ ।
 ९५ ग्रामकौटाभ्या च तक्ष्ण ७९७ ।
 ९६ अते शुन ७९८ ।
 ९७ उपमानादप्राणिषु ७९९ ।
 ९८ उत्तरमृगपूर्वाच्च सक्त्र ८०० ।
 ९९ नावा द्विगो ८०१ ।
 १०० अर्धाच्च ८०२ ॥ ५ ॥
 १०१ खार्या प्राचाम् ८०३ ।
 १०२ द्वित्रिभ्यामञ्जले ८०४ ।
 १०३ अनसन्तान्नपुसकाच्छन्दसि ३५०५ ।

- १०४ ब्रह्मणो जानपदाख्यायाम् ८०५ ।
 १०५ कुमहद्भ्रामन्यतरस्याम् ८०६ ।
 १०६ द्वन्द्वान्चुदपहान्तात्समाहारे ९३० ।
 १०७ अव्ययीभावे शरत्प्रभृतिभ्य ६७७ ।

२०३ शरद् विपाश् अनम् मनम् उपानह अनद्रुद्
 दिव् ।हमवन् ।हरुक् विद् सद् ।दश् दश ।व् ।चतुर
 ल्यद् तन् यत् क्विन् जताया जरम् च १४७ ।
 प्रातपरसमनुभ्याऽक्ष्ण १४८ पथिन् ॥ इति शर
 दादि ॥

- १०८ अनश्च ६७८ ।
 १०९ नपुमकादन्यतरस्याम् ६८० ।
 ११० नदीपौर्णमास्याप्रहायणीभ्य ६८१ ।
 १११ शय ६८२ ।
 ११२ गिरेश्च मेनकस्य ६८३ ।

११३. बहुव्रीहौ सक्भ्यक्ष्णो' स्वाङ्गात्पच्

११४. अद्भुलेर्दासिणि ८५३ । [८५२ ।

११५. द्विविभ्यां ष मूर्ध्नः ८५४ ।

११६. अप्पूरणीप्रमाणयोः ८३२ ।

* नेतुर्नक्षतेऽद्यत्तव्यः ।

११७. अन्तर्यहिभ्यां च लोमः ८५५ ।

११८. अञ्जासिकायाः सञ्जायां नस चास्थू-
लात् ८५६ ।

* गुरत्तभ्यां वा नच् ।

११९. उपसर्गाच्च ८५८ ।

* वेप्रौ वक्तव्य ।

* ख्यश्च ।

१२०. सुप्रातमुश्रमुदिवशारिकुक्षचतुरश्रैणी-
पदाजपदप्रोष्ठपदा. ८६० । ॥६॥

१२१. नञ्दु मुभ्यो हलिमकभ्योरन्यतरस्याम्
८६१ ।

१२२. नित्यमसिन्प्रजामेधयोः ८६२ ।

१२३. बहुप्रजारच्छन्दसि ३५०६ ।

१२४. धर्मादनिच्केवलात् ८६३ ।

१२५. जम्भा सुहरितृणसोमेभ्यः ८६४ ।

१२६. दक्षिणेर्मा लुब्धयोगं ८६५ ।

१२७. इन्कर्मव्यनिहारे ८६६ ।

१२८. द्विदण्ड्यादिभ्यश्च ८६७ ।

२०४ द्विदण्ड द्विमुसलि उभाञ्जलि उभयाञ्जलि
उभादान्त उभयादन्ति उभाहस्ति उभयाहस्ति उभाकणि
उभयाङ्गणि उभापाणि उभयापाणि उभाबाहु उभयाबाहु
एकपदि प्रोष्ठपाद आच्यपदि (आद्यपदि) सपदि । नकुच्य-
वणि सहतपुच्छि अन्तेवासि ॥ इति द्विदण्ड्यादिः ॥

१२९. प्रसंभ्यां जानुनोङ्गुः ८६८ ।

१३०. ऊर्ध्वाद्धिभाषा ८६९ ।
 १३१. ऊधसोऽनङ् ४८३ ।
 १३२. धनुषश्च ८७० ।
 १३३. वा संज्ञायाम् ८७१ ।
 १३४. जायाया निङ् ८७२ ।
 १३५. गन्धस्येदुत्पूतिमुमुरभिभ्य. ८७४ ।
 गन्धस्येने तदेकान्तग्रहणम् ।

१३६. अल्पाख्यायाम् ८७५ ।
 १३७. उपमानाश्च ८७६ ।
 १३८. पादस्य लोपोऽहस्त्यादिभ्यः ८७७ ।

२०५. हस्तिन् (कुहाल अश्वकशिक कुस्त) कटोल
 कटोलक गण्डोल गण्डोलक कण्डोल कण्डोलक अज
 कपोत जाल गण्ड महेला दासी गणिका कुमूल ॥ इति
 हस्त्यादिः ॥

१३९. कुम्भपदीषु च ८७८ ।
 २०६ कुम्भपदी एकपदी जालपदी (शूलपदी)
 मुनिपदी गुणपदी शतपदी मूत्रपदी गोधापदी कलशीपदी
 विपदी (नृणपदी) द्विपदी त्रिपदी पट्टपदी दासीपदी
 शितिपदी विष्णुपदी सुपदी निष्पदी आर्द्रपदी कुणिपदी
 कृष्णपदी शुचिपदी द्रोणीपदी (द्रोणपदी) हुपदी सूकर-
 पदी शकृत्पदी अष्टापदी स्थूणापदी अपदी सूचीपदी ॥
 इति कुम्भपद्यादिः ॥

१४०. संख्यासुपूर्वस्य ८७९ ॥ ७ ॥
 १४१. वयसि दन्तस्य दन् ८८० ।
 १४२. छन्दसि च ३५०७ ।
 १४३. स्त्रियां संज्ञायाम् ८८१ ।
 १४४. विभाषा श्यावारोकाभ्याम् ८८२ ।
 १४५. अप्रान्तशुद्धशुभ्रवृषवराहेभ्यश्च ८८३
 १४६. ककुदस्यावस्थायां लोपः ८८४ ।

१४७. त्रिककुत्पर्वते ८८५ ।
 १४८. उद्विभ्यां काकुदस्य ८८६ ।
 १४९. पूर्णाद्विभाषा ८८७ ।
 १५०. सुहृदुर्हृदौ मित्रामित्रयो. ८८८ ।
 १५१. उर.प्रभृतिभ्यः कप् ८८९ ।
 २०७. उरस् सर्पिस् उपानह् पुमान् अनङ्गान् पयः
 नौ लक्ष्मी दधि मधु शाली (शालि) । ("अर्थात्तत्र")
 १५२ ॥ इत्युर प्रभृतयः ॥
 १५२. इनः स्त्रियाम् ८९० ।
 * अर्थात्तत्र ।
 १५३. नष्टृत्श्च ८३३ ।

१५४. शेपाद्विभाषा ८९१ ।
 १५५. न संज्ञायाम् ८९३ ।
 १५६. ईयसश्च ८९४ ।
 * ईयसो बहुमीहेनेति वाच्यम् ।
 १५७. यन्दिते भ्रातुः ८९५ ।
 १५८. ऋतश्छन्दसि ३५०८ ।
 १५९. नाडीतन्त्रयोः स्वाङ्गे ८९६ ।
 १६०. निष्प्रवाणिश्च ८९७ ॥ ८ ॥
 पादशतस्य तत्प्रकृतवृत्तज्येष्ठाभ्यां सप्तत्रान्वव-
 त्प्रात्स्वार्या नञ्दुःसुभ्यो वयसि विंशतिः ।

इति पाणिनीयतूत्रपाठे पद्यमस्याध्यायस्य चतुर्थे पादे अध्यायधः ।

॥ अथ षष्ठोऽध्यायः ॥

प्रथमः पादः ।

१. एकाचो द्वे प्रथमस्य २१७५ ।
२. अजादेर्द्वितीयस्य २१७६ ।
३. नन्त्राः संयोगादय २४४६ ।
- * ईर्ष्यतिस्तृतीयस्येति वाच्यम् ।
- * कण्डुादीना तृतीयस्येति वाच्यम् ।
- * यथेष्टरत्नधानुषु ।
४. पूर्वोऽभ्यास २१७८ ।
५. उभे अभ्यस्तम् ४२६ ।
६. जक्षित्यादयः षट् ४२८ ।

७. तुजादीनां दीर्घोऽभ्यासस्य ३५०९ ।
- * तुजादिषु छन्द प्रत्ययग्रहण कर्तव्यम् ।
८. लिटि धातोरनभ्यासस्य २१७७ ।
९. सन्यङो २३९५ ।
१०. श्रौ २४९० ।
११. चडि २३१५ ।
१२. दाश्रान्साह्वान्मीढ्वांश्च ३६२९ ।
- * चरिचलिपतिरदीना वा द्वित्वमच्याक चाभ्यागम्य ।
- * हन्तेर्वाक् च ।

* पाठेर्णितुङ् चोत्र दीर्घश्चाभ्यासस्य ।

१३. प्यङ् सम्प्रसारणं पुत्रपत्योस्तत्पुरुषे

१४. वन्धुनि बहुव्रीहौ १००५। [१००३ ।

* मान्स्मान्स्मान्स्मान् वा ।

१५ वचिस्वपियजादीनां किति २४०९ ।

१६. ग्रहिज्याभ्यव्यधिवट्टिविचतिवृश्चलिपृ-
च्छतिभृज्जतीनां द्विति च २४१२ ।

१७. लिङ्गभ्यासस्योभयेषाम् २४०८ ।

१८. स्वापेश्चङि २५८४ ।

१९. स्वपित्स्वमित्येना यङि २६४५ ।

२०. न वश. २६४६ । ॥ १ ॥

२१. चायः की २६४७ ।

२२. स्फायः स्फी निष्ठायाम् ३०४४ ।

२३. स्त्यः प्रपूर्वस्य ३०३३ ।

२४. इवमूर्तिस्पर्शयोः श्यः ३०२० ।

२५. प्रतेश्च ३०२२ ।

२६. विभाषाऽभ्यवपूर्वस्य ३०२३ ।

२७. श्रुतं पाके ३०६७ ।

२८. ध्याय. पी ३०७२ ।

* आङ्पूर्वस्यान्धृयसोमिति वक्तव्यम् ।

२९. लिङ्ग्यङोश्च २३२७ ।

३०. विभाषा श्च. २४२० ।

३१. णौ च संश्रद्धो २६०१ ।

३२. ह्य सम्प्रसारणम् २५८६ ।

३३. अभ्यस्तस्य च २४१७ ।

३४. बहुलं छन्दसि ३५१० ।

३५. चायः की ३५११ ।

५९. अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतरस्याम्
२४०२ ।
६०. शीर्षंश्छन्दसि ३५१४ ॥ ३ ॥
६१. ये च तद्धिते १६६७ ।
- * वा केसोपु ।
* अचि शीर्षं ।
६२. (अचि शीर्षं) १६६७ (वा ३४९४) ।
- * छन्दसि च ।
६३. पद्मोमास्त्रिंशसन्पुण्डोषन्यफञ्छक-
न्नुदन्नासञ्छस्प्रभृतिषु २२८ ।
- * मांसपृतनासानूनां मांसपुण्डोषो पाच्यः ।
* नस् नासिकाया यत्तस्य क्षुद्रेषु ।
* पर्णनगरयोर्नेति फक्तव्यम् ।
६४. धात्वादे. पः स २२६४ ।
- * मुग्धातुष्टिवुञ्चकतीनां सप्तमतिषेधो वक्तव्यः ।
६५. णो नः २२८६ ।
६६. लोपो ज्योर्वलि ८७३ ।
६७. वेरपृक्तस्य ३७५ ।
६८. हल्ङ्भाङ्भ्यो दीर्घात्सुतिस्यपृक्तं हल् २५२
६९. एह्स्वात्सम्बुद्धे १९३ ।
७०. शेश्छन्दसि बहुलम् ३५१६ ।
७१. ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् २८५८ ।
७२. सहितायाम् १४५ ।
७३. छे च १४६ ।
७४. आङ्गाङ्गेश्च १४७ ।
७५. दीर्घात् १४८ ।
७६. पदान्ताद्वा १४९ ।
- * (विश्वजनादीनां छन्दसि मुग्धा वक्तव्यः ।)
७७. इको यणचि ४७ ।

७८ ण्चोऽयवायाव ६१ ।

७९ वान्तो यि प्रत्यये ६३ ।

* गोयूना ऋदस्युपसङ्घ गनम् ।

* अङ्परिमाणे च ।

८० धातोस्तन्निमित्तस्यैव ६४ ॥ ४ ॥

८१ क्षय्यजय्यौ शक्यार्थे ६५ ।

८२ ऋयस्तदर्थे ६६ ।

८३ भय्यप्रवय्ये च न्छन्दसि ३५१७ ।

* हृदय्या उपसङ्घ गनम् ।

* गरस्य च अमादेशो भवतीति वक्तव्यम् ।

८४ एक पूर्वपरयो ६८ ।

८५ अन्तादिवच ७५ ।

८६ पत्वतुकोरमिद्ध ३३३३ ।

८७ आट्टण ६९ ।

८८ वृद्धिरेचि ७२ ।

८९ एत्येधत्यूठ्सु ७३ ।

* अक्षाद्दहिन्यामुपसङ्घ गनम् ।

* स्वादारेणि ।

* प्राद्हाढोन्धपेप्येषु ।

* ऋने च तृतीयासमासे ।

* प्रवन्तरकम्बलवसनदशार्णानामृणे ।

९० आटश्च २६९ ।

९१ उपसर्गादिति धातौ ७४ ।

९२ वा सुप्यापिशले ७७ ।

९३ औतोऽम्शसो २८५ ।

९४ एडि पररूपम् ७८ ।

* शकन्भादिषु पररूप वक्तव्यम् ।

२०८ (वा ३६३०) । शरुधु ककधु कुठटा
मीमत्त कशवणु १५० इत् वा मनीषा आङ्गीया

पतञ्जलिः । 'सारज्ञः पशुपतिर्गो' १५१ ॥ इति
शकन्ध्यादिः ॥

* पशुपतियोगे ।

* ओत्प्रेष्योऽस्यमाये वा ।

* एमसादिषु छन्दसि ।

१५. ओमाङ्गोश्च ८० ।

१६. उर्यपदान्तान् २२१४ ।

१७. अतो गुणे १९१ ।

१८. अव्यक्तानुकरणस्यात् इवौ ८१ ।

* एकाचो न ।

१९. नाम्नेडितस्यान्त्यस्य तु वा ८२ ।

१००. नित्यमात्रेडिते डाचि २१२८ ।

(वा ३६३८) ॥ ५ ॥

१०१. अकः सवर्णे दीर्घः ८५ ।

* ऋति सवर्णे ऋ वा ।

* लृति सवर्णे लृ वा ।

१०२. प्रथमयोः पूर्वसवर्णः १६४ ।

१०३. तस्यान्छसो नः पुंसि १९६ ।

१०४. नादिचि १६५ ।

१०५. दीर्घाज्जसि च २३९ ।

१०६. वा ऋन्दसि ३५१५ ।

१०७. अमि पूर्वः १९४ ।

१०८. सम्प्रसारणात् ३३० ।

१०९. एड. पदान्तादति ८६ ।

११०. ङसिङ्सोश्च २४६ ।

१११. ऋत्त उत् २७९ ।

११२. रुयत्यात्परश्च २५५ ।

११३. अतो रोरप्प्लुतादप्प्लुते १६३ ।

११४. हशि च १६६ ।
११५. प्रकृतान्त पादमव्यपरे ३५१८ ।
११६. अव्यादवद्यादवक्रमुरत्रतायमवन्त्वव-
स्युपु च ३५१९ ।
११७. यजुष्युर ३५२० ।
११८. आपो जुपाणो वृष्णो वर्षिष्ठेऽम्बेऽम्बाले-
ऽम्बिके पूर्वे ३५२१ ।
११९. अङ्ग इत्यादौ च ३५२२ ।
१२०. अनुदात्ते च कुधपरे ३५२३ ॥६॥
१२१. अवपथामि च ३५२४ ।
१२२. सर्वत्र विभाषा गो ८७ ।
१२३. अवङ् स्फोटायनस्य ८८ ।
१२४. इन्द्रे च ८९ ।
१२५. प्लुतप्रगृह्या अचि नित्यम् ९० ।
- १२६ आडोऽनुनासिकश्छन्दसि ३५२५ ।
- १२७ इकोऽसवर्णे आकल्यस्य ह्रस्वश्च ९१
- * न ममासे ।
- * मिति च ।
- १२८ ऋत्यक ९२ ।
- १२९ अप्लुतवदुपस्थिते ९८ ।
- १३० ई३ चाक्रमणस्य ९९ ।
१३१. दिव उत् ३३७ । [१७६ ।
१३२. एतत्तदो सुलोपोऽकोरनञ्समासे हलि
- १३३ स्यश्छन्दसि बहुलम् ३५२६ ।
१३४. सोऽचि लोपे चेत्पादपूरणम् १७७ ।
१३५. मुट्कात्पूर्वं २५५३ ।
१३६. अङ्भ्यासव्यवायेऽपि २५३९ (वा
३६९८-३६९९ ।)

१३७. मपरिभ्या करोती भूपणे २५५० ।
१३८. समवाये च २५५१ । [२५५२ ।
१३९. उपात्प्रतियत्रैरुतवाक्याध्याहारेषु च
१४०. मिरती लयने २५३९ ॥ ७ ॥
- १४१ हिंसाया प्रतेश्च २५४० ।
- १४२ अपायतुष्यान्लकुनिष्वालेखने २६८८
- मिरतेहंमंतीप्रिमागुलापरणेणु ।
१४३. कुम्तुम्बुम्णि जाति १०५८ ।
१४४. अपरस्वरा प्रियासातत्ये १०५९ ।
- १४५ गोप्यर मेप्रितामेवितरमाणेषु १०६०
- १४६ असाद निष्ठायाम् १०६१ ।
- १४७ आश्रयमनित्ये १०६२ ।
१४८. वर्णस्केडवस्कर १०६३ ।
१४९. अपस्करो रथानम् १०६४ ।
१५०. विष्किर शकुनौ वा १०६५ ।
१५१. ह्रस्वाचन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे ३५२७ ।
१५२. प्रतिष्कशश्च कशे १०६६ ।
१५३. प्रस्कण्वहरिश्चन्द्रावृषी १०६७ ।
- १५४ मस्करमस्करिणौ वेणुपरिभ्राजकयो.
- १०६८ ।
१५५. कास्तीराजस्तुन्दे नगरे १०६९ ।
१५६. कारस्करो वृक्ष १०७० (ग १५३)
१५७. पारस्करप्रभृतीनि च सज्ञायाम् १०७१
- २०९ प. क. ग. ग १५२ । 'कारस्करा वृक्ष १५२
अथवा [अथ] नदी' १५४ । 'कष्कु प्रमाणम्'
१५५ किम् धा गुहा १५६ । ('तद्दृहतो वर-
पत्या मेरुदरतयो सुद तत्रापक्ष') १५७ । 'प्राप्तुम्पती
गवि कर्तारि' १५८ ॥ इति पारस्करादि. ॥
- प्रायस्य चित्तिचित्तयोस्तुडस्कारो वा ।

१५८. अनुदात्त पदमेकवर्जम् ३६५० ।
 १५९. कर्पात्वतो घञोऽन्त उदात्त. ३६८०
 १६०. उञ्छादीना च ३६८१ ॥ ८ ॥
 २१० उञ्छ म्लेच्छ अञ्ज नत्प (जल्प) जप वध
 'युग कालविशेष रथायुपकरणे च' १५९। 'गरो दूष्य'
 (गरो दूष्ये) १६०। अवन्त । 'वेदेवेगवेष्टवन्धा करणे'
 १६१। 'स्तुयुहुवश्छन्दसि' १६२। 'वर्तनि स्तोत्र'
 १६३। 'श्वन्न दर' १६४। 'साम्भतापौ भावगर्हा
 याम्' १६५। 'उत्तमशश्वत्तमौ सर्वत्र' १६६। 'भक्ष
 मन्धभोगमन्धा' १६७। हेहा ॥ इत्युञ्छादिः ॥

१६१. अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोप ३६५१
 १६२. घातोः ३६७१ ।
 १६३. चित ३७१० ।
 १६४. तद्धितस्य ३७११ ।
 १६५. कित. ३७१२ ।

१६६ तिसृभ्यो जसः ३७१३ ।
 १६७. चतुर शसि ३६८२ ।
 १६८ सावेकाचस्तृतीयादिर्विभक्ति ३७१४
 १६९ अन्तोदात्तादुत्तरपदादन्यतरस्यामनि-
 त्यसमासे ३७१५ ।
 १७०. अश्वेऽश्चन्दस्यसर्वनामस्थानम् ३७१६
 १७१. ऊढिदंपदाद्यप्पुम्रैद्युभ्य. ३७१७ ।

* ऊठयुपधाग्रहण कर्तव्यम् ।

१७२. अष्टनो दीर्घात् ३७१८ ।
 १७३. शतुरनुमो नद्यजादी ३७१९ ।
 * बृहन्महतोरपमङ्गयानम् ।
 १७४. उदात्तयणो हल्पूर्वात् ३७२० ।
 १७५. नोङ्घात्वो. ३७२१ ।
 १७६. ह्रस्वनुङ्भ्या मनुप् ३७२२ ।

- १५८ अनुदात्त पदमेकवर्जम् ३६५० ।
 १५९. कर्पात्वतो घञोऽन्त उदात्त ३६८०
 १६०. उञ्छादीना च ३६८१ ॥ ८ ॥
 २१० उञ्छ म्लेच्छ जञ्ज नःप (जल्प) जप वध
 'युग कालविशेष रथाशुपकरणे च' १५९। 'गरो दृष्य'
 (गरो हृष्ये) १६०। अवन्त । 'वदवेगवेष्टवन्था करणे'
 १६१। 'स्तुयुहवस्छन्दसि' १६२। 'वर्तनि स्तोत्र'
 १६३। 'श्वभ दर' १६४। 'साम्बतार्पा भावगर्हा
 याम्' १६५। 'उत्तमशश्वत्तमौ सर्वत्र' १६६। 'भक्ष
 मन्यभोगमन्था' १६७। हेहा ॥ इत्युञ्छादि ॥
 १६१ अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोप ३६५१
 १६२. धातो ३६७१ ।
 १६३ चित ३७१० ।
 १६४ तद्धितस्य ३७११ ।
 १६५ कित ३७१२ ।

- १६६ तिम्भ्यो जस. ३७१३ ।
 १६७. चतुर शसि ३६८२ ।
 १६८ सावेकाचस्तृतीयादिर्विभक्ति ३७१४
 १६९ अन्तोदात्तादुत्तरपदादन्यतरस्यामनि-
 त्यसमासे ३७१५ ।
 १७०. अश्वेदृच्छन्दस्यसर्वनामस्थानम् ३७१६
 १७१ ऊडिदपदाद्यप्पुम्रैद्युभ्य ३७१७ ।
 * ऊठ्युपधाग्रहण कर्तव्यम् ।
 १७२. अष्टनो दीर्घात् ३७१८ ।
 १७३. शतुरनुमो नद्यजादी ३७१९ ।
 * वृहन्महतोरपमङ्गधानम् ।
 १७४. उदात्तयणो हल्पूर्वात् ३७२० ।
 १७५ नोङ्धात्वो ३७२१ ।
 १७६ हस्वनुङ्भ्या मतुप् ३७२२ ।

१७७. नागन्यतरस्याम् ३७२३ ।
 १७८. द्याउछन्दसि षडुलम् ३७२४ ।
 १७९. षट्षिचतुर्भ्यो हलादि. ३७२५ ।
 १८०. ङस्युपोषामम् ३६८३ ॥ ९ ॥
 १८१. विभाषा भाषायाम् ३६८४ ।
 १८२. न गोभन्तमावर्णराडङ्कुङ्कुल्ला.
 १८३. रिवो ङल् ३७०७ । [३७२६ ।
 १८४. नृ चान्यतरस्याम् ३७२८ ।
 १८५. तित्त्वरितम् ३७२९ ।
 १८६. तास्यनुदात्तोन्दिदुपदेशादसार्थगतु-
 फमनुदात्तमहन्निहो ३७३० ।
 १८७. आदिः भिचोऽन्यतरस्याम् ३७३१ ।
 १८८. स्रपादिर्हिमामन्यनिटि ३६७२ ।
 १८९. अभ्यस्तानामादि. ३६७३ ।
 १९०. अनुदात्ते च ३६७४ ।
 १९१. सर्वस्य सुपि ३६८५ ।
 १९२. भीष्मीभृदुमदजनधनदरिद्राजागरां प्र-
 लयात्पूर्व पिति ३६७५ ।
 १९३. लिति ३६७६ ।
 १९४. आदिर्णमुत्पन्न्यतरस्याम् ३६७७ ।
 १९५. अच. कर्तृयकि ३६७८ ।
 १९६. धलि च सेटीडन्तो वां ३७३२ ।
 १९७. ज्जित्यादिर्नित्यम् ३६८६ ।
 १९८. आगन्ध्रतस्य च ३६५३ ।
 १९९. पथिमथो सर्वनामस्थाने ३६८७ ।
 २००. अन्तश्च तथै युगपत् ३६८८ ॥१०॥
 २०१. क्षयो निवासे ३६८९ ।
 २०२. जयः करणम् ३६९० ।

२०३. वृषादीनां च ३६९१ ।

२११. वृष जन उवर प्रह हय गय नय ताय
तय चय अम वद सूद अग गुहा । 'शमरणी
संज्ञाया सम्भर्ता भावकर्मणा' १६८ । मन्त्र शान्ति
षाम याम आरा धारा कारा वह कल्प पाद ॥ इति
वृषादिः ॥ आकृतिगणः ॥ अविहितलक्षणमाद्युदा-
त्तव वृषादिषु ज्ञेयम् ॥

२०४. संज्ञायामुपमानम् ३६९२ ।

२०५. निष्ठा च द्व्यजनात् ३६९३ ।

२०६. शुष्कघृष्टौ ३६९४ ।

२०७. आशित कर्ता ३६९५ ।

२०८. रिक्ते विभाषा ३६९६ ।

२०९. जुष्टार्पिते च च्छन्दसि ३६९७ ।

२१०. नित्यं मन्त्रे ३६९८ ।

२११. युष्मदस्मदोर्दसि ३६९९ ।

२१२. डयि च ३७०० ।

२१३. यतोऽनाव ३७०१ ।

२१४. ईड्वन्द्वृशंसदुहा ण्यतः ३७०२ ।

२१५. विभाषा वेण्विन्धानयोः ३७०३ ।

२१६. त्यागरागहासकुहश्चठकथानाम् ३७०४

२१७. उपोत्तमं रिति ३७३३ ।

२१८. चङ्घन्यतरस्याम् ३६७९ ।

२१९. मतोः पूर्वमात्संज्ञायां स्त्रियाम् ३७०५

२२०. अन्तोऽवत्या. ३७०६ ॥ ११ ॥

२२१. ईवत्याः ३७०७ ।

२२२. चौ ३६५२ ।

* चोरतद्धित इति यक्तव्यम् ।

२२३. समामस्य ३७३४ ।

एकाचभायो ल्यपि च ये च क्षय्यजय्यावकः
सवर्णेऽवपधाहिमायामनुदात्तस्य विभाषा
क्षय ईवत्याम्बीणि ॥

इति वाणिनीयसूत्रपाठे पठन्त्याध्यायस्य प्रथम पादः ।

द्वितीयः पादः ।

१. षट्प्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदम् ३७३५ ।
२. तत्पुरुषे तुल्यार्थवृत्तीयासप्तभ्युपमाना-
न्ययद्वितीयाकृत्याः ३७३६ ।
३. वर्णो वर्णेऽवनेते ३७३७ ।
४. गाभलप्रणयो प्रमाणे ३७३८ ।
५. दायाद्यं दायादे ३७३९ ।

६. प्रतिवन्धि चिरकृच्छ्रयोः ३७४० ।
७. पदेऽपदेने ३७४१ ।
८. निवाते वातघ्राणे ३७४२ ।
९. शारदेऽन्गार्तवे ३७४३ ।
१०. अध्वर्युकषाययोर्जातौ ३७४४ ।
११. सदृशप्रतिरूपयोः सादृश्ये ३७४५ ।
१२. द्विगौ प्रमाणे ३७४६ ।
१३. गन्तव्यपण्यं वाणिजे ३७४७ ।
१४. मात्रोपज्ञोपक्रमच्छाये तपुंसके ३७४८ ।
१५. सुरप्रिययोर्हिते ३७४९ ।
१६. प्रीतौ च ३७५० ।
१७. स्वं स्वामिनि ३७५१ ।
१८. पत्यावैश्वर्ये ३७५२ ।
१९. न भूवाक्चिद्विधिषु ३७५३ ।

- २० वा भुवनम् ३७५४ ॥ १ ॥
- २१ आशङ्कावाधनेदीयस्सु सम्भावने ३७५५
- २२ पूर्वे भूतपूर्वे ३७५६ ।
- २३ सविधसनीडसमर्यादसवेशसदेशेषु सा
मीप्ये ३७५७ ।
- २४ विस्पष्टादीनि गुणवचनेषु ३७५८ ।
- २१२ विस्पष्ट विचित्र विचित व्यक्त सम्पन्न पद
पण्डित कुशल चपल निपुण ॥ इति विस्पष्टादि ॥
- २५ श्रज्यावमकन्पापवत्सु भावे कर्मधारये
- २६ कुमारश्च ३७६० । [३७५९ ।
- २७ आदि प्रत्येनसि ३७६१ ।
- २८ पूगेष्वन्यतरस्याम् ३७६२ । [३७६३
- २९ इगन्तकालकपालभगालशरावेषु द्विगौ
- ३० बह्वन्यतरस्याम् २७६४ ।

- ३१ दिष्टिवितस्तयोश्च ३७६५ ।
- ३२ सप्तमी सिद्धशुष्कपक्वबन्धेष्वकालात्
३७६६ ।
- ३३ परिप्रत्युपापा वर्ज्यमानाहोरात्रावयवेषु
३७६७ ।
- ३४ राजन्यबहुवचनद्वन्द्वेऽन्धकवृष्णिषु
- ३५ सख्या ३७६९ । [३७६८ ।
- ३६ आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासी ३७७० ।
- ३७ कार्तिकौजपादयश्च ३७७१ ।

२१३ कार्तिकौजपौ सावाणमाण्डकेयौ (सावाण
माण्डकेयौ) अवत्यश्मका पैत्र्यापर्णेया कपिश्यापर्णेया
शैतिवाक्षपाञ्चालया कटुकवाधूलेया शाकलगुनका शा
कठशणका शणकवाभ्रवा आचाभिमौद्रा कुत्तिसुराष्ट्रा
चित्तिसुराष्ट्रा तण्डवतण्डा अविमत्तकामविद्धा वाभ्रव
शाकशायना वाभ्रवदानयुता कठकात्रपा कठकौशुमा

बौध्मश्रीसाक्षा श्रीशुमारम् भोर्गण्यशदा व मज्जरत
गी मुतपाभवा जसगृन्नु याग्यानुशास्ये ॥ इति कार्त
कौचगादि ॥

३८ गदान्त्रीक्षपराहृष्टीध्वासजायालभार-
भारतद्वैलिदिलरीरवप्रगृहेषु ३७७२ ।

३९ शुभकश्च वैशदेव ३७७३ ।

४० उष्ट्र मादिवाम्या ३७७४ ॥ २ ॥

४१ गौ सादसादिसारधिषु ३७७५ ।

४२ पुनगाहंपारिफगुर्गसूजरत्यग्नीलदृढ-
रूपापारेयडयापैलिकदूपण्यफम्बलो
दासीभाराणा च ३७७६ ।

२१४ दागीभार दगह्वा दग्भीति देवश्रुति
वगुनीति (वगुनीति) आंगार तद्मा ॥ इति
दासीभारादि ॥ आश्रुतिगण ॥

* गुग्गुलुगोहंपते ।

४३ चतुर्थी तदर्थे ३७७७ ।

४४ अर्थे ३७७८ ।

४५ क्ते च ३७७९ ।

४६ कर्मधारयेऽनिष्ठा ३७८० ।

४७ अहीने द्वितीया ३७८१ ।

* अनुपसर्ग इति वक्तव्यम् ।

४८ तृतीया कर्मणि ३७८२ ।

४९ गतिरनन्तर ३७८३ ।

५० तादौ च निति कृत्यतौ ३७८४ ।

५१ तवै चान्तश्च युगपत् ३७८५ ।

५२ अनिगन्तोऽध्वतौ चप्रत्यये ३७८६ ।

५३ न्यधी च ३७८७ ।

५४ ईपदन्यतरस्याम् ३७८८ ।

५५ हिरण्यपरिमाण धने ३७८९ ।

५६. प्रथमोऽचिरोपसम्पत्तौ ३७९० ।	७०. अङ्गानि मैरेये ३८०४ ।
५७. कतरकतमौ कर्मधारये ३७९१ ।	७१. भक्ताख्यास्तदर्धेषु ३८०५ ।
५८. आर्यो ब्राह्मणकुमारयो ३७९२ ।	७२. गोत्रिडालसिंहसैन्धवेपूषमाने ३८०६ ।
५९. राजा च ३७९३ ।	७३. अके जीविकार्थे ३८०७ ।
६०. पृष्ठी प्रत्येनसि ३७९४ ॥ ३ ॥	७४. प्राचा क्रीडायाम् ३८०८ ।

होता भगिनीभतां प्रामगोभुक् अश्वधिरात्र गगत्रिरात्र
 श्युधिरात्रः गणपद् एकशितिपाद् । 'पात्रेसमितादयश्च'
 १६९ । इति युक्कारोह्यादिः ॥

८२. दीर्घकाशतुपध्राष्ट्रवटं जे ३८१६ ।

८३. अन्त्यात्पूर्वं बहचः ३८१७ ।

८४. प्रामेऽनिरसन्तः ३८१८ ।

८५. घोषादियु च ३८१९ ।

२१६. घांप घट (घट) बहभ हृद् बदरी पिङ्गल
 (पिङ्गली) पिङ्गल मात्वा रक्षा शाला (शुट्) कूट (कट्)
 शात्मनी अश्वत्थ वृष (शिल्पी) मुनि प्रेक्षाक् (प्रेक्षा) ॥
 इति घोषादिः ॥

८६. च्छात्र्यादयः शालायाम् ३८२० ।

२१७ च्छात्रि पेलि भाण्डि व्याडि आराण्ड आटि
 गोमि ॥ इति च्छात्र्यादिः ॥

८७. प्रस्थेऽष्टद्वमकवर्यादीनाम् ३८२१ ।

२१८. कर्कि (कर्की) मल्ली मकरी कर्कन्धु शमी
 करीरि (करीर) कन्दुक कुवल (कवल) बदरी ॥ इति
 कवर्यादिः ॥

८८. मालादीनां च ३८२२ ।

२१९ माला शाला शोणा (शोण) दाक्षा साक्षा
 क्षामा काशी एक काम ॥ इति मालादिः ॥

८९. अमहन्नवन्नगरेऽनुदीचाम् ३८२३ ।

९०. अमें चावर्णं व्यञ्ज्यच् ३८२४ ।

९१. न भूताधिकसञ्जीवमद्राश्मकञ्जलम्

३८२५ ।

* आशुदात्तप्रकरणे दिवोदासादीनां छन्दस्युपमङ्गल-
 नम् ।

९२. अन्त ३८२६ ।

९३. सर्वे गुणकात्स्न्ये ३८२७ ।

* गुणात्तरेण तरपो लोपश्चेति वक्तव्यम् ।

९४. संज्ञायां गिरिनिकाययो. ३८२८ ।
 ९५. कुमार्या वयसि ३८२९ ।
 ९६. उदकेऽकेवले ३८३० ।
 ९७. द्विगौ ऋतौ ३८३१ ।
 ९८. सभायां नपुंसके ३८३२ ।
 ९९. पुरे प्राचाम् ३८३३ ।
 १००. अरिष्टगौडपूर्वे च ३८३४ ॥ ५ ॥
 १०१. न हास्तिनफलकमादेया. ३८३५ ।
 १०२. कुमूलकूपकुम्भशालं विले ३८३६ ।
 १०३. दिक्छन्दा ग्रामजनपदाख्यानचानरा-
 टेपु ३८३७ ।
 १०४. आचार्योपमर्जनश्चान्नेवासिनि ३८३८ ।
 १०५. उत्तरपदवृद्धौ सर्वं च ३८३९ ।
 १०६. बहुव्रीहौ विश्वं सज्ञायाम् ३८४० ।

१०७. उदराधेपुषु ३८४१ ।
 १०८. क्षेपे ३८४२ ।
 १०९. नदी बन्धुनि ३८४३ ।
 ११०. निष्ठोपसर्गपूर्वमन्यतरस्याम् ३८४४ ।
 १११. उत्तरपदादि ३८४५ ।
 ११२. कर्णो वर्णलक्षणात् ३८४६ ।
 ११३. सज्ञौपम्ययोश्च ३८४७ ।
 ११४. कण्ठगृष्टग्रीवाजङ्घं च ३८४८ ।
 ११५. गृह्णमवस्थायां च ३८४९ ।
 ११६. नबो जरमरमित्रमृताः ३८५० ।
 ११७. सोर्मनसी अलोमोपसी ३८५१ ।
 ११८. ऋत्वादयश्च ३८५२ ।

२२० ऋतु इवीक प्रतीक प्रतूर्ति इव्य भव्य
 भग ॥ इति ऋत्वादि. ॥

११९. आग्नुदात्तं दान्छन्दसि ३८५३ ।

१२०. वीरवीर्यो च ३८५४ ॥ ६ ॥

१२१. फूलतीरतूलमूलशालाश्रसममन्थयीभावे
३८५५ ।

१२२. संसमन्थशूर्पपाप्यफाण्डं द्विगौ ३८५६

१२३. तत्पुरुषे शालायां नपुंसके ३८५७ ।

१२४. पन्था च ३८५८ ।

१२५. आदिशिहणादीनाम् ३८५९ ।

३२१. शिहण मधुर मधुमर वैतुल पट्टक वैशालि
कन्ध वैशालिनि दुग्दुट निहण नित्कण ॥ इति
शिहणादिः ॥

१२६. फेलगोटकटुकफाण्डं गर्हायाम् ३८६०

१२७. वीरमुपमानम् ३८६१ ।

१२८. पल्लमूपशाकं मिश्रे ३८६२ ।

१२९. कूलमूदस्थलकर्पाः संज्ञायाम् ३८६३

१३०. अकर्मधारये राज्यम् ३८६४ ।

* चेलराज्यादिस्मरादृष्यस्वरो भवति पूर्वधिप्रतिषेधेन ।

१३१. वर्गादयश्च ३८६५ ।

२२२. दिगादिषु वर्गादयस्त एव कृतयदन्ता वर्गादयः ।

१३२. पुत्रः पुम्भ्यः ३८६६ । [३८६७ ।

१३३. नाचार्यराजत्विजसंयुक्तज्ञात्याख्येभ्यः

१३४. चूर्णादीन्यप्राणिपद्यः ३८६८ ।

२२३. चूर्ण करिव करिप शाक्नि शाकट द्राक्षा
स्तुत कुन्दुम दलय चमगी चकन चौल ॥ इति
चूर्णादिः ॥

१३५. पट् च फाण्डादीनि ३८६९ ।

२२४. फाण्ड वीर पल्ल मूप शाक कूल ॥ इति
फाण्डादिः ॥

१३६. कुण्डं वनम् ३८७० ।

- १३७ प्रकृत्या भगालम् ३८७१ ।
 १३८. शितेर्नित्यावह्वज्जहुव्रीहावभसन् ३८७२
 १३९ गतिकारकोपपदात्कृत् ३८७३ ।
 १४०. उभे वनस्पत्यादिषु युगपत् ३८७४ ।

॥ ७ ॥

२२५ वनस्पति बृहस्पति क्षत्रीपति तनूनपात्
 नराशम छुन शेफ शण्डामर्कौ लृष्णावह्वरी लम्बाविश्व-
 पयसौ मर्त्युः ॥ इति वनस्पत्यादिः ॥

१४१. देवताद्वन्द्वे च ३८७५ ।
 १४२. नात्तरपदेऽनुदात्तादावप्रथिवीरुद्रूपम
 न्थिषु ३८७६ ।
 १४३. अन्त ३८७७ ।
 १४४. थाधघञ्क्ताजनित्रकाणाम् ३८७८ ।
 १४५. सूपमानात्क ३८७९ ।

१४६. संज्ञायामनाचितादीनाम् ३८८० ।

२२६ आचित पर्याचित आस्थारित परिगृहीत
 निरुक्त प्रातपत्र अपश्लिष्ट प्राश्लष्ट उपहित उपस्थित ।
 'नहितागवि १७० ॥ इत्याचितादिः ॥

- १४७ प्रवृद्धादीना च ३८८१ ।

२२७ 'प्रवृद्ध यानम्' १७१ । 'प्रवृद्धो वृषल'
 १७२ । 'प्रयुता सूष्णव' १७३ । 'आत्पैऽवहित'
 १७४ । 'अवाहृतो भागपु' १७५ । खट्वाहट । कवि-
 शस्त ॥ इति प्रवृद्धादिः ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥
 तेन प्रवृद्ध यानम् । अप्रवृद्धो वृषकृतो रव इत्यादि ॥

१४८. कारकादत्तश्रुतयोरेवाशिषि ३८८२ ।
 १४९. इत्थभूतेन कृतमिति च ३८८३ ।
 १५०. अनो भावकर्मवचन. ३८८४ ।
 १५१ मन्तिकन्व्याख्यानशयनासनस्थानया-
 जकादिङ्गीता ३८८५ ।

१५२. सप्तम्या पुण्यम् ३८८६ ।
 १५३. ऊनार्थकलहं कृतीयाया ३८८७ ।
 १५४. मिश्र चानुपसर्गमसन्धौ ३८८८ ।
 १५५. नत्रो गुणप्रतिषेधे सपाद्यर्हहितालमर्था-
 स्तद्धिता. ३८८९ ।
 १५६. ययतोश्चातदर्थे ३८९० ।
 १५७. अन्कावशस्तौ ३८९१ ।
 १५८. आक्रोशे च ३८९२ ।
 १५९. सज्ञायाम् ३८९३ ।
 १६०. कृत्योक्तेष्णुच्चार्यादयश्च ३८९४ ॥८॥
 २२८ चाह साधु यौधिक (यौधकि) अनङ्ग ।
 मेजय वदान्य अकरमात् । 'पर्वतमानवधमानत्वरमाण
 धियमाणक्रीयमाणसेचमानशोभमाना सज्ञायाम्' १७६ ।
 'विकारसदृशे व्यस्तसमस्त' १७७ । गृहपात गृहपतिक
 (' राजाहोश्छन्दसि') १७८ ॥ इति चार्वादि. ॥

* राजाहोश्छन्दसि ।

१६१. विभाषा वृत्रजतीक्ष्णशुचिषु ३८९५
 १६२. बहुव्रीहाविदमेतत्तद्भ्य. प्रथमपूरणयोः
 क्रियागणने ३८९६ ।
 १६३. सख्यायाः स्तन ३८९७ ।
 १६४. विभाषा छन्दसि ३८९८ ।
 १६५. संज्ञाया मित्वाजिनयोः ३८९९ ।

* रूपिप्रतिषेधोऽमिते ।

१६६. व्यवयिनोऽन्तरम् ३९०० ।
 १६७. मुखं स्वाङ्गम् ३९०१ ।
 १६८. नाव्ययदिकलच्छन्दगोमहत्स्थूलमुष्टिपृथु-
 वत्सेभ्यः ३९०२ ।
 १६९. निष्ठोपमानादन्यतरस्याम् ३९०३ ।

१७०. जातिकालसुखादिभ्योऽनाच्छादना-
त्कोऽकृतमित्तप्रतिपन्ना ३९०४ ।
१७१. वा जाते ३९०५ ।
१७२. नञ्सुभ्याम् ३९०६ ।
१७३. कपि पूर्वम् ३९०७ ।
१७४. ह्रस्वान्तेऽन्त्यात्पूर्वम् ३९०८ ।
१७५. बहोर्नञ्वत्तत्परपदभूमि ३९०९ ।
१७६. न गुणादयोऽवयवाः ३९१० ।
२२९. गुण अक्षर अभ्याय सूक्त छन्दामान ॥
इति गुणादि. ॥ आकृतिगणः ॥
१७७. उपसर्गात्स्वाङ्ग ध्रुवमपशु ३९११ ।
१७८. वन समासे ३९१२ ।
१७९. अन्तः ३९१३ ।
१८०. अन्तश्च ३९१४ ॥ ९ ॥
१८१. न निविभ्याम् ३९१५ ।
१८२. परेरभित्तोभावि मण्डलम् ३९१६ ।
१८३. प्रादस्वाङ्गं संजायाम् ३९१७ ।
१८४. निरुदकादीनि च ३९१८ ।
२३०. निरुदक निरुपल निर्माक्षक निर्मशक नि-
ष्कालक निष्क लिङ्क निष्पप दुस्तरीप निलरीप निस्तरीक
निराजन (उदजिन) उपाजिन । 'परेहंस्तपादकेशकर्षा'
१७९ ॥ इति निरुदकादि. ॥ आकृतिगणः ॥
१८५. अभेर्मुखम् ३९१९ ।
१८६. भपाच्च ३९२० ।
१८७. सिफगपूतवीणाऽञ्जोऽध्वकुक्षिसीरनाम-
नाम च ३९२१ ।
१८८. अधेरुपरिस्थम् ३९२२ ।
१८९. अनोरप्रधानकनीयसी ३९२३ ।

१९०. पुरुषश्चान्वादिष्ट ३९२४ ।

१९१. अतेरकृतपदे ३९२५ ।

* अतेर्धोनुलोप इति वक्तव्यम् ।

१९२. नेरनिधाने ३९२६ ।

१९३. प्रतेरश्वाद्यस्तत्पुरुषे ३९२७ ।

२३१. अशु जन (राजर्) अष्ट यटक आजर
आर्द्रा श्रवण कृतिका अधपुर ॥ इत्यश्वादि ॥

१९४. उपाह्वयजजिनमगौराद्य ३९२८ ।

२३२. गौर नैष तैल ऋट लाट जिह्वा कृष्ण कथ्य
गुध कप पाद ॥ इति गौरादि ॥

१९५. सोरवक्षेपणे ३९२९ ।

१९६. विभापोत्पुच्छे ३९३० ।

१९७. द्वित्रिभ्या पाद्ममूर्धसु बहुव्रीहौ ३९३१

१९८. सक्थ चाक्रान्तात् ३९३२ ।

१९९. परादिच्छन्दसि बहुलम् ३९३३ ।

* त्रिचक्रादीनां छन्दस्युपसङ्ख्यानम् ।

२३३ (घा ३८६९) । प्रचक्रात्रत् त्रिवह्वर ॥

इति त्रिचक्रादि ॥ आरुतिगण ॥

बहुव्रीहावाशङ्कागौ सादक्ते नित्यार्थे युक्तान

हास्तिनकूलतीरदेवतावभाषा न

निव्यकोनविंशति ॥

इति पाणिनीयसूत्रपाठ षष्ठ्याध्यायस्य द्वितीय पाद ।

तृतीयः पादः ।

१. अल्लुगुत्तरपदे ९५८ ।

२. पञ्चम्या स्तोकादिभ्य ९५९ ।

* ब्राह्मणाच्छसिन उपसङ्ख्यानम् ।

३. ओजःसहोऽम्भस्तमसस्तृतीयायाः ९६०

* भङ्गम उगमद्गानम् ।

* 'गुंगानुजो जनुपान्ध इति घ ।

४. मनसः संज्ञायाम् ९६१ ।

५. आक्षायिनि च ९६२ ।

६. आत्मनश्च ९६३ ।

* पूरणे ।

७. वैयाकरणाख्यायां चतुर्भ्याः ९६४ ।

८. परस्य च ९६५ ।

९. हलदन्तात्सप्तम्याः संज्ञायाम् ९६६ ।

* ह्रस्वभ्यां च ।

१०. कारनाम्नि च प्राचां हलादौ ९६८ ।

१. विहृताश इत्यपि भाष्ये पाठः ।

२. इदं किञ्चित् वार्तिकमाति भाष्यस्वरम इति स्पष्टं
संज्ञरे । अत्र माल० ६२७ पार्श्वे टिप्पणञ्च ।

११. मध्यादुरौ ९६९ ।

* अन्ताच्च ।

१२. अमूर्धमस्तकात्स्वाङ्गादकामे ९७० ।

१३. वन्धे च विभाषा ९७१ ।

१४. तत्पुरुषे कृति बहुलम् ९७२ ।

१५. प्रावृट्शरत्कालविवां जे ९७३ ।

१६. विभाषा वर्षभ्ररशरवरात् ९७४ ।

१७. घकालतनेपु कालनाम्नः ९७५ ।

१८. शयवामवासिष्वकालात् ९७६ ।

* अपो योनियन्मतिपु ।

१९. नेन्सिद्धवध्रातिपु च ९७७ ।

२०. स्थे च भाषायाम् ९७८ ॥ १ ॥

१ अत्र 'मनुपु' इति पाठानादर । (माल० ६२०
पार्श्वे टिप्पण्याऽवधेय ।)

- २१ पष्ठथा आक्रोशे ९७९ ।
 * वाग्विक्वपश्यस्यो युक्तिदण्डहरेषु ।
 * आमुप्यायणामुप्यपुत्रिकामुप्यकुलिकेति च ।
 * देवाना प्रिय इति च (मूर्खे) ।
 * शेषपुच्छलांगूलेषु शुनस्मज्ञायाम् ।
 * दिवश्च दामे ।
 २२ पुत्रेऽन्यतरस्याम् ९८० ।
 २३ ऋतो विद्यायोनिस्मन्धेभ्य ९८१ ।
 * विद्यायोनिसम्बन्धेभ्यस्तत्पूर्वोत्तरपदग्रहणम् ।
 २४ विभाषा स्वसृपत्यो ९८२ ।
 २५ आनङ्गतो द्वन्द्वे ९२१ ।
 २६ देवताद्वन्द्व च ९२२ ।
 * पायुषन्धप्रयोगे प्रतिषधो पक्तव्य ।
 २७ ईदमे सोमवरुणयो ९२३ ।

- २८ इदृद्धौ ९२५ ।
 * विष्णौ न ।
 २९ दिवो चावा ९२६ ।
 ३० दिवसश्च पृथिव्याम् ९२७ ।
 ३१ उषासायस ९२८ ।
 ३२ मातरपितरावुदीचाम् ९२९ ।
 ३३ पितरामातरा च च्छन्दसि ३५२८ ।
 ३४ स्त्रिया पुत्रद्वापितपुस्कादनूद् समाना-
 धिकरण स्त्रियामपूरणीप्रियादिषु ८३१
 २३४ प्रिया मनाज्ञा कल्याणी सुभगा दुर्भगा
 भाक्त मन्त्रिवा स्वमा (स्वा) का ता (क्षान्ता) समा
 चपला दुहिता वामना (तनया) ॥ इति प्रियादि ॥
 ३५ तसिलादिष्वाकृत्वमुच ८३६ ।
 २३५ तमिल तल तरप् तमप् चरद् जातीयर्
 कल्पप् दशीयर् ह्यण पाशप् थल् थाल् वा हिंल् तिल्
 ध्यन् ॥ पते तसिलादय ॥

* १मि षट्पाधस्य पुवज्ञावो वक्तव्य ।

* स्वतर्गेर्गुणप्रचनस्य ।

* भस्याडे नद्धित ।

* टक्छमोश्च ।

३६ क्यङ्गानिनोश्च ८३७ ।

३७ न कोपधाया ८३८ ।

* कोपधप्रतिषेधे तद्धितबुप्रहणम् ।

३८ सनापूरण्योश्च ८३९ । [८४० ।

३९ वृद्धिनिमित्तस्य च तद्धितस्यारक्तविकारे

४० म्वाङ्गाश्चेत् ८४१ । ॥ २ ॥

* अमानिनीति वाच्यम् ।

४१ जातेश्च ८४२ ।

४२ पुवत्कर्मधारयजातीयदेशीयेषु ७४६ ।

* कुक्कुट्यादानामण्डादिषु ।

२३६-२३७ (वा ३९३४) । कुक्कुटी मृगी काकी
अण् पद शाव कुकुम भ्रुकुटी ॥ इति कुक्कुट्याद्य
ण्डादी ॥ ✓

४३ धरूपकल्पचलडन्नुवगोत्रमतहतेषु ङ्यो-
ऽनेकाचा ह्रस्व ९८५ ।

४४ नद्या शेषस्यान्यतरस्याम् ९८६ ।

* कृत्तया न ।

४५ उगितश्च ९८७ । [८०७ ।

४६ आन्महत समानाधिकरणजातीययो

* महत् आ वे घामकरविशिष्टेषूपसङ्घ गान पुवन्ना
वश्च ।

* अष्टन कपाले हविषि ।

* गवि च युक्ते ।

४७ व्यष्टन सरयायामबहुव्रीहिश्रीत्यो ८०८

* प्राक्शानान्ति वक्तव्यम् ।

४८. प्रेम्बयः ८०९ ।
४९. त्रिभाषा चत्वारिंशत्प्रभृतौ सर्वेषाम् ८१० ।
५०. हृदयस्य हृत्प्रेम्बयदण्डामेषु ९८८ ।
५१. वा शोकान्यत्रोरोषु ९८९ ।
५२. पादस्य पदाभ्यानिगोपहतेषु ९९० ।
५३. पञ्चत्यदर्शे ९९१ ।
- इके षात्तापुस्यद्वयानम् ।
५४. हिमकापिहृतिषु च ९९२ ।
५५. ऋषः शे ९९३ ।
५६. वा घोषमिध्रशब्देषु ९९४ ।
- तिक्ते भेति षण्ण्यम् ।
५७. उदकस्योदः संज्ञायाम् ९९५ ।
- इतरपदस्येति च षण्ण्यम् ।
५८. पेषसमवाहनपिषु च ९९६ ।
५९. एकहलादौ पूरयितव्येऽन्यतरस्याम् ९९७ ।
६०. मन्धौदनसकथुविन्दुवस्रभारहारवीवध-
गाहेषु च ९९८ । ॥ ३ ॥
६१. इको ह्रस्वोऽङ्गो गालवस्य ९९९ ।
- इयद्वचद्भाषिनामध्ययानां च भेति वाच्यम् ।
- अभ्रुजुमादीनामिति षण्ण्यम् ।
६२. एकतद्धिते च १००० ।
६३. इभाषोः संज्ञाछन्दसोर्वहुलम् १००१ ।
६४. त्वे च १००२ । [१००६ ।
६५. इष्टकेपीकामालाना चित्ततूलभारिषु
६६. खिलनव्ययस्य २९४३ ।
६७. अरुर्द्विपदजन्तस्य मुम् २९४२ ।
६८. इच एकाचोऽम्प्रत्ययवच २९९४ ।
६९. वाचंयमपुरन्दरौ च २९५७ ।

७०. कारे सत्यागदस्य १००७ ।
 * अस्तोश्चेति वक्तव्यम् ।
 * भक्षस्य छन्दसि ।
 * धेनोर्भन्वायाम् ।
 * लोकस्य वृणे ।
 * इत्येऽनभ्याशम्य ।
 * भ्राष्ट्राग्न्योरिन्धे ।
 * गिलेऽगिलस्य ।
 * गिलगिले च ।
 * उष्णभद्रयो करणे ।
 * सूतोऽग्रराजभाजकुलमेरुभ्यो हुदितु पुत्रद्वा ।
 ७१. श्येनतिलस्य पाते वे १२६८ ।
 ७२. रात्रे कृति विभाषा १००८ ।
 ७३. नलोपो नञ् ७५७ ।
 * नञो नलोपस्तिङ्घि क्षेपे ।
 ७४. तस्मान्नुडचि ७५८ ।

७५. नभ्राणनपान्नवेदानासत्यानमुचिनकुलन-
 खनपुसकनक्षत्रनक्रनाकेषु प्रकृत्या ७५९
 ७६. एकादिश्चैकस्य चादुक् ८११ ।
 ७७. नगोऽप्राणिष्वन्यतरस्याम् ७६० ।
 ७८. सहस्य स सज्ञायाम् १००९ ।
 ७९. ग्रन्थान्ताधिके च १०१० ।
 ८०. द्वितीये चानुपाख्ये १०११ ॥ ४ ॥
 ८१. अव्ययीभावे चाकाले ६६० ।
 ८२. वोपसर्जनस्य ८४९ ।
 ८३. प्रकृत्याशिपि ८५० ।
 * अंगोवस्सहलेष्विति वाच्यम् । [१०१२
 ८४. समानस्य न्छन्दस्वमूर्धप्रभृत्युदकेषु

१ अत्रागवादिष्विति भाष्यपाठ । भाष्योदाहरणेन
 चादिना नत्सहल्यारेव ग्रहणम् ।

८५. ज्योतिर्जनपदरात्रिनाभिनामगोत्ररूपस्था-
नवर्णवयोवचनवन्धुषु १०१३ ।
८६. चरणे ब्रह्मचारिणि १०१४ ।
८७. तीर्थे मे १०१५ ।
८८. विभाषोदरे १०१६ ।
८९. दृग्दृशवतुषु १०१७ ।
- * दक्षे चेति यत्तस्यम् ।
९०. इदमिमोर्गोशकी १०१८ ।
- * दक्षे चेति यत्तस्यम् ।
९१. आ सर्वनाम्न. ४३० ।
- * दक्षे चेति यत्तस्यम् ।
९२. निष्प्रदेशयोश्च देरद्वयतावप्रत्यये ४१८
- * छन्दमि म्रियां बहुल विष्प्रदेशयोश्चेत्यादेश ।
९३. सम. समि ४२१ ।
९४. तिरससिर्यलोपे ४२३ ।
९५. सहस्य सधि ४२२ ।
९६. सध मादस्वयोश्छन्दसि ३५२९ ।
९७. द्वान्तरूपसर्गेभ्योऽप ईत् ९४१ ।
- * भवर्णान्ताद्वा ।
९८. ऊदनोर्देशे ९४२ ।
९९. अपष्टगतृतीयास्थस्यान्यस्य दुगाशीरा-
शास्थास्थितोत्सुकोतिकारकरागच्छेषु
१०२५ ।
१००. अर्धे विभाषा १०२६ ॥ ५ ॥
१०१. को क्तत्पुरुषेऽधि १०२७ ।
- * औ च ।
१०२. रथवदयोश्च १०२८ ।
१०३. तृणे च जातौ १०२९ ।

१०४. का पध्यक्षयो १०३० ।
 १०५. ईपदर्थे १०३१ ।
 १०६. विभाषा पुरुषे १०३२ ।
 १०७. क्व चोष्णे १०३३ ।
 १०८. पथि च च्छन्दसि ३५३० ।
 १०९. पृषोदरादीनि यथोपदिष्टम् १०३४ ।

२३८ पृषोदर पृषोत्थान बलाहक जीमूत इमशान
 उन्मुख्य पिशाच वृषी मयूर ॥ इति पृषोदरादिः ॥
 आकृतिगणः ॥

- * दिक्छन्देभ्यस्मीरस्य तारभावो वा ।
- * पप उत्व द्रुदशधामुत्तरपदादे पुत्व च ।
- * धामु वेति वाच्यम् ।
- * दुरो दाजनाशदमध्येपूत्वमुत्तरपदादे पुत्व च ।
- * स्वरो रोहतां छन्दस्युत्वम् ।
- * पीवोपवसनादीना छन्दसि लोप ।

११०. सख्याविसायपूर्वस्याहस्याहन्नन्यतरस्यां
 डौ २३८ ।
 १११. ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽण १७४ ।
 ११२. सहिवहरोदवर्णस्य २३५७ ।
 ११३. साह्यै साद्वा साढेति निगमे ३५३१
 ११४. महितायाम् १०३५ ।
 ११५ कर्णे लक्षणस्याविष्टाष्टपञ्चमणिभिन्न-
 णिन्त्रच्छिद्रस्रुवस्वस्तिकस्य १०३६
 ११६. नहिदृतिवृषिष्यधिरुचिसहितनिपु कौ
 १०३७ ।
 ११७. वनगिर्योः सज्ञाया कोटरकिंशुलुकादी-
 नाम् १०३८ ।

२३९ कोटर मिथक सिध्नक पुरम मारिक (शारिक)
 इति कोटरादिः ॥ २४० किंशुलुक शाल्व नभ्र

(नष्ट) भणन भणन गोःदित वृग्गट ॥ इति किंशुलु-
वादिः ॥

११८. यते १०४० ।

११९. मत्तौ यत्तयोऽनजिरादीनाम् १०४१

१४१. आत्त गांत्त पात्त हगक्त (हग) सारण्ड
(कारण्य) गक्तारु ॥ इत्यजिरादिः ॥

१००. शरादीनां च १०४२ ॥ ३ ॥

०४२ सार वत् भूम अदि रपि मणि मुनि शुनि
दनु ॥ इति शरादिः ॥

१०१. द्रको रवेऽरीलोः १०४३ ।

• अरीन्गारीनामिति वाच्यम् ।

१४३ (गा ४००३) । पांत्त दारु रनि चारु
गम् वम् ॥ इति शरीन्गारिदिः ॥

१२२. उपमार्गम् पन्थमनुगये बहुलम् १०४४

१२३. इकः फाने १०४५ ।

१२४. दस्ति ३०७९ ।

१२५. अष्टन संज्ञायाम् १०४६ ।

१२६. छन्दसि च ३५३२ ।

• भाषायामष्टनो दीर्घो भवतीति वक्तव्यम् ।

१२७. चित्ते कपि १०४७ ।

१०८. विश्वरा यमुराटो ३७९ ।

१२९. नरे संज्ञायाम् १०४८ ।

१३०. मित्रे चर्षो १०४९ । [३५३३ ।

१३१. गन्त्रे सोमाश्चेन्द्रियविश्वदेव्यस्य मत्तौ

१३२. ओषधेश्च विभक्तावप्रथमायाम् ३५३४

१३३. ऋचि तुनुपमक्षुतकुत्रोरुष्याणाम्

१३४. इकः सुञ्चि ३५३६ [३५३५

१३५. अचोऽनस्तिड. ३५३७ ।

१३६. निपातस्य च ३५३८ ।

- १३७ अन्येषामपि दृश्यते ३५३९ ।
 * शुनोदतदृष्टाकर्णकुदवराहपुच्छपत्नेषु र्गर्धो वाच्य
 १३८ चौ ४१७ ।
 * चौ प्रत्यङ्गस्य प्रतिषेध ।
 १३९ सम्प्रसारणस्य १००४ ।
 अलुक्षप्रचा जातरिकोऽव्ययीभावे को
 कत्तदिको बहे एकानविंशति ।
 इत पाणिनी यमूनपाठे षष्ठ्या यायस्य तृतीय पद ।

चतुर्थः पादः ।

- १ अङ्गस्य २०० ।
 २ हल २५५९ ।
 ३ नामि २०९ ।

- ४ न तिसृचतसृ ३०० ।
 ५ छन्दस्युभयथा ३५४० ।
 ६ नृ च २८३ ।
 ७ नोपधाया ३७० ।
 ८ सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ २५० ।
 ९ वा षपूर्वस्य निगमे ३५४१ ।
 १० सान्तमहत सयागस्य ३१७ ।
 ११ अप्तृन्वृन्स्वसृनप्तृनप्तृत्वप्तृक्षत्तृहोत्पौत्
 प्रशास्तृणाम् २७७ ।
 १२ इन्हन्पूर्वार्यम्णा औ ३५६ ।
 १३ सौ च ३५७ ।
 १४ अत्वसन्तस्य चाघातो ४२५ ।
 १५ अनुनासिकस्य किञ्जलो विडति

१६. अग्रतनगमा मनि २६१४ ।
- गमेतिशदेनाम इति वक्ष्यम् ।
१७. तनोनेभिभाषा २६०० ।
१८. प्रमथ मित् ३३२९ ।
१९. ऋतो गृवनुनामिणे च २५६१ ।
२०. उरत्तरमि-यमिमजामुपभाष्याश्च २६५४
२१. गालोप २६५५ । [॥ १ ॥
२२. अमिद्धादश्रभात् २१८३ ।
- गुम्पुतागुम्पुतामिर्गं वक्ष्यम् ।
२३. भाश्रलोप २१४४ ।
२४. अनिदिता हल उपभाषा किङ्कति ४१५
- अनिदिताप्रणानेऽन्निष्कन्व्योश्चतापत्तरीरविवास्तो-
र्यमद्गताम् ।
- रनेर्जा गृगरमण उपयद्गताम् ।
२५. दशसञ्जस्वञ्जा शपि २३९६ ।
२६. रञ्जेञ्च २३९७ ।
२७. घञि च भावकरणयो ३१८९ ।
२८. स्यदो जवे ३१८६ ।
२९. अवादैधोद्वाप्रथमथहिमथथा ३१८७ ।
३०. नाश्चे पूजायाम् ४२४ ।
३१. मित्त्व म्कन्दिस्सन्दो ३३२१ ।
३२. जान्तनशा विभाषा ३३३० ।
३३. भञ्जेञ्च मिणि २७६४ ।
३४. शाम इदङ्गुहलो २४८६ ।
- तां च शाम इदं भवतीति वक्ष्यम् ।
- भाष्पूरांश्च ।
३५. शा हौ २४८७ ।
३६. हन्तेर्ज २४३१ ।

३७. अनुदात्तोपदेशवन्वितनोत्यादीनामनुना-
सिकलोपो झल्लि किञ्चित् २४२८ ।

३८ वा ल्यपि ३३३४ ।

३९ न क्तिचि दीर्घश्च ३३१४ ।

४० गम कौ २९८६ । ॥ २ ॥

* गमादीनामिति वक्तव्यम् ।

* ऊङ् च गमादीनामिति वक्तव्यम् ।

४१. विडुनोरनुनासिकस्स्यात् २९८२ ।

४२ जनसनस्यना सञ्जल्लो २५०४ ।

४३. ये विभाषा २३१९ ।

४४. तनोतेर्यकि २७५९ ।

४५. सन क्तिचि लोपश्चास्त्रान्यतरस्याम्

४६ आर्धघातुके २३०७ । [३३१५

४७ भ्रस्जो रोषषयोऽमन्यतरस्याम् २५३५

४८ अतो लोप २३०८ ।

* ष्यहापावियङ्गुणवृद्धिर्दीर्घेभ्य पूर्वविप्रतिषेधेन ।

४९ यस्य ह्ल २६३१ ।

५० क्यस्य विभाषा २६६० ।

५१. णेरनिटि २३१३ ।

५२ निष्ठाया सेटि ३०५७ ।

५३ जनिता मन्त्रे ३५४२ ।

५४ शमिता यजे ३५४३ ।

५५ अयामन्तात्वाद्येत्स्विष्णुषु २३११ ।

५६ ल्यपि लघुपूर्वान् ३३३६ ।

५७. विभाषाऽऽप. ३३३७ ।

५८. युष्नुवादीर्घिश्छन्दसि ३५४४ ।

५९. क्षिय ३३३८ ।

६० निष्ठायामण्यदर्धे ३०१४ ॥ ३ ॥

एन्करपुन पूर्वस्य भुवो यण्वन्व्य ।	९८ गमहनजनखनघसा लोप विडित्यनङि
८५ न भूसुधियो २७३ ।	९९ तनिपत्योश्छन्दसि ३५४९ । [२३६३
८६ छन्दस्युभयथा ३५४८ ।	१०० घसिभसोर्हलि च ३५५० ॥ ५ ॥
८७ हुश्नुवो सार्वधातुके २३८७ ।	१०१ हुञ्जल्भ्यो हर्धि २४२५ ।
८८ भुवो वुग्लुङ्लिटो २१७४ ।	१०२ श्रुशृणुपृकृवृभ्यश्छन्दसि ३५५१ ।
८९ ऊट्टुपधाया गाह २३६४ ।	१०३ अङितश्च ३५५३ ।
९० दोपो णौ २६०४ ।	१०४ चिणो लुरु २३२९ ।
९१ ग चित्तविरागे २६०५ ।	१०५ अतो हे २२०२ ।
९२ मिता ह्रस्व २५६८ ।	१०६ उतश्च प्रत्ययादसयोगपूर्वात् २३३४ ।
९३ चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम् २७६२ ।	१०७ लोपश्चास्यान्यतरस्या म्वो २३३३ ।
९४ रचि ह्रस्व २९५५ ।	१०८ नित्य करोते २५४८ ।
९५ हादो निष्ठायाम् ३०७३ ।	१०९ ये च २५४९ ।
९६ छादर्धोऽद्भ्युपसर्गस्य ३२९७ ।	११० अत उत्सार्वधातुके २४६७ ।
९७ इस्मन्त्रन्किपु च २९८५ ।	१११ भसोरहोप २४६९ ।

११२. आभ्यस्तयोरात् २४८३ ।
 ११३. ई हल्यघोः २४९७ ।
 ११४. इहरिद्रस्य २४८२ ।
 * दरिद्रातेरार्धधानुके विवक्षिते आतो लोपो वाच्यः ।
 लुङि वा सति ण्वुलि ल्युटि च न ।
 ११५. भियोऽन्यतरस्याम् २४९२ ।
 ११६. जहातेश्च २४९८ ।
 ११७. आ च हौ २४९९ ।
 ११८. लोपो यि २५०० ।
 ११९. घ्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्च २४७१ ।
 १२०. अत एकहल्मध्येऽनादेशादेर्लिटि
 २२६० ॥ ६ ॥
१२१. थलि च सेटि २२६१ ।
 १२२. तृफलमजत्रपश्च २३०१ ।
 * अन्धेश्चेति वक्तव्यम् ।
 १२३. राधो हिंसायाम् २५३२ ।
 १२४. वा जृध्रमुत्साम् २३५६ ।
 १२५. फणा च सप्तानाम् २३५४ ।
 १२६. न शसददवादिगुणानाम् २२६३ ।
 १२७. अर्वणखसावनञ्चः ३६४ ।
 १२८. मघवा बहुलम् ३६० ।
 १२९. भस्य २३३ ।
 १३०. पादः पत् ४१४ ।
 १३१. वसोः सम्प्रसारणम् ४३५ ।
 १३२. वाह ऊट् ३२९ ।
 १३३. श्वयुवमघोनामतद्धिते ३६२ ।
- * यत्रिवप्योश्च ।
 * दग्भेश्च ।

SRI BALAMANORAMA.

SĀVĀRTIKĀGĀNĀSHĪTĀDHYĀYĪSŪTRĀPĀTĀ

A NEW EDITION.

॥ सवार्तिकगणाष्टाध्यायीसूत्रपाठः ॥

EDITED AND PUBLISHED BY
S. CHANDRASEKHARA SASTRIGAL,
TEPPAKULAM, TRICHINOPOLY.PRINTED BY MR. JOSEPH S.J.,
AT THE ST JOSEPH'S INDUSTRIAL SCHOOL 1855, TRICHINOPOLY

SRI BALAJANORAMA SERIES No 2

ASHTADHYAYISUTRAPATA

WITH

GANAS AND VARTIKAS

॥ स्वात्मिकाणां व्याख्यानपाठः ॥

EDITED AND PUBLISHED

BY

S CHANDRASEKHARA SASTRIGAL,

Tepakulam Trichinopoly

Trichinopoly

PRINTED BY MR JO EPH M J SEPTU
BT JOSEPH S INDUSTRIAL SCHOOL PRESS

Price 12 As]

1919

[Postage Extra

* वा हितनाम्न इति वाच्यम् ।

१७१. ब्राह्मोऽजातौ ११५८ ।

१७२. कर्मस्ताच्छील्ये १६१३ ।

१७३. औक्षमनपत्ये ११५९ ।

१७४. दाण्डिनायनहास्तिनायनाथर्वाणिकजै-
ह्याशिनेयवाशिनायनिभ्रौणहत्यधैव-

त्यसारवैक्ष्वाकमैत्रेयहिरण्मयानि

११४५ ।

१७५. ऋत्व्यवास्त्व्यवास्त्वमाध्वीहिरण्ययानि
च्छन्दसि ३५५६ ।

अङ्गस्य राहोपो विड्वनोर्वाक्रोशेणो यण्डुश्लभ्य-
स्थलि च मन्त्रेषु र ऋतः पञ्चदश ॥

इति पाणिनीयसूत्रपाठे षष्ठ्याध्यायस्य चतुर्थः पादः अध्यायश्च ।

॥ अथ सप्तमोऽध्यायः ॥

प्रथमः पादः ।

१. युसोरनाकी १२४७ ।	८. षट्पुल छन्दसि ३५५७ ।
२. भायनेयीनीयिग फड्ग्यछपा प्रत्ययादी-
नाम् ४७५ ।	९. अतो भिस ऐस् २०३ ।
३. शोऽन्ता २१६९ ।	१०. षट्पुल छन्दसि ३५५८ ।
४. अदभ्यम्भार् २४७९ ।	११. नेदमदसोरको ३४९ ।
५. भाग्नेपदेप्यनता २२५८ ।	१२. टाडसिङ्गमाभिनात्स्या २०१ ।
६. शीङो रुद् २४४२ ।	१३. डेर्य २०४ ।
७. येत्तोर्दिभापा २७०१ ।	१४. सर्वनाम्ः स्मै २१५ ।
	१५. ङसिङ्गयो. सात्स्मिनौ २१६ ।

- १६ पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा २२१ ।
 १७ जस शी २१४ ।
 १८ औड आप २८७ ।
 १९ नपुसकाच्च ३१० ।
 २० जश्शसो शि ३१२ ॥ १ ॥
 २१ अष्टाभ्य औश् ३७२ ।
 २२ षड्भ्यो लुक् २६१ ।
 २३ स्वमोर्नपुसकात् ३१९ ।
 २४ अतोऽम् ३०९ ।
 २५ अद्भुतरादिभ्य षञ्चभ्य ३१५ ।
 २६ नेतरान्छन्दसि ३५५९ ।
 * एकतरान्प्रतिषेधो वक्तव्य ।
 २७ युष्मदस्मद्भ्या इसोऽन् ३९९ ।
 २८ के प्रथमयोरम् ३८२ ।

- २९ शसो न ३९१ ।
 ३० भ्यसो भ्यम् ३९५ ।
 ३१ पञ्चम्या अत् ३९७ ।
 ३२ एकवचनस्य च ३९६ ।
 ३३ साम आकम् ४०० ।
 ३४ आत औ णल २३७१ ।
 ३५ तुह्योस्तातड्डाशिष्यन्यतरस्याम् २१९७
 ३६ विदे शतुर्वसु ३१०५ ।
 ३७ समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप् ३३३२ ।
 ३८ क्त्वापि छन्दसि ३५६० । [३५६१ ।
 ३९ सुपा सुलुक्पूर्वसवर्णाच्छेयाडाड्यायाजाल
 * इयाडियाजीकाराणामुपसङ्ख्यानम् ।
 * आटपाजयारामुपसङ्ख्यानम् ।
 ४० अमो मश् ३५६२ । ॥ २ ॥

४१. लोपस्त आत्मनेपदेषु ३५६३ ।

४२. ध्वमो ध्वात् ३५६४ ।

४३. यजध्वैनमिति च ३५६५ ।

४४. तस्य तात् ३५६६ ।

४५. तप्तनप्तनथनाश्च ३५६७ ।

४६. इदन्तो मसि ३५६८ ।

४७. क्तवो यक् ३५६९ ।

४८. इद्धीनमिति च ३५७० ।

४९. स्नात्व्यादयश्च ३५७१ ।

२४५ स्नात्वी पीत्वी ॥ इति स्नात्व्यादिः ॥

आकृतिगणः ॥

५०. आज्ञसेरसुक ३५७२ ।

५१. अशक्षीरपुपलवणानामात्मप्रीतौ क्यचि

२६६२ ।

* अश्वटुपयोर्मेथुनेच्छायामिति यक्तव्यम् ।

* क्षीरलवणयोर्लालसायाम् ।

* सर्वंप्रातिपदिकानां क्यचि लालसायां सुगमुकौ च ।

५२. आमि सर्वनाम्न सुट् २१७ ।

५३. त्रेल्यय. २६४ ।

५४. ह्रस्वनशापो नुट् २०८ ।

* नुमचिरनृष्वङ्गावेभ्यो नुट्पूर्वंप्रतिषेधेन ।

५५. षट्चतुर्भ्यश्च ३३८ ।

५६. श्रीमामण्योश्छन्दसि ३५७३ ।

५७. गो पादान्ते ३५७४ ।

५८. इदितो नुम्धातो. २२६२ ।

५९. शे मुचादीनाम् २५४२ ।

तुदाद्यन्तर्गणो मुचादिः ॥

* शे नृम्पादीनां नुम्पाच्यः ।

६०. मस्तिजनशोर्झलि २५१७ ॥ ३ ॥
 ६१. रधिजभोरचि २३०२ ।
 ६२. नेट्रगलिटि रधे २५१६ ।
 ६३. रभेरशच्चिलदो २५८१ ।
 ६४. लभेश्च २५८२ ।
 ६५. आडो यि २८४५ ।
 ६६. उपात्प्रशंसायाम् २८४६ ।
 ६७. उपसर्गात्खल्यञो. ३३०६ ।
 ६८. न सुदुर्भ्यां केवलाभ्याम् ३३०७ ।
 ६९. त्रिभाषा चिण्णमुलो. २७६५ ।
 ७०. उगिदचां सर्वनामस्थानेऽधातोः ३६१
 ७१. युजेरसमासे ३७६ ।
 ७२. नपुंसकस्य झलच. ३१४ ।

* एतर्जेनप्रतिषेध ।

- * अन्यात्पूर्वो वा नुम् ।
 ७३. इकोऽचि विभक्तौ ३२० । [३२१ ।
 ७४. तृतीयादिपु भाषितपुस्कं पुंवद्रालवस्य
 ७५. अस्थिदधिसकथ्यक्षणामनडुदात्तः ३२२
 ७६. छन्दस्यपि दृश्यते ३५७५ ।
 ७७. ई च द्विवचने ३५७६ ।
 ७८. नाभ्यस्ताच्छतुः ४२७ ।
 ७९. वा नपुंसकस्य ४४४ ।
 ८०. आच्छीनद्योर्नुम् ४४५ ॥ ४ ॥
 ८१. शप्श्यनोर्नित्यम् ४४६ ।
 ८२. सावनडुहः ३३२ ।
 ८३. टक्खव स्वतवसां छन्दसि ३५७७ ।
 ८४. दिव औत् ३३६ ।
 ८५. पथिमध्यभुक्षामात् ३६५ ।

८६. इतोऽत्सर्वनागस्थाने ३६६ ।
 ८७. यो न्यः ३६७ ।
 ८८. भस्य टेलोपः ३६८ ।
 ८९. पुंसोऽसुङ् ४३६ ।
 ९०. गोतो णित् २८४ ।
 * ओतो णिविति वाच्यम् ।
 ९१. णलुत्तमो वा २२८३ ।
 ९२. सख्युरसम्बुद्धौ २५३ ।
 ९३. अनङ् सौ २४८ ।
 ९४. ऋदुश्चनस्पुरुदंसोऽग्नेहसां च २७६ ।
 ९५. तृज्वत्क्रोष्टुः २७४ ।
 ९६. स्त्रियां च ३०५ ।
 ९७. विभाषा तृतीयादिष्वचि २७८ ।
 ९८. चतुरनङ्गुहोरामुदात्तः ३३१ ।

९९. अम्सम्बुद्धौ ३३३ ।
 १००. ऋव इद्भातोः २३९० ॥ ५ ॥
 १०१. उपधायाश्च २५७१ ।
 १०२. उदोष्ठनपूर्वस्य २४९४ ।
 १०३. बहुलं छन्दसि ३५७८ ।

युवोरष्टाभ्यो लोपो रधिशब्दयनोरुपधायास्वीणि ।
 इति पाणिनीयमूत्रपाठे सप्तमस्याध्यायस्य प्रथमः पादः ।

द्वितीयः पादः ।

१. सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु २२९७ ।
 २. अतो ह्रान्तस्य २३३० ।
 ३. वदप्रजहलन्तस्याचः २२६७ ।
 ४. नेटि २२६८ ।

- * विस्मितप्रतिघातयोश्च ।
 ३० अपचितश्च ३०७१ ।
 * त्रिनि नित्य विभावो वक्तव्य ।
 ३१ हु ह्यरेऽछन्दसि ३५७९ ।
 ३२ अपरिहृताश्च ३५८० ।
 ३३ सोमे ह्यरित ३५८१ ।
 ३४ प्रसितस्कभितस्तभितोत्तभितचत्तविकस्ता
 विशस्तृशस्तृशास्तृतरुतृतरुतृवरुतृवरु
 तृवरुत्रीरुज्ज्वलितिक्षरितिवमित्यमिती-
 ति च ३५८२ ।
 ३५ आर्धधातुकस्वेङ्गलादे २१८४ ।
 ३६ स्तुक्रमोरनात्मनेपदनिमित्ते २३२३ ।
 ३७ महोऽलिटि दीर्घ २५६२ ।
 ३८ वृत्तो वा २३९१ ।
 ३९ न लिङि २५२९ ।
 ४० सिधि च परस्मैपदेषु २३९२ ॥ २ ॥
 ४१ इट् सनि वा २६२५ ।
 ४२ लिङ्सिचोरात्मनेपदेषु २५२८ ।
 ४३ ऋतश्च सयोगादे २५२६ ।
 ४४ स्वरतिसूतिसूयतिधूञ्दितो वा २२७९
 ४५ रधादिभ्यश्च २५१५ ।
 ४६ निर कुप २५६० ।
 ४७ इणिनष्टायाम् ३०४५ ।
 ४८ तीपसहलुभरुपरिष २३४० ।
 ४९ सनीवन्तर्धभ्रस्जदम्भुश्रिस्वयूर्णुभरज्ञपि-
 सनाम् २६१८ ।
 * तनिपतिद्विरिवातिभ्यस्सनो वा इङ्गाध्य ।
 ५० क्लिश कत्वानिष्ठयो ३०४९ ।

- ७८ ईडजनोर्ध्वे च २४४० ।
 ७९ लिङ्ग सलोपोऽनन्त्यस्य २२११ ।
 ८० अतो येय २२१२ ॥ ४ ॥
 ८१ आता डित् २२३५ ।
 ८२ आन मुक् ३१०१ ।
 ८३ ईदास ३१०४ ।
 ८४ अष्टन आ विभक्तौ ३७१ ।
 ८५ रायो हलि २८६ ।
 ८६ युष्मदस्मदोरनादेशे ३९३ ।
 ८७ द्वितीयाथा च ३९० ।
 ८८ प्रथगायाश्च द्विवचने भाषायाम् ३८७
 ८९ योऽचि ३९२ ।
 ९० शेषे लोप ३८५ ।
 ९१ मपर्यन्तस्य ३८३ ।
 ९२ युवावौ द्विवचने ३८६ ।
 ९३ यूयवयौ जसि ३८८ ।
 ९४ त्वाहौ सौ ३८४ ।
 ९५ तुभ्यमहौ डयि ३९४ ।
 ९६ त्वममौ डसि ३९८ ।
 ९७ त्वमावेकवचने ३८९ ।
 ९८ प्रत्ययोत्तरपदयोश्च १३७३ ।
 ९९ त्रिचतुरो भ्रिया तिसृचतसृ २९८ ।
 १०० अचि र ऋत २९९ ॥ ५ ॥
 १०१ जराया जरसन्यतरस्याम् २२७ ।
 १०२ ल्यदादीनाम् २६५ ।
 * द्विपर्यन्तानामेवेष्टि ।
 १०३ किम क ३४२ ।
 १०४ कु तिहो १९५४ ।

१०५ काति १९६० ।

१०६ तदो स सावनन्त्ययो ३८१ ।

१०७ अदस औ मुलोपश्च ४३७ ।

* अदस औवप्रतिषेधस्ताकचकस्य वा वक्तव्य सादु
त्व च ।

१०८ इदमो म ३४३ ।

१०९ दश्च ३४५ ।

११० य सौ ४४१ ।

१११ इदोऽपुसि ३४४ ।

११२ अनाप्यक ३४६ ।

११३ हलि लोप ३४७ ।

११४ मृजेवृद्धि २४७३ ।

११५ अचो ङिणति २१४ ।

११६ अत उपधाया २२८२ ।

११७ तद्धितेष्वचामादे १०७५ ।

११८ किति च १०७६ ।

सिचि प्रभाविट् सन्यचस्तास्वदातो
जराया अष्टादश ॥

इत पाणनीयसूत्रपाठ मत्तमस्याध्यायस्य द्वितीय पाद ।

तृतीयः पादः ।

१ देविकाशिशपादित्यवाङ्दीर्घसत्रश्रेयसा-
मात् १४३९ ।

२ केकयमित्रयुप्रलयाना यादेरिय ११४४

३ न खाभ्या पदान्ताभ्या पूर्वो तु ताभ्या-
मैच् १०९८ ।

४ द्वारादीना च १३८६ ।

२४६. द्वार स्वर स्वप्राम (स्वाध्याय) व्यल्कश स्वस्ति
स्वर् रपगकृन् (सपगकृन्) स्वादुमृदुं श्वम् श्वन् स्व ॥
इति द्वारादिः ॥

५. न्यप्रोधस्य च केवलस्य १५४३ ।

६. न कर्मव्यतिहारे ३२१७ ।

७. स्वागतादीनां च १५४९ ।

२४७. स्वागत स्वध्वर स्वज्ञ व्यज्ञ व्यड व्यवहार
स्वपिति (स्वपति) ॥ इति स्वागतादिः ॥

८. श्वादेरिन्नि १५६० ।

* इकारादाविति वाच्यम् ।

९. पदान्तस्यान्यतरस्याम् १५६१ ।

१०. उत्तरपदस्य १३९६ ।

११. अवयवादृतोः १३९७ ।

१२. सुसर्वाधाजनपदस्य १३९८ ।

१३. दिशोऽनद्राणाम् १३९९ ।

१४. प्राचा ग्रामनगराणाम् १४०० ।

१५. संख्यायाः संवत्सरसंख्यस्य च १७५२ ।

१६. वर्षस्याभविष्यति १७५४ ।

१७. परिमाणान्तस्यासंज्ञाशाणयोः १६८३ ।

* कुलिजशब्दमपि केचित्पठन्ति ।

१८. जे प्रोष्ठपदानाम् १४०९ ।

१९. ह्रस्वगसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य च ११३३

२०. अनुशक्तिकादीनां च १४३८ ॥ १ ॥

२४८. अनुशक्तिक अनुहोद अनुसवरण (अनु-
सवरण) अनुभवत्सर अज्ञारवेण असिद्धत्य (अस्यहल्य)
अखदेति बभ्योग पुष्करसद् अनुहरत् कुरुकत कुरुपथाल
उदकशुद्ध इहलोक परलोक सर्वलोक सर्वपुरुष सर्वभूमि

१ भिन्नपदत्वे मृदुमहणनैयर्थ्यम् । तत्र यकारबका-
राभावात् ।

प्रयाग परस्त्री । राजपुरुषा प्यनि । सूत्रनड । इत्य
 नुशातिकादि ॥ आश्रुतिगणोऽयम् ॥ तन ।
 अभिगम अधिभूत आधश्च चतुर्विंशत्या इत्यादयाऽप्य य
 वज्ञया ।

- २१ देवताद्वन्द्व च १२३९ ।
 २२ नेन्द्रस्य परस्य १२४० ।
 २३ दीर्घाच्च वरणस्य १२४१ ।
 २४ प्राचा नगरान्ते १४३१ । [१४३२ ।
 २५ जङ्गलधेनुवलजान्तस्य विभापितमुत्तरम्
 २६ अर्धात्परिमाणस्य पूर्वस्य तु वा १६८४
 २७ नात परस्य १६८५ ।
 २८ प्रवाहणस्य ढ ११२९ ।
 २९ तत्प्रत्ययस्य च ११३० । [१४६० ।
 ३० नव शुचीश्वरक्षेत्रज्ञकुशलनिपुणानाम्
 ३१ यथातथायथापुरयो पर्यायेण १७८९

- ३२ हनस्तोऽचिण्णलो २५७४ ।
 ३३ आतो युञ्चिचण्कृतो २७६१ ।
 ३४ नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्थानाचमे २७६३

* अनात्मिकमित्यमीनामिति वक्तव्यम् ।

- ३५ जनिवध्योश्च २५१२ । [२५७० ।
 ३६ अर्तिह्वीव्लीरीकनूयीक्षमाय्याता पुणौ
 ३७ शान्छासाह्वाव्यावेपा युक् २५८५ ।

* पातर्णो लुग्वक्तव्य ।

* धूप्रीजोनुग्वक्तव्य ।

- ३८ वो विधूनने जुक् २५९० । [२५९१ ।
 ३९ लीलोनुग्लुकावन्यतरस्या स्नेहनिपातने
 ४० भियो हेतुभये पुक् २५९५ ॥ २ ॥
 ४१ स्फायो व २५९७ ।
 ४२ शदेरगतौ त २५९८ ।

४३. रुह. पोऽन्यतरसाम् २५९९ ।

४४. प्रत्ययस्थात्कात्पूर्वस्यात् इदाप्यसुप. ४६३

* मामकरकयोरपसह गनम् ।

* त्यक्त्यपोश्च ।

४५. न यासयोः ४६४ ।

* त्यरुनश्च निषेधः ।

* पावकादीनां छन्दसि ।

* आशिषि युनश्च न ।

* उत्तरपदलोपेन ।

* क्षिपकादीनां च ।

२४९. (चा ४५३०) । क्षिपका ध्रुवका चरका
सेवका करका चटका अवका लहका अलका कन्यका
ध्रुवका एटका ॥ इति क्षिपकादि. आकृतिगणः ॥

* तारका ज्योतिषि ।

* वर्णका तान्तये ।

* वर्तका शकुनौ प्राचाम् ।

* अष्टका पितृदेवाये ।

* सूतकापुलिकावृन्दारकाणां वेति वक्तव्यम् ।

४६. उदीचामातः स्थाने यकपूर्वायाः ४६५

* घात्वन्तयकोस्तु नित्यम् ।

४७. भस्त्रैपाजाज्ञाद्वास्वा नञ्पूर्वाणामपि ४६६

४८. अभापितपुंस्काञ्च ४६७ ।

४९. आदाचार्याणाम् ४६८. ६.

५०. ठस्येक. ११७० ।

५१. इसुमुक्तान्तात्कः १२२१ ।

* दोष उपसह्गन्तानम् ।

५२. चजो कु धिण्यतोः २८६३ ।

* निष्ठायामनिट इति वक्तव्यम् ।

५३. न्यङ्कादीनां च २८६४ ।

२५० न्यङ्क मङ्क भृगु दूरेपाक फलेपाक क्षणेपाक
दूरेपाका फलेपाका दूरेपाकु फलेपाकु तक्र (तत्र) वक्र

(चक्र) व्यातपङ्ग (अनुपङ्ग) अबमग (उपसग) श्रपाक
मासपाक (मासपाक) मूलपाक कपातपाक उल्लूपाक ।
'मशायामेघानदाघावदाघाघा १८० । न्यप्राध वीरुत् ।
इति न्यङ्कादि ॥

- ५४ हो हन्तेर्ङिणनेपु ३५८ ।
५५ अभ्यासाच्च २४३० ।
५६ हेरचडि २५३१ ।
५७ सन्लिटोर्जे २३३१ ।
५८ विभाषा चे २५२५ ।
५९ न कादे २८७५ ।
६० अजिब्रज्योश्च २८७६ ॥ ३ ॥
६१ भुजन्युञ्जौ पाण्युपतापयो २८७७ ।
६२ प्रयाजानुयाजौ यज्ञाङ्गे २८७८ ।
६३ वध्वेर्गतौ २८७९ ।

- ६४ ओक उच के २८८० ।
६५ ण्य आवश्यके २८८१ ।
६६ यजयाचरुचप्रवचर्चश्च २८८२ ।

* त्यजेश्च ।

- ६७ वचोऽशब्दसज्ञायाम् २८८३ ।
६८ प्रयोज्यनियोज्यौ शक्यार्थे २८८४ ।
६९ भोज्य भक्ष्ये २८८५ ।
७० घोर्लोपो लेटि वा ३५८४ ।
७१ ओत ज्यनि २५१० ।
७२ कसस्याचि २३३७ । [२३६५ ।
७३ लुग्वा दुहदिहलिहगुहामात्मनेपदे दन्त्ये
७४ शमामष्टाना दीर्घे श्यनि २५१९ ।
७५ प्ठिवुक्लमुचमा शिति २३२० ।

* आटि चम इति वचन्यम् ।

७६. क्रमः परस्मैपदेषु २३२२ ।
 ७७. इषगमियमा छ. २४०० ।
 ७८. पाद्वाध्मास्थाम्नादाण्डश्रयार्तिसर्तिशदसदां
 पिरजिघ्रधमतिष्ठमनयच्छपश्यर्धौ-
 शीयसीदा. २३६० ।
 ७९. ज्ञाजनोर्जा २५११ ।
 ८०. व्यादीना ह्रस्व. २५५८ ॥ ४ ॥
 ८१. गीनातेर्निगमे ३५८५ ।
 ८२. मिदेर्गुणः २३४६ ।
 ८३. जुमि च २४८१ ।
 ८४. सार्वधातुकार्धधातुकयो. २१६८ ।
 ८५. जाप्रोऽविचिण्णल्ङ्गिस्तु २४८० ।
 ८६. पुगन्तलघूपधस्य च २१८९ ।
 ८७. नाभ्यस्तस्यानि पितिं सार्वधातुके २५०३

- * बहुळ छन्दसीति वक्तव्यम् ।
 ८८. भूसुवोस्तिडि २२२४ ।
 ८९. उतो वृद्धिर्लुकि हलि २४४३ ।
 ९०. ऊर्णोतेर्विभाषा २४४५ ।
 ९१. गुणोऽपृक्ते २४४८ ।
 ९२. वृणह इम् २५४५ ।
 ९३. व्रुव ईट् २४५२ ।
 ९४. यडो वा २६५१ ।
 ९५. तुरुस्तुशम्यम. सार्वधातुके २४४४ ।
 ९६. अस्तिसिचोऽपृक्ते २२२५ ।
 ९७. बहुलं छन्दसि ३५८६ ।
 ९८. रुदश्च पञ्चम्यः २४७५ ।
 ९९. अद्गार्ग्यगालवयो. २४७६ ।
 १००. अद. सर्वेषाम् २४२६ ॥ ५ ॥

१०१. अतो दीर्घो यन्वि २१७० ।
 १०२. सुपि च २०२ ।
 १०३. बहुवचने झल्येत् २०५ ।
 १०४. ओसि च २०७ ।
 १०५. आडि चाप २८९ ।
 १०६. सम्बुद्धौ च २८८ ।
 १०७. अन्वार्थनद्योर्ह्रस्व २६७ ।
 १०८. ह्रस्वस्य गुण २४२ ।
 १०९. जसि च २४१ ।
 ११०. ऋतो डिसर्वनामस्थानयो २७५ ।
 १११. घेडिति २४५ ।
 ११२. आप्नद्या २६८ ।
 ११३. याढाप २९० ।
 ११४. सर्वनाम्न म्याड्ढ्रस्वश्च २९१ ।

११५. विभाषा द्वितीयातृतीयाभ्याम् २९३
 ११६. डेराम्नवाप्तीभ्य २७० ।
 ११७. इदुद्भ्याम् २९७ ।
 ११८. औन् २५६ ।
 ११९. अच्च घे २४७ ।
 १२०. आडो नाऽस्त्रियाम् २४४ ।

देविकादेवतास्फायो भुजमीनानेरतो
 दीर्घो विंशति ॥

इति पाणिनीयसूत्रपाठे सप्तमस्याध्यायस्य तृतीय पाद ।

चतुर्थः पादः ।

१. णौ चङ्गुपधाया ह्रस्व २३१४ ।
 २. नाग्लोपिशास्त्रदिताम् २५७२ ।

३. भ्राजभासभापदीपजीवमीलपीडामन्य
तरम्याम् २५६५ ।

* काण्यादीनां वेति पाठ्यम् ।

२५१. (घा ४६०७) । कण रण भण धण लुप
देट हाग वाणि (चाण) लोटि (लाठ) लोपि ॥ इति
कणादिः ॥

४. लोपः पिवतेरीनाभ्यामस्य २५८७ ।

५. तिष्ठतेरिन् २५८८ ।

६. जिघ्रतेरां २५८९ ।

७. उर्नान् २५९७ ।

८. नितं छन्दमि ३५८७ ।

९. दयतेदिगि लिटि २३८८ ।

* दिग्पादेनेन द्विग्ववाधामित्यने ।

१०. अतत्र संयोगादेशुणः २३७९ ।

११. सन्ञ्जत्युताम् २३८३ ।

१२. शृदृप्रां ह्रस्वो वा २४९५ ।

१३. केऽण ८३४ ।

१४. न कपि ८३५ ।

१५. आपोऽन्यतरस्याम् ८९२ ।

१६. नरहशोऽङि गुणः २४०६ ।

१७. अस्यतेस्थुक् २५२० ।

१८. श्यतेर २४२१ ।

१९. पत. पुम् २३५५ ।

२०. वच उम् २४५४ । ॥ १ ॥

२१. शीङ्. सार्वधातुके गुण. २४४१ ।

२२. अयङिञ्च ऋडिति २६४९ ।

२३. उपसर्गाद्भ्रस्व ऊहतेः २७०२ ।

२४. एतेर्लिटि २४५७ ।

२५. अकृतसार्वधातुकयोर्दीर्घः २२९८ ।

- २६ ञ्वौ च २१२० ।
 २७. रीडृत १२३४ ।
 २८ रिड् शयगिल्लु २३६७ ।
 २९ गुणोऽर्तिसयोगाद्यो २३८० ।
 ३० यडि च २६३३ ।
 * हन्तेर्हिंसाया यडि घ्नीभावो वाच्य ।
 ३१ ईं घ्राध्मो २६४८ ।
 ३२ अस्य ञ्वौ २११८ ।
 ३३ क्यचि च २६५८ ।
 ३४ अशनायोदन्यधनाया ब्रुभुक्षापिपासा-
 गर्धेषु २६६१ ।
 ३५ न ञ्छन्दस्यपुत्रस्य ३५८८ ।
 * अपुत्रादीनामिति वक्तव्यम् ।
 ३६ दुरस्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यति रिपण्यति
 ३५८९ ।
- ३७ अश्वाघस्यात् ३५९० ।
 ३८ देवसुम्नयोर्यजुषि काठके ३५९१ ।
 ३९ कठ्यध्वरपृतनस्यर्चि लोप ३५९२ ।
 ४० यतिस्यतिमास्थामिति किति ३०७४ ।
 ४१ शान्छोरन्यतरस्याम् ३०७५ । [॥ २ ॥
 * इयतेरिच व्रत नित्यमिति वक्तव्यम् ।
 ४२ दधातेर्हिं ३०७६ ।
 ४३ जहातेश्च क्त्वि ३३३१ ।
 ४४ विभाषा छन्दसि ३५९३ ।
 ४५ सुधितवसुधितनेमधितधिष्वधिपीय च
 ३५९४ ।
 ४६ दो दद्वो ३०७७ ।
 ४७ अच उपसर्गात् ३०७८ ।
 ४८ अपो भि ४४२ ।

* माम्दलन्दसीति वक्तव्यम् ।

* स्ववस्वतवसोर्मास उपसश्च त इष्यते ।

४९. स. स्यार्धधातुके २३४२ ।

५०. तासस्त्योर्लोपः २१९१ ।

५१. रि च २१९२ ।

५२. ह एति २२५० ।

५३. वीवर्णयोर्दीधीवेव्योः २४८८ ।

५४. सनि मीमाधुरभलभशकपतपदामच इस्
२६२३ ।

* राधो हिंसायां सनीम् वाच्यः ।

५५. आप्तप्यधामीत् २६१९ ।

५६. दम्भ इच्च २६२१ ।

५७. मुचोऽकर्मकस्य गुणो वा २६२४ ।

५८. अत्र लोपोऽभ्यासस्य २६२० ।

५९. ह्रस्व. २१८० ।

६०. ह्लादि. शेष. २१७९ ॥ ३ ॥

६१. शर्पूर्वाः खय. २२५९ ।

६२. कुहोश्चुः २२४५ ।

६३. न कवतेर्यडि २६४१ ।

६४. कृपेदलन्दसि ३५९५ ।

६५. दाधर्तिदर्धतिदर्धिपिबोभूतुतेतिक्तेऽलपर्या-
पनीफणत्संसनिष्यदत्करिकत्कनिक्रद-
द्गरिभ्रहविध्वतोद्विद्युत्तत्तरिग्रतःसरी-
स्तृपसंवरीवृजन्मर्मुज्यागनीगन्तीति च

६६. उरत् २२४४ । [३५९६ ।

६७. सुतिस्वाप्योः सम्प्रसारणम् २३४४ ।

६८. व्यधो लिटि २३५३ ।

६९. दीर्घ इणः किति २४५६ ।

७०. अत आदेः २२४८ ।
 ७१. तस्मान्नुड् द्विहल. २२८८ ।
 ७२. अभ्रोतेश्च २५३३ ।
 ७३. भवत्तर २१८१ ।
 ७४. ससूवेति निगमे ३५९७ ।
 ७५. निजां त्रयाणां गुण. श्लौ २५०२ ।
 ७६. भृञामित् २४९६ ।
 ७७. अर्तिपिपत्योश्च २४९३ ।
 ७८. बहुलं छन्दसि ३५९८ ।
 ७९. सन्यत. २३१७ ।
 ८०. ओः पुण्यज्यपरे २५७७ ॥ ४ ॥
 ८१. स्रवतिशृणोतिद्रवतिप्रवतिप्रवतिन्यवती-
 नां वा २५७८ ।
 ८२. गुणो यङ्लुको २६३० ।
 ८३. दीर्घोऽकित २६३२ ।
 ८४. नीग्वञ्चुम्रसुध्वसुभ्रंसुकसपतपदस्क-
 न्दाम् २६४२ ।
 ८५. नुगतोऽनुनासिकान्तस्य २६४३ ।
 ८६. जपजभदहदशभञ्जपशां च २६३८ ।
 ८७. चरफलोश्च २६३६ ।
 ८८. उत्परस्यात् २६३७ ।
 ८९. ति च ३०३७ ।
 ९०. रीगृदुपधस्य च २६४४ ।
 * रीगृत्वत इति वक्तव्यम् ।
 ९१. रुमिकौ च लुकि २६५२ ।
 ९२. ऋतश्च २६५३ ।
 ९३. सन्वल्लघुनि चङ्परेऽनगलोपे २३१६ ।
 ९४. दीर्घो लघो. २३१८ ।

९५. अत्स्मृदृत्वरप्रथमदस्तृत्पशाम् २५६६ । | ९७. ई च गण. २५७३ ।
 ९६. विभाषा वेष्टिचेष्टयोः २५८३ । | गौ च शीङ्. शाच्छो शर्पूर्वा. स्रवतिसप्तदश ।

इति पाणिनीयसूत्रपाठे सप्तमस्याध्यायस्य चतुर्थं पादं अध्यायश्च ।

॥ अथ अष्टमोऽध्यायः ॥

प्रथमः पादः ।

१. सर्वस्य द्वे २१३९ ।

२. तस्य परमाश्रेष्ठितम् ८३ ।

३. अनुदात्त च ३६७० ।

४. नित्यवीप्सयोः २१४० ।

५. परेर्वर्जने २१४१ ।
 परेर्वर्जने वा वचनम् ।
 ६. प्रसमुपोद् पादपूरणे ३५९९ ।
 ७. उपर्यध्यधस सामीप्ये २१४२ ।
 ८ वाक्यादेरामन्त्रितस्वासूयाऽसंमतिकोप-
 कुत्सनभर्त्सेनेषु २१४३ ।
 ९. एकं बहुव्रीहिवत् २१४४ ।
 १०. आवाधे च २१४५ ।
 ११. कर्मधारयवदुत्तरेषु २१४६ ।
 १२. प्रकारे गुणवचनस्य २१४७ ।
- * आनुपूर्व्ये द्वे वाच्ये ।
 * क्रियासमभिहारे च ।
 * डाधि विवक्षिते द्वे बहुळम् ।
 * स्त्रीनपुंसकयोरनरपदस्थाया विभक्तेराम्भावो वा
 वचन्य ।

- १३ अकृच्छ्रे प्रियमुखयोरन्यतरस्याम्
 १४. यथास्वे यथायथम् २१४९ । [२१४८
 १५. द्वन्द्व रहस्यमर्यादावचनव्युत्क्रमणयज्ञ-
 पात्रप्रयोगाभिव्यक्तिषु २१५० ।
 १६. पदस्य ४०१ ।
 १७. पदात् ४०२ ।
 १८. अनुदात्तं सर्वमपादादौ ४०३ ।
 * समानवाक्ये निधानयुष्मदस्मदादेशा वक्तव्या ।
 १९. आमन्त्रितस्य च ३६५४ ।
 २०. युष्मदस्मदोः पष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्थयो-
 र्वाभावौ ४०४ । ॥ १ ॥
 २१. बहुवचनस्य वल्लसौ ४०५ ।
 २२. तेमयावेकवचनस्य ४०६ ।
 २३. त्वामौ द्वितीयाया ४०७ ।

२४. न चवाहाहैवयुक्ते ४०८ ।
 २५. पश्यार्थैश्चानालोचने ४०९ ।
 २६. सपूर्वायाः प्रथमाया विभाषा ४१० ।
 २७. तिङो गोत्रादीनि कुत्सनाभीक्ष्ण्ययोः
 ३९३४ ।
२५२. गोत्रं मुब प्रवचनं प्रहसनं प्रकथनं प्रत्ययनं
 प्रपयं प्राय न्यायं प्रचक्षणं विचक्षणं अवचक्षणं स्वाध्यायं
 भूयिष्ठं (भूयिष्ठं) वानाम ॥ इति गोत्रादिः ॥
२८. तिङ्ङितिङ्. ३९३५ ।
 २९. न लुट् ३९३६ ।
 ३०. निपातैर्यदादिहन्तकुविन्नेषेषणकश्चिदत्र-
 युक्तम् ३९३७ ।
 ३१. नह प्रत्यारम्भे ३९३८ ।
 ३२. सत्यं प्रश्ने ३९३९ ।
३३. अङ्गाप्रातिलोम्ये ३९४० ।
 ३४. द्वि च ३९४१ ।
 ३५. छन्दस्यनेकमपि साकाङ्गम् ३९४२ ।
 ३६. यावद्यथाभ्याम् ३९४३ ।
 ३७. पूजायां नानन्तरम् ३९४४ ।
 ३८. उपसर्गव्यपेतं च ३९४५ ।
 ३९. तुपश्यपश्यताहै. पूजायाम् ३९४६ ।
 ४०. अहो च ३९४७ । ॥ २ ॥
 ४१. शेषे विभाषा ३९४८ ।
 ४२. पुरा च परीप्सायाम् ३९४९ ।
 ४३. नन्वित्यनुज्ञैपणायाम् ३९५० ।
 ४४. किं क्रियाप्रश्नेऽनुपसर्गमप्रतिपिद्धम्
 ४५. लोपे विभाषा ३९५२ । [३९५१ ।
 ४६. एहिमन्ये प्रहासे लट् ३९५३ ।

- ४७ जात्वपूर्वम् ३९५४ ।
 ४८. किंवृत्त च चिदुत्तरम् ३९५५ ।
 ४९ आहो उताहो चानन्तरम् ३९५६ ।
 ५०. शेषे विभाषा ३९५७ । [३९५८ ।
 ५१. गत्यर्थलोटा लृणन चेतकारक सर्वान्यत्
 ५२. लोट् च ३९५९ ।
 ५३ विभाषित सोपसर्गमनुत्तमम् ३९६० । * अत्र व्ययहिते कार्यमिष्यते ।
 ५४. हन्त च ३९६१ । [३९६२ ।
 ५५ आम एकान्तरमामन्त्रितमनन्तिके
 ५६. यद्वितुपर छन्दसि ३९६३ ।
 ५७ चनचिदिवगोत्रादितद्धिताग्नेडितेष्वगते
 ५८ चादिषु च ३९६५ । [३९६४ ।
 ५९. चवायोगे प्रथमा ३९६६ ।
 ६०. हेति क्षियायाम् ३९६७ । ॥ ३ ॥ * गतिग्रहणे उपसर्गग्रहणमिष्यते ।
- ६१ अहेति विनियोगे च ३९६८ ।
 ६२ चाहलोप एवेत्यवधारणम् ३९६९ ।
 ६३ चादिलोपे विभाषा ३९७० ।
 ६४ वैवावेति च न्छन्दसि ३९७१ ।
 ६५ एकान्याभ्या समर्थाभ्याम् ३९७२ ।
 ६६ यद्वृत्तान्नित्यम् ३९७३ ।
 ६७ पूजनात्पूजितमनुदात्तं काष्ठादिभ्य.
 ३९७४ ।
 २५३ काष्ठ दाहण भ्रमातापुत्र वेश भनाज्ञात
 अनुज्ञात अपुत्र अयुत अद्भुत (अनुक्त) भृश घोर मुख
 परम सु अति ॥ इति काष्ठादि. ॥
 ६८. सगतिरपि तिङ् ३९७५ ।

६९. कुत्सने च सुप्यगोत्रादौ ३९७६ ।

- * क्रियाकुत्सन इति वाच्यम् ।
- * पूतिश्रानुबन्ध इति वाच्यम् ।
- * या बह्वर्थमनुदात्तमिति वाच्यम् ।

७० गतिर्गतौ ३९७७ ।

७१ तिङि चोदात्तवति ३९७८ ।

७२. आमन्त्रित पूर्वमविद्यमानवत् ४१२ ।

७३. नामन्त्रिते समानाधिकरणे सामान्य-
वचनम् ४१३ ।

७४ विभाषित विशेषवचने ३६५५ ।

- * बहुवचनमित्यपि भाष्यम् ।

सर्वस्य बहुवचनस्य शेषेऽहेति चतुर्दश ॥

इति पाणिनीयसूत्रपाठे अष्टमस्याध्यायस्य प्रथम पाद ।

द्वितीयः पादः ।

१. पूर्वत्रासिद्धम् १२ ।

- * पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने ।

२ नलोप सुप्स्वरसज्ञातुग्विधियु कृति ३५३

३ न मुने ४३९ । [३६५७ ।

४ उदात्तस्वरितयोर्धेण स्वरितोऽनुदात्तस्य

५. एकादेश उदात्तेनोदात्त ३६५८ ।

६ स्वरितो वाऽनुदात्ते पदादौ ३६५९ ।

७ नलोप प्रातिपदिकान्तस्य २३६ ।

- * अहो नलोपप्रतिषेध ।

८ न डिसुबुद्धौ ३५२ ।

- * ड्बुत्तरपदे प्रतिषेध ।

९ मादुपधायाश्च मतोर्वोऽयवादिभ्य

२५४ अथ दरिम ऊर्मि (उर्मि) भूमि कृमि कुमा
वगा शक्षा प्राक्षा ध्रजि (मजि) प्वाज निजि मिजि
मजि हरिन् कृत् मन्त् गरुत् इधु इ मधु ॥ इति
यथादिः ॥ आट्टतिगण ॥

१०. हाय १८९८ ।

११. मज्ञायाम १८९९ ।

१२. आसन्दीवदष्टीवमक्रीवत्केशीवद्रुमण्वञ्च-
मण्वती १९०० ।

१३. उदन्त्रानुदधौ च १९०१ ।

१४. राजन्वान्मौराज्ये १९०२ ।

१५. छन्दमीर ३६०० ।

१६. अनो नुट् ३६०१ ।

१७. नाद्धस्य ३६०२ ।

* भूरिदाप्रस्तुङ्वाच्य ।

* ईदधिन ।

१८. कृपो रो ल २३५० ।

* वालमूलल्घलमहुलीनां वालोरमापद्यत इति वा
च्यम् ।

* कपिलकादीनां सज्ञाच्छन्दसोर्वेति वाच्यम् ।

२५५ (वा) । कपिलक निर्विलीक लोमानि
पांसुत्र कम् शुक्ल कपिलिका तर्पिलिका तर्पिलि ॥
आकृतिगणोऽयम् । इति कपिलकादिः ॥

१९. उपसर्गस्यायतौ २३२६ ।

२०. प्रो यडि २६३९ । ॥ १ ॥

२१. अचि विभाषा २५४१ ।

२२. परेश्र घाङ्कयो ३२६२ ।

* घ इति स्वरूपस्य ग्रहणम् ।

* योगे वेति वाच्यम् ।

१ अत्र कशीवत्तच्छब्दस्य पाठो नार्प इति 'न सम्प्र
सारण' इति सूत्रभाष्यान्तरम् इति शब्दे-दुशेगरे स्थितम् ।

२३. संयोगान्तस्य लोपः ५४ ।
 * घण. प्रतिषेधो वाच्य ।
 २४. रात्सस्य २८० ।
 २५. धि च २२४९ ।
 * सन्दीति वक्तव्यम् ।
 २६. झलो झलि २२८१ ।
 २७. ह्रस्वादङ्गान् २३६९ ।
 २८. इट ईटि २२६६ ।
 २९. स्कोः संयोगाद्योरन्ते च ३८० ।
 ३०. योः कुः ३७८ ।
 ३१. हो ढः ३२४ ।
 ३२. दादेर्धातोर्ध ३२५ ।
 ३३. वा द्रुहमुहण्णुहण्णिहाम् ३२७ ।
 ३४. नहो धः ४४० ।

३५. आहस्थः २४५१ । [२९४ ।
 ३६. ब्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराजभ्राजच्छशां पः
 ३७. एकाचो वशो भक्षपन्तम्य स्वोः ३२६
 ३८. दधस्तथोश्च २५०१ ।
 ३९. झलां जशोऽन्ते ८४ ।
 ४०. झपस्तथोर्धोऽधः २२८० । ॥ २ ॥
 ४१. पढोः कः सि २९५ । [३०१६ ।
 ४२. रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः
 ४३. संयोगादेरातो धातोर्यण्वतः ३०१७ ।
 ४४. स्वादिभ्यः ३०१८ ।
 * ऋत्वादिभ्य क्तिन्निष्ठावद्वाच्य ।
 * दुग्बोर्दीर्घश्च ।
 * पृथो विनाप्ते ।
 * सिनोतेर्ग्रासकर्मकर्तृकस्य ।

- ६९ रोऽमुपि १७२ ।
 ७० अम्ररूधरवरित्युभयथा छन्दसि ३६०४
 * अहरादीना पत्यादिषु वा रफ ।
 २५६ (वा ३६०४) । अहर गीर धूर ॥ इत्य
 हरादि ॥ २५७ पति गण पुत्र ॥ इति पत्यादि
 ७१ भुवश्च महाव्याहृते ३६०५ ।
 ७२ वसुस्रसुध्वस्वनडुहा द ३३४ ।
 ७३ तिप्यनस्ते २४८४ ।
 ७४ सिपि धातो रुर्वा २४८५ ।
 ७५ दश्च २४६८ ।
 ७६ वोरूपधाया दीर्घ इक ४३३ ।
 ७७ हलि च ३५४ ।
 ७८ उपधाया च २२६५ ।
 ७९ न भकुर्हराम् १६२९ ।

- ८० अदसोऽसेर्दादु दो म ४१९ ॥ ४ ॥
 ८१ एत ईद्वहुवचने ४३८ ।
 ८२ वाक्यस्य टे प्लुत उदात्त ९३ ।
 ८३ प्रत्यभिवादेऽशूद्रे ९४ ।
 * खियात्र ।
 * भो राजन्यविशा वेति चाच्यम् ।
 ८४ दूराद्धूते च ९५ ।
 ८५ हैहेप्रयोगे हैहयो ९६ । [९७ ।
 ८६ गुरोरनृतोऽनन्त्यस्याप्येकैकस्य प्राचाम्
 ८७ ओमभ्यादाने ३६०६ ।
 ८८ ये यज्ञकर्मणि ३६०७ ।
 ८९ प्रणवष्टे ३६०८ ।
 ९० याज्यान्त ३६०९ ।
 ९१ ब्रूहिप्रेष्यश्रौपड्वौपडावहानामादे ३६१०

९२. अग्नीत्प्रेषणे परस्य च ३६११ । १०४. क्षियाशी प्रैपेषु तिडाकाङ्गम् ३६२३
 ९३. विभाषा पृष्टप्रतिवचने हे ३६१२ । १०५. अनन्त्यस्यापि प्रभाख्यानयो. ३६२४
 ९४. निगृह्यानुयोगे च ३६१३ । १०६. प्लुतावैच इदुतौ ३६२५ ।
 ९५. आग्नेडित भर्त्सने ३६१४ । १०७. एचोऽप्रगृह्यस्यादूरादूते पूर्वस्यार्धस्त्वा-
 * भर्त्सने पर्यायेणेति वक्तव्यम् । दुत्तरस्येदुतौ ३६२६ । १
९६. अङ्गयुक्त तिडाकाङ्गम् ३६१५ । * प्रभ्रान्ताभिपूजितविचार्यमाणप्रत्यभिवादनयाज्यान्ते-
 ९७. विचार्यमाणानाम् ३६१६ । ध्वेत् ।
 ९८. पूर्वं तु भाषायाम् ३६१७ । * पदान्तप्रहण कर्तव्यम् ।
 ९९. प्रतिश्रवणे च ३६१८ । * आमन्त्रिणे छन्दमि प्लुतविकारोऽयं वक्तव्य ।
१००. अनुदात्त प्रभ्रान्ताभिपूजितयो ३६१९ १०८. तयोर्ध्वावचि महितायाम् ३६२७ ।
 १०१. चिदिति चोपमार्थे प्रयुज्यमाने ३६२०
 १०२. उपरिस्विदासीदिति च ३६२१ । पूर्वत्राच पठोर्नसत्तैत ईञ्चिदित्यष्टौ ॥
 १०३. स्वरितमाग्नेडितेऽसूयासंभक्तिकोपकुत्स- इति पाणिनीयसूत्रपाठ अष्टमस्याध्यायस्य द्वितीय पादः ।
 नेषु ३६२२ ।

तृतीयः पादः ।

- १ भतुवसो रु सम्पुद्धौ छन्दसि ३६२८
 * वन उपमङ्गलानम् । [यां च ।
 * विभाषाभवङ्गवदप्रथतामोश्चावस्य छन्दसि भाषा
 २ अत्रानुनासिक पूर्वस्य तु वा १३६ ।
 ३ आतोऽटि नित्यम् ३६३२ ।
 ४ अनुनासिकात्परोऽनुस्वार १३७ ।
 ५ सम सुटि १३५ ।
 * सपुद्धानां सो वक्तव्य ।
 ६ पुम सत्यन्परे १३९ ।
 ७ नश्छन्वप्रश्नान् १४० ।
 ८ उभयधर्तुं ३६३० ।
 ९ दीर्घादटि समानपादे ३६३१ ।
 १० नृन्पे १४१ ।

- ११ स्वतवान्पायौ ३६३३ ।
 १२ कानाम्नेडिते १४३ ।
 १३ ङो ङे लोप २३३५ ।
 १४ रो रि १७३ ।
 १५ खरवसानयोर्विसर्जनीय ७६ ।
 * (विमर्जनीयोऽनुस्वरपदे) ।
 १६ रो सुपि ३३९ ।
 १७ भोभगोअघोअपूर्वख योऽशि १६७ ।
 १८ व्योर्लघुप्रयत्नतर शाकटायनस्य १६८
 १९ लोप शाकृत्यस्य ६७ ।
 २० औतो गार्ग्यख १६९ ॥ १ ॥
 २१ उञ्चि च पदे १७० ।
 २२ हलि सर्वेषाम् १७१ ।
 २३ मोऽनुस्वार १२२ ।

२४. नश्चापदान्तस्य झलि १२३ ।

२५. मो राजि समः कौ १२६ ।

२६. हे मपरे वा १२७ ।

* यवलपरे यवला वेति वक्तव्यम् ।

नपरे नः १२९ ।

ङ्णो कुक्कुक्शरि १३० ।

डः सि धुट् १३१ ।

३०. नश्च १३२ ।

शि तुक् १३३ ।

मो ह्रस्वादधि डमुणित्यम् १३४ ।

मय उत्रो वो वा १०८ ।

३४. विसर्जनीयस्य स. १३८ ।

३५. शर्परे विसर्जनीय. १५० ।

३६. वा शरि १५१ ।

* खर्परे शरि वा विसर्गलोपो वक्तव्यः ।

३७. कुप्वोःकपौ च १४२ ।

३८. सोऽपदादौ १५२ ।

* पाशकल्पककाम्येण्विति वाच्यम् ।

* अनव्ययस्येति वाच्यम् ।

* काम्ये रोरेवेति वाच्यम् ।

३९. इण. प १५३ ।

४०. नमस्पुरसोर्गत्यो. १५४ ॥ २ ॥

४१. इदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्य १५५ ।

* मुहुस. प्रतिषेध ।

४२. तिरसोऽन्यतरस्याम् १५६ ।

४३. द्विस्त्रिश्चतुरिति कृत्वोऽर्थे १५७ ।

४४. इसुसोः सामर्थ्ये १५८ ।

४५. नित्यं समासेऽनुत्तरपदस्यस्य १५९ ।

अ. ८. पा. ३.]

४६. अतःकृकमिकंसकुम्भपात्रकुशाकर्णीष्व-
नव्ययस्य १६० ।

४७. अधःशिरसी पदे १६१ ।

४८. कस्कादिषु च १४४ ।

२५८. कस्कः कौतस्कुत. भ्रातृषुप्र शुनस्कर्ण
सयस्वालः सयस्त्रीः सायस्क. कास्कान् सर्पिष्कुण्डवा
धनुष्कपालम् बहिष्पलम् (बहिष्पलम्) यजुष्पात्रम् अय-
स्कान्तः तमस्काण्डः अयस्काण्ड मेदस्पिण्ड भास्कर
अहस्करः ॥ इति कस्कादिः ॥ आकृतिगणः ॥

४९. छन्दसि वा प्राप्तेऽडितयोः ३६३४ ।

५०. कःकरत्करतिकृधिकृतेष्वनदितेः ३६३५ ।

५१. पञ्चम्याः परावध्यर्थे ३६३६ ।

५२. पातौ च बहुलम् ३६३७ । [३६३८ ।

५३. पृष्ठाः पतिपुत्रपृष्ठापरपदपयस्पोषेषु

५४. इडाया वा ३६३९ ।

५५. अपदान्तस्य मूर्धन्यः २१० ।

५६. सहेः साडः सः ३३५ ।

५७. इण्कोः २११ ।

५८. गुम्बिसर्जनीयशर्न्यवायेऽपि ४३४ ।

५९. आदेशप्रत्यययोः २१२ ।

६०. शासिवसिघसीनां च २४१० ॥ ३ ॥

६१. स्तौतिष्योरेव पण्यभ्यासात् २६२७ ।

६२. सः स्विदिस्वदिसहीनां च २६२८ ।

६३. प्राक्सिताद्बुव्यवायेऽपि २२७६ ।

६४. स्थादिष्वभ्यासेन चाभ्यासस्य २२७७

६५. उपसर्गात्सुनोतिसुवतिस्यतिस्तौतिस्तोभ-

तिस्थासेनयसेधसिचसञ्जस्वजाम्

६६. सदिरप्रतेः २२७१ । [२२७०

६७. स्तम्भेः २२७२ ।

६८. अवाबालम्बनाविदूर्ययोः २२७३ ।
६९. वेश्च स्वनो भोजने २२७४ ।
७०. परिनिविभ्यः सेवसितसयसिवुसहसुट्-
स्तुस्वञ्जाम् २२७५ ।
७१. सिवादीनां वाऽड्ढ्यवायेऽपि २३५९ ।
७२. अनुविपर्यभिनिभ्यः स्यन्दतेरप्राणिषु
२३४९ ।
७३. वेः स्कन्देरनिष्ठायाम् २३९८ ।
७४. परेश्च २३९९ ।
७५. परिस्कन्द. प्राच्यभरतेषु ३०२६ ।
७६. स्फुरतिस्फुल्ल्योर्निर्निविभ्यः २५३७ ।
७७. वेः स्कभातेर्नित्यम् २५५६ ।
७८. इण,पीध्वं लुङ्लिटां धोऽङ्गान् २२४७
७९. विभापेटः २३२५ ।
८०. समासेऽङ्गुले. सङ्गः १०१९ ॥ ४ ॥
८१. भीरो स्थानम् १०२० ।
८२. अग्ने. स्तुस्तोमसोमाः ९२४ ।
८३. ज्योतिरायुपः स्तोमः १०२१ ।
८४. मातृपितृभ्यां स्वसा ९८४ ।
८५. मातुःपितृभ्यामन्यतरस्याम् ९८३ ।
८६. अभिनिसः स्तनःशब्दसंज्ञायाम् ३१९३
८७. उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यचपर. २४७२ ।
८८. सुविनिर्दुर्भ्य. सुपिसूतिसमाः २४७७
८९. निनदीभ्यां क्वातेः कौशले ३०८२ ।
९०. सूत्रं प्रतिष्णातम् ३०८३ ।
९१. कपिष्ठलो गोत्रे ३०८४ ।
९२. प्रष्टोऽप्रगामिनि २९१७ ।
९३. वृक्षासनयोर्विष्टरः ३२३३ ।

- ९४ छन्दोनाम्नि च ३२०६ ।
 ९५ गवियुधिभ्या स्थिर ९६७ ।
 ९६ विकुशमिपरिभ्य स्थलम् ३०८५ ।
 ९७ अम्बाम्बगोभूमिसव्येऽपद्धिन्निकुशेकुश-
 इकङ्गुमञ्जिपुञ्जिपरमेवार्हिर्दिव्यमिभ्य
 स्थ २९१८ ।

* म्याशिम्यृणामिति वक्तव्यम् ।

९८ सुषामादिषु च १०२२ ।

२५९ सुषामा निषामा दुषामा सुषेध निषेध
 (निषेध) दुषेध सुषेध निषेध दुषाम सुषु दुषु
 'गौरिपन्थ सज्ञायाम् १८१ । प्रतण्णिका जलापाडम्
 (जलापाडम्) नौषेचनम् दु-दुमिषेवणम् (दु-दुमिषेचनम्)
 ऐति सज्ञायामगात् १८२ । नक्षत्राद्वा १८३ ।

१ ऐति सज्ञायाम्, नक्षत्राद्वा इत्यनयोर्गणसूत्रमव-
 व्यम् ।

हरिषण राहणीवेण राहणीसन ॥ इति सुषामादि ॥
 आकृतिगण ॥

- ९९ णति सज्ञायामगात् १०२३ (ग२५३)
 १०० नक्षत्राद्वा १०२४ । (ग२५३) ॥५॥
 १०१ ह्रस्वात्तादौ नद्धिते १३२५ ।
 १०२ निसस्तपतावनासेवने २४०३ ।
 १०३ युष्मत्तत्तक्षुष्वन्त पादम् ३६४० ।
 १०४ यजुष्येकेषाम् ३६४१ ।
 १०५ स्तुतस्तोमयोश्छन्दसि ३६४२ ।
 १०६ पूर्वपदात् ३६४३ ।
 १०७ सुञ्च ३६४४ ।
 १०८ सनोतेरन ३६४५ ।
 १०९ सहे पृतनर्ताभ्या च ३६४६ ।

११० न रपरसृपिसृजिसृशिसृहिसवनादी-
नाम् ३१६८ ।

२६० सवने सवने । सूते सूते । सोमे सोमे ।
सवनमुखे सवनमुखे । किस किसम् (किस किस) ।
अनुसवन अनुसवनम् । गोसनि गोसनिम् । अश्वसनि अश्व-
सनिम् ॥ पाठान्तरम् ॥ सवने सवने सवनमुखे सवन-
मुखे । अनुसवनमनुसवनम् । सज्ञाया बृहस्पतिसव ॥
शकुनिसवनम् । सोमे सोमे । सुते सुते । सवत्सरे सव-
त्सरे । विस विसम् । किम किमम् । मुसल मुसलम् ।
गोसनिम् अश्वसनिम् ॥ इति सवनादिः ॥

१११. सात्पदाद्यो २१२३ ।

११२. सिचो यडि २६४० ।

११३. सेधतेर्गतौ २२७८ ।

११४. प्रतिस्तब्धनिस्तब्धौ च ३०२७ ।

११५. सोढ २३५८ ।

११६. स्तम्भुसिवुसहा चडि २५८० ।

११७. सुनोते स्यसनो २५२४ ।

११८. सदे परस्य लिटि २३६१ ।

* स्वप्नेरूपसङ्घानम् ।

११९. निव्यभिभ्योऽङ्घ्यवाये वा छन्दसि
३६४७ ।

मतुवसोरुभि चेदुदुपधस्य स्तौतिण्योर्भारो-
ह्रस्वात्तादावेकोनविंशतिः ॥

इति पाणिनीयसूत्रपाठे अष्टमस्याध्यायस्य तृतीय पाद ।

चतुर्थः पादः ।

१. रपाभ्या नो ण. समानपदे २३५ ।

* ऋवर्णोऽस्य णत्व वाच्यम् ।

२. अटपुप्वाद्नुम्ब्यवायेऽपि १९७ ।

३. पूर्णपदात्संज्ञायामगः ८५७ ।

४. यनं पुरगामिभ्रकासिभ्रकाशारिकाकोट-
राधेभ्यः १०३९ ।

५. प्रनिरन्त शरेश्चुरक्षायकार्थ्यदिरपीयू-
शाभ्योऽसंज्ञायामपि १०५० ।

६. विभाषीपधिवनस्पतिभ्यः १०५१ ।

* मत्प्यम्यामेव ।

* हरिटादिभ्य प्रतिषेधो षक्तम्व. ।

२११. (घा ४९७६) । हरिका मिरिका तिमिरा ।
इतीरिकादिः ॥ आकृतिगणः ॥

७. आयोऽदन्तान् ७९१ ।

८. वाहनमाहितान् १०५२ ।

९. पानं देशे १०५३ ।

१०. वा भावकरणयोः १०५४ ।

* गिरिनद्यादीनां वा ।

२१२. (घा ४९८०) । गिरिनदी गिरिनख
गिरिनद्ध गिरिनितम्ब चकनदी चक्रनितम्ब सूर्यमान
मापोन आगंयन ॥ इति गिरिनद्यादिः ॥ आकृति-
गणः ॥

११. प्रातिपदिकान्तनुम्बिभक्तिषु च १०५५

* युवादेर्न ।

२१३ (घा ४९९९) । युवन् पक्क भदन् ॥
इति युपादिः ॥ (आगंयूना क्षत्रियव्यूना प्रपकानि
परिपकानि दीर्घादी) ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥

१२. एकाजुत्तरपदे णः ३०७ ।

१३. कुमति च १०५६ ।

१४. उपसर्गादसमासेऽपि णोपदेशस्य २२८७

१५. द्विजुमीना २५३० ।

३८. पदन्वयायेऽपि १०५७ ।

* भगश्चि इति वाच्यम् ।

३९. शुभ्रादिषु च ७५२ ।

११४. ध्रुवा नृनयन नन्दनम् नन्दनजगर—एता-
न्युत्तरपदानि मञ्जाया प्रयोक्तवन्ति । हरिनन्दी हरिनन्दनः
गिरिनगम् । नृनिर्गदि प्रयोक्तवन्ति । नरीनृन्यते । नर्तन
गर्दन नन्दन निवेश निवास अस्मि अनूप—एतान्युत्तर-
पदानि प्रयोक्तवन्ति । परिनर्तनम् परिगहनम् परिनन्द-
नम् पारनिवेशः पारनिवास. पारानि 'दर्भानूप । 'आना-
सौदण्यं च' १८४ । आनार्यभोगीनः । आट्टति-
गणोऽयम् ॥ पाठान्तकम् ॥ ध्रुवा नृनु नृनयन
नरनगर नन्दन । यन्तुगी । गिरिनदी गृहगमन निवेश
निवास अस्मि अनूप आनार्यभोगीन चनुर्हायन । 'हरि-
पाटीनि कनोत्तरपदानि मञ्जायाम्' १८५ । हरिका तिमिर
गभीर कुबेर हरि कर्मार ॥ इति शुभ्रादिः ॥

इति श्रीशार्ङ्गनिमुनिप्रणीतो गणपाठ समाप्तः ।

* अथप्रामाण्याच्चणोर्णो वाच्य. ।

४०. स्तोः श्चुना श्चुः १११ ।

॥ २ ॥

* श्चुवं धुटि सिद्धं वाच्यम् ।

४१. पुना पुः ११३ ।

४२. न पदान्तादोरनाम् ११४ ।

* अनाक्षवतिनगरीणामिति परतप्यम् ।

४३. तोः पि ११५ ।

४४. शात् ११२ ।

४५. यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको वा ११६ ।

* प्रत्यये भाषायां नित्यम् ।

४६. अपो रहाभ्यां द्वे ५९ ।

४७. अनचि च ४८ ।

* यणो मयो द्वे वाच्ये ।

४८. नादिन्याकोशे पुत्रस्य ५५ ।

* तल्पे च ।

* वा हतजम्भयोः ।

* ययो द्वितीयाश्शरि पौष्करमादेरिति वाच्यम् ।

॥ श्रीरस्तु ॥

अथ पाणिनीयो धातुपाठः ।

भ्वादिभ्यः ।

१ मू रातायाम् । उदात्तः परस्मैमात्रः ॥ अथ परस्मैपदान्तवर्गीयान्ता आत्म
नेपदिन ॥ २ एष इदी । ३ स्वर्धे सङ्घर्षे । ४ गाट् प्रतिष्ठात्स्वयोर्धन्धे च । ५ गाट्
लोहने । ६ नाय् ७ नाट् यात्सोपसर्गिभ्योऽङी तु । ८ दथ धारणे । ९ स्तुदि आप्र-
वणे । १० भिदि भिल्ले । ११ वदि अभिवादनस्तुत्यौ । १२ भदि कल्याणे सुखे च ।
१३ भदि स्तुतिमोदमदस्वप्नचान्तिगतितु । १४ स्वदि किञ्चित्करणे । १५ शिदि
परिदेवने । १६ मुद हर्षे । १७ दद दाने । १८ च्चद । १९ स्वर्दे आस्वादेने ।
२० उर्दे मन्त्रे कीटायां च । २१ कुर्दे २२ गुर्दे २३ गुर्दे २४ गुद क्रीडायामेव
२५ गुद क्षरणे । २६ हाद अप्यक्ते शब्दे । २७ हादी सुखे च । २८ स्वाद
आस्वादेने । २९ पदे कुम्भिते शब्दे । ३० यती प्रयत्ने । ३१ युत् ३२ उत्
भागने । ३३ विष् ३४ वेम् याचने । ३५ ध्वि धीभित्ये । ३६
ध्वि कीर्त्तित्ये । ३७ कथ कथायाम् ॥ एधादय उदात्ता अनु-
दात्तत आत्मनेमायाः ॥ अथाट्प्रिनात्तवर्गीयान्ता परस्मैपदिन ॥
३८ अम मालव्यगमने । ३९ विती गदाने । ४० स्तुतिर् आमेचन । ४१
स्तुतिर् (स्तुतिर्) क्षरणे । ४२ मन्थ विलोहने । ४३ कुषि ४४ पुषि ४५ लुषि
४६ मषि द्विसागप्रदानयोः । ४७ विष मत्स्यम् । ४८ विष् शस्त्रे माहृत्ये च ।

५१ सप्त मक्षणे । ५० सप्त स्थिषे हिसायाम् च । ५१ सप्त स्थिषे । ५२ सप्त
 व्यक्त्याया वाचि । ५३ सप्त विलेखने । ५४ सप्त अव्यक्तो शब्दे । ५५ सप्त
 गर्ता गार्तने च । ५६ सप्त ५७ सप्त शब्दे । ५८ सप्त हिसायाम् । ५९ सप्त
 कुण्डिते शब्दे । ६० सप्त दन्दशुके । ६१ सप्त ६२ सप्त चयने । ६३ सप्त
 परस्मिन् । ६४ सप्त विदि अवयवे ॥ विदि इत्येके ॥ ६५ सप्त चयने ।
 ६६ सप्त कुण्डितायाम् । ६७ सप्त दुनदि सशुद्धी । ६८ सप्त चदि आह्लाद ।
 दीर्घा च । ६९ सप्त विदि शब्दायाम् । ७० सप्त ७१ सप्त ७२ सप्त आह्लादे
 रोदने च । ७३ सप्त विदि परिदेवने । ७४ सप्त चयने च । अताद्य
 उदात्ता उदात्तैः परस्मिन्भाषाः ॥ अथ कर्त्तव्यान्ता आत्मनेपदिन
 द्विचकारिणः ॥ ७५ सप्त शेषे । ७६ सप्त लोके चयने । ७७ सप्त चयने ।
 ७८ सप्त ७९ सप्त शब्दोत्साहया । ८० सप्त शब्दायाम् । ८१ सप्त ८२ सप्त
 ८३ सप्त ८४ सप्त ८५ सप्त गर्ता । ८६ सप्त शब्दायाम् । ८७ सप्त
 लक्षणे । ८८ सप्त कौटिल्ये । ८९ सप्त मयि मण्डने । ९० सप्त लोके । ९१ सप्त
 ९२ सप्त आह्लादे । ९३ सप्त चयने च । ९४ सप्त ९५ सप्त
 ९६ सप्त ९७ सप्त ९८ सप्त ९९ सप्त १०० सप्त १०१ सप्त १०२ सप्त
 १०३ सप्त १०४ सप्त १०५ सप्त १०६ सप्त १०७ सप्त १०८ सप्त
 गार्तयो ॥ तृतीया दन्त्यादिरित्येक ॥ सप्त भोजननिवृत्तायाम् ॥ १०९ सप्त
 ११० सप्त १११ सप्त गत्यायाम् । गर्ता गत्यायाम् चेलपरे । सप्त केलवे च ॥
 ११२ सप्त ११३ सप्त ११४ सप्त सामर्थ्ये ॥ सप्त इत्याव वाचः । सप्त आह्लादे
 च ॥ ११५ सप्त चयने ॥ दीर्घाद्य उदात्ता अनुदात्तैः आत्मनेपदिन ॥
 अथ कर्त्तव्यान्ता परस्मिन्पदिन अष्टम्यायाम् ॥ ११६ सप्त नीर्षणे ॥ ११७
 सप्त सप्त । ११८ सप्त सप्तशुद्धीयने । (सप्त गर्ता ।) ११९ सप्त सप्त ।

१ 'सप्त' = 'सप्त' इति च पाठान्तरम् ।

१२० कष हसने । १२१ ओरु १२२ राखु १२३ लाखु १२४ झाखु १२५
 ध्राखु शोषणालम्बधैयोः । १२६ वाखु १२७ ख्वाखु श्याती । १२८ उख १२९
 उखि १३० बख १३१ मखि १३२ मख १३३ मखि १३४ णख १३५ णखि
 १३६ रख १३७ रखि १३८ लख १३९ लखि १४० इख १४१ इखि १४२
 ईखि १४३ बन्ख १४४ रगि १४५ लगि १४६ अगि १४७ बगि १४८ रगि
 १४९ लगि १५० खगि १५१ अगि १५२ खगि १५३ इगि १५४ रगि १५५
 खिगि गन्धर्षाः ॥ रिख (रिखि रिखि लिखि) वखि लिखि शिखि इत्यपि केचिन् ।
 खगि कम्पने च ॥ १५६ सुगि १५७ सुगि १५८ सुगि वर्जने । १५९ अथ
 हसने । (दधि पालने । लधि शोषणे ।) १६० मखि मण्डने । १६१ शिधि
 आघ्राणे । (अर्घ्य मूल्ये) ॥ क.भा.द्वय उदात्ता उदात्तैः परस्मैभाषाः ॥
 अथ चवर्गीयान्ताः आत्मनेपदिनः एकविंशतिः ॥ १६२ वन् दीप्ती । १६३
 पच शेषने शेषने च । १६४ लोखु दर्शने । १६५ शच व्यक्त्या वाचि ।
 १६६ अच १६७ अचि मती । (शचि च ।) १६८ कच मन्धने । १६९ वचि
 १७० वाचि दीप्तिषन्धनयोः । १७१ मच १७२ मुखि बलकने । कथन इत्यन्ये ॥
 १७३ मचि शारणोत्सृज्यवृजनेषु । १७४ वचि व्यर्थाकरणे । १७५ धुच प्रभादे ।
 १७६ ऋच गतिस्थानार्थनोपार्थनेषु । १७७ ऋचि १७८ भृजी भर्जने । १७९
 एम् १८० धेम् १८१ आज दीप्ती । १८२ ईज गतिपुरमनयोः ॥ अन्वो-
 द्वय उदात्त अनुदात्त आत्मनेपदेषाः ॥ अथ चवर्गीयान्ता षष्ठ-
 वन्ताः परस्मैपदिनः द्विंशतिः ॥ १८३ धुच शोषे । १८४ धुच शब्दे मारे ।
 १८५ धुच १८६ धुच शीटिभ्यान्तीभावयोः । १८७ धुच अपनयने ।
 १८८ अन्धु गतिपुरमनयोः । १८९ बन्धु १९० धन्धु १९१ लन्धु १९२
 खन्धु १९३ मुन्धु १९४ म्बन्धु १९५ मुन्धु १९६ म्बन्धु गन्धर्षाः । १९७
 धुन्धु १९८ म्बन्धु १९९ वृत् २०० धुन्धु शोषकरणे । २०१ म्बन्धु

२०२ पस्ज गती । (पस्जरात्मनेपद्यपि) । २०३ गुजि अव्यक्ते शब्दे ।
 २०४ अर्च पूजायाम् । २०५ म्लेच्छ अव्यक्ते शब्दे । २०६ लछ २०७ लाछि
 लक्षणे । २०८ नाछि इच्छायाम् । २०९ आछि वायामि । २१० हीछ लम्भा
 याम् । २११ हुछ्छी कीटिल्ये । २१२ सुछ्छी मोदसमुच्छ्राययो । २१३ स्फुछ्छी
 विल्लुती । २१४ मुछ प्रमादि । २१५ उछि उच्छे । २१६ उछी विवासे । २१७
 धज २१८ धजि २१९ धृज २२० धृजि २२१ ध्वज २२२ ध्वजि गती । (ध्रिज
 च) २२३ कृज अव्यक्ते शब्दे । २२४ कर्ज २२५ कर्ज अर्जने । २२६ कर्ज शब्दे ।
 २२७ कर्ज भर्त्सने । २२८ कर्ज व्यथने । २२९ कर्ज पूजने च । २३० अज
 गतिशेषणयो । २३१ तेज पालने । २३२ लज मध्ये । (कज मद इत्येके) ।
 २३३ खजि गतिविकल्पे । २३४ एज मरणे । २३५ द्रवोष्कृजा वज्रनिर्घोषे ।
 २३६ क्षि क्षये । २३७ क्षीज अव्यक्ते शब्दे । २३८ लज २३९ लजि
 अर्जने । २४० लाज २४१ लाज भर्त्सने च । २४२ ञज २४३ जाज मुञ्जे ।
 २४४ नृज टिसायाम् । २४५ नृजि पालने । २४६ गज २४७ गाज २४८
 गृज २४९ गृजि २५० गुज २५१ गुज शब्दार्था । गज मद्ने च ।
 २५२ वज २५३ वज गती । शुचादय उदात्ता उदात्तैः (श्रिवर्जैः)
 परस्मैभाषा ॥ अथ टवर्गीधास्ताश्नाङ्गुला आत्मनेपदिन षड्विंशत् ॥ २५४
 अट अतिक्कमर्दिसयो । २५५ वेष्ट वेष्टने । २५६ चष्ट चष्टायाम् । २५७ गाष्ट
 २५८ लोष्ट सद्भाते । २५९ षष्ट चरणे । २६० स्फुष्ट विवृत्तने । २६१ अष्टि गती ।
 २६२ अष्टि एकधर्यायाम् । २६३ अष्टि २६४ अष्टि शौके । २६५ अष्टि पालने ।
 २६६ अष्ट विवाधायाम् । २६७ अष्ट च । २६८ अष्ट गत्यनादरयो । २६९
 अष्टि मद्भाते । २७० अष्टि दार्दे । २७१ अष्टि विभाजन । २७२ अष्टि च । २७३
 अष्टि परिभाषण । २७४ अष्टि सद्भाते । २७५ अष्टि मानन । २७६ अष्टि तोडने ।
 २७७ अष्टि करणे ॥ हरण इत्यर्थे ॥ (अष्टि विवृत्तने) । २७८ अष्टि कौपे । २७९ अष्टि

रुजाया सद्भाते च । २८० तडि ताडने । २८१ पडि गती । २८२ कडि मदे ।
 २८३ खडि मन्धे । २८४ डेडू २८५ हाड अनावरे । २८६ बाडू आग्राव्ये ।
 २८७ डाडू २८८ घाडू विशरणे । २८९ शाडू श्वाशायाम् ॥ अष्टादश
 उद्गाता अनुदात्तैत आत्मनेभावाः ॥ अथ टवर्गीयान्तसमासेः पर-
 स्मिपदिन पद्यादान् ॥ २९० दौडू गर्दे । २९१ यौडू बन्धे । २९२ म्लेडू
 २९३ जेड उन्मादे । २९४ कटे वर्षावरणयोः ॥ चटे इत्येके ॥ २९५ अट
 २९६ पट गती । २९७ रट परिभाषणे । २९८ लट बाल्ये । २९९ शट
 रुजाविशरणगलयक्षदनेषु । ३०० षट वेष्टन । ३०१ क्कट ३०२ ख्कट त्रासे ।
 ३०३ शिट ३०४ पिट अनावरे । ३०५ ञट ३०६ झट सद्भाते । ३०७ भट
 भृती । ३०८ तट उन्मादे । ३०९ षट काहायाम् । ३१० णट जती । ३११ पिट
 शब्दसघातयोः । ३१२ दट दीप्ती । ३१३ षट अवयवे । ३१४ लट विलोडने ।
 शान्तोऽयमित्येके । ३१५ विट परप्रये । ३१६ विट शब्दे । ३१७ चिन् आक्रीते ।
 द्विट इत्येके ॥ ३१८ इट ३१९ क्कट ३२० क्की गती । ३२१ मडि भूशायाम् ।
 ३२२ कुडि निवर्त्ये । कुडीत्येके । ३२३ सुट ३२४ सुड मर्दन । ३२५ सुाड अलीभवे ।
 ३२६ सुाड गण्डने ॥ सुडि इत्येके ॥ ३२७ टडि ३२८ लुडि स्तये ॥ टडि लुडि
 इत्येक । टडि लुडि द्वयपरे ॥ ३२९ रुकुडि विशरणे ॥ स्फुटि इत्यपि केचिन् ॥
 ३३० षट व्यसयायानि । ३३१ षट स्थानि । ३३२ षट मदनिकाशयोः ।
 ३३३ षट वृन्तपरिवने । ३३४ रट परिभाषणे । रट इत्येके ॥ ३३५ दट
 षट्टिगट्टयौ ॥ बडाभ्कार इत्यन्त्रे ॥ ३३६ दट ३३७ लट ३३८ उट उप-
 पानि ॥ कट इत्येक ॥ ३३९ विट दिगागद्वेदानयोः । ३४० शट केलवे च । ३४१
 लुट मनिप्रतिपाने ॥ सुडि इति स्वामी । ३४२ कुडि च । ३४३ लुडि बाल-
 ह्ये प्रतिपात च । ३४४ सुडि शोषणे । ३४५ टडि ३४६ लुडि गती । ३४७
 सुाड भावदाने । ३४८ अडू अभियोगे । ३४९ कडू कार्केश्ये ॥ सुादयश्रयो

दोषभा ॥ ३५० कङ्क विहारे । ३५१ तुङ्ग लोडने ॥ तुङ्ग इत्येके ॥ ३५२
 तुङ्ग ३५३ तुङ्ग ३५४ हाङ्ग गती । ३५५ रीङ्ग अनादरे । ३५६ रोङ्ग ३५७
 लोङ्ग उन्मादे । ३५८ अङ्ग उद्यमे । ३५९ लङ्ग विलासे ॥ लङ्ग इत्येके ॥
 ३६० कट् मदे ॥ कटि इत्येके ॥ ३६१ गटि पदनैकदेशे ॥ शीटाद्य
 उदात्ता उदात्तः परस्मैभाषाः ॥ अथ पवर्गीयान्ता आत्मनेपदिन
 स्त्रीभस्वन्ताश्चतुर्भिर्नात् ॥ ३६२ तिष्ट ३६३ तेषु ३६४ शिष्ट ३६५ श्लिष्ट
 क्षरणार्थो ॥ आवे इन्दुदात्त ॥ तेषु कम्पन च ॥ ३६६ ग्लेषु दन्व । ३६७
 तुमेषु कम्पने । ३६८ नेष्ट ३६९ गेष्ट ३७० ग्लेषु च । ३७१ मेष्ट ३७२ रेष्ट
 ३७३ लेष्ट गती । ३७४ प्रप्लु लङ्गायाम् । ३७५ क्वि चलने । ३७६ रवि
 ३७७ लवि ३७८ अवि शब्द । ३७९ लवि अवसरान् च । ३८० कृ षर्णे ।
 ३८१ झीनु अधाष्ट्य । ३८२ क्षीयु मदे । ३८३ वीष्ट कत्यने ३८४ वीष्ट च ।
 ३८५ रेष्ट शब्दे ॥ अभिरर्भा क्विप्लव्येते ॥ लभि च । ३८६ श्भि
 ३८७ क्वभि प्रतिबन्ध । ३८८ जभी ३८९ जुभि गालविनामे । ३९० गाल्य
 क्वभने । ३९१ वल्भ भोजने । ३९२ गल्भ भाष्ट्ये । ३९३ धन्नु प्रमाद ॥
 दन्व्यादिषु ॥ ३९४ एषु स्तम्भे ॥ तिष्याद्य उदात्ता अन्तुदात्त
 आत्मनेभाषा ॥ लिपिस्त्वन्तुदात्तः ॥ अथ पवर्गीयान्ता परस्मै
 पदिन षष्पचारिणात् ॥ ३९५ शुष् रक्षण । ३९६ धृष् गन्ताये ।
 ३९७ जष ३९८ अष स्यताया वाधि । जष मानग च ॥ ३९९ चष
 गान्धने । ४०० पष समवाय । ४०१ रष ४०२ लष व्यक्त्याया याप । ४०३
 शुष मन्दाया गती । ४०४ तुष ४०५ वृष ४०६ धृष ४०७ तुष्य ४०८ तुष
 ४०९ तुष्य ४१० धृष ४११ तुष्य हिराषो । ४१२ पष ४१३ रष ४१४
 रषि ४१५ अष ४१६ पष ४१७ लष ४१८ कष ४१९ मष ४२० कष ४२१
 कष ४२२ कष ४२३ कष ४२४ पष ४२५ कष गती । ४२६ क्वि आन्तापने ।

४२७ छुवि ४२८ छुवि अर्दने । ४२९ छुवि वषसयोगे । ४३० पुम्
 ४३१ पुम्बु द्विसार्थी । विभु विम्बु इत्येके ॥ ४३२ शुभ ४३३ शुभ भाषणे ।
 भासन इत्येके ॥ द्विसायाभिव्यन्ते ॥ शुषाद्य उदात्ता उदात्तैः परस्मै-
 भाषाः ॥ अथ अनुनासिकान्ता. क्स्वन्ताः आत्मनेपदिनी ददा ॥ ४३४
 षिणि ४३५ शुणि ४३६ शृणि षड्दणे । ४३७ शुण ४३८ शृण अमणे ।
 ४३९ षण व्यवहारे स्तुती च । ४४० षन च । ४४१ भास कौषे ।
 ४४२ धमू गहने । ४४३ कमु कान्ती ॥ शिष्पाद्य उदात्ता अनुदात्तैः
 आत्मनेभाषाः ॥ अथ क्स्वन्ता. परस्मैपदिन त्रिदान् ॥ ४४४ अण
 ४४५ ण ४४६ वण ४४७ अण ४४८ मण ४४९ षण ४५० षण ४५१
 षण ४५२ अण ४५३ षण शब्दार्थाः ॥ षण इत्यपि कौषत् ॥ ४५४ शौण
 अङ्मयन । ४५५ शौण षणोक्तयोः । ४५६ शौण सङ्घाते । ४५७ शौण च ।
 ४५८ षिण गतिप्रेरणोच्चेषु (श्लिण इत्यपि) । ४५९ अण सन्धे । षण इत्यपि
 कौषत् ॥ ४६० कनी दासिकान्तिगतियु । ४६१ अण ४६२ वण शब्दे । ४६३
 वन ४६४ षण समर्थी । ४६५ अम गत्यादिषु । ४६६ इम ४६७ इम्म ४६८
 मीम् गती । मीम् शब्दे च ॥ ४६९ वमु ४७० उमु ४७१ जमु ४७२ झमु
 अर्दने । त्रिमु इति कौषत् । ४७३ कमु वादविधेये ॥ अणाद्य उदात्ता
 उदात्तैः परस्मैभाषाः ॥ अथ रेव्यन्ता आत्मनेपदिनश्चकारिणत् ॥ ४७४
 भास ४७५ षय ४७६ षय ४७७ षय ४७८ षय ४७९ तय ४८० षय गती ।
 ४८१ दय दानगतिरक्षणदिगादनिषु । ४८२ रय गती । रय च ॥
 ४८३ ऊयी तन्त्रुगन्ताने । ४८४ यूती विस्तरणे दुर्गन्धे च । ४८५ वनूती शब्दे
 सन्धे च । ४८६ इमायी विभूलने । ४८७ इमायी ४८८ औप्यायी वृत्ते ।
 ४८९ तापु एन्तान्ताल्लययोः । ४९० शल चलनसंबन्धयोः । ४९१ शल ४९२
 शल शहरणे शहरणे च । ४९३ भास ४९४ भास पारणे । ४९५ भास ४९६ भास

परिभाषणहिंसादानेषु । ४९७ कल शब्दसङ्ग्रहानयो । ४९८ कल अल्पके
 शब्दे । अशब्द इति स्वामी ॥ ४९९ तैट्र ५०० देट्र देवने । ५०१ वेट्र ५०२
 गेट्र ५०३ ग्लेट्र ५०४ वेट्र ५०५ गेट्र ५०६ म्लेट्र सेवने ॥ शेट्र खेट्र क्रेट्र
 इत्येके ॥ ५०७ रेट्र स्वगती ॥ अयाद्य उदात्ता अनुदात्ता आत्मने-
 भाषा ॥ अथावत्यन्ता परस्मैपदिन गृह्णन्ति ॥ ५०८ मय्य वन्धने ।
 ५०९ सूक्ष्य ५१० ईक्ष्य ५११ ईष्य ईर्ष्यायी । ५१२ ह्य गती । ५१३
 शुच्य अभिधवे । शुच्य इत्येके ॥ ५१४ ह्य गतिवान्त्वो । ५१५ अल भूषण
 पर्याप्तिवारणेषु ॥ अय खरितेदित्ये ॥ ५१६ निपला विशरणे । ५१७ मील
 ५१८ इमील ५१९ स्मील ५२० स्मील निमपणे । ५२१ बाल प्रतिष्टम्भे ।
 ५२२ नील वर्णे । ५२३ शील समाधी । ५-४ कील वन्धने । ५२५ कूल
 आवरणे । ५२६ कूल कमाया सहाय च । ५२७ कूल निष्कर्षे । ५२८ कूल
 सहाते । ५२९ कूल प्रतिष्ठायाम् । ५३० फल निपती । ५३१ कूल भाव
 करणे । ५३२ कूल विरसन । -३३ चिल ईभित्य मानकरण च । ५३४ तिल
 गती । तिल इत्येके ॥ ५३५ बल ५३६ बल ५३७ बल ५३८ बल ५३९
 बले ५४० बल चलने । ५४१ बल ५४२ बल ५४३ बल गती । बल
 इत्येक ॥ ५४४ ह्यल समलने । ५४५ बल समय । ५४६ बल अदने ।
 ५४७ बल गती । ५४८ बल विशरणे । ५४९ बल ५५० बल आश्रयने ।
 ५५१ बल ५५२ बल गतिप्रतिपात । ५५३ बल गतिगानुर्ये । ५५४ बल
 उद्योगी । ५-५ बल ह-उने । ५५६ अल ५५७ बल ५५८ बल ५५९ बल
 गन्धर्षा ॥ चरतिभरणेऽपि ॥ ५६० त्रिभु निरसन । ५६१ जि जय । -६२
 जे व प्रणधारणे । ५६३ पाव ५६४ मीव ५६५ तीव ५६६ तीव स्थाप्य ।
 ५६७ क्षीव ५६८ क्षीव निरसन । ५६९ उषी ५७० पुषी ५७१ पुषी ५७२
 दुषी ५-६ पुषी दिगर्षी । ५७३ पुषी उद्यमने । ५७४ पुषी वन्दने । ५७५

पुष्ये ५७७ पूर्व ५७८ मर्क पूरणे । ५७९ नर्वे अहने । ५८० मय हिंसायाम् ।
 ५८१ कर्क ५८२ सर्व ५८३ गर्भ द्यौः । ५८४ अर्क ५८५ सर्व ५८६ पूर्व
 हिंसायाम् । ५८७ इति व्यासौ । ५९८ मिति ५९९ मिति ५९० मिति सेचने ।
 (दिव्यलोक) । सेचन इति तरात्रिण्याम् ॥ ५९१ इति ५९२ इति ५९३ इति
 ५९४ इति प्रीणनाथा । ५९५ इति ५९६ इति ५९७ इति गल्यर्था ।
 ५९८ इति हिंसाकरणयोध । ५९९ मय वन्दने । ६०० अथ रक्षणगणिकास्ति
 प्रातिगृह्यवगमप्रवेशश्रवणस्वाम्यर्थमाचननियेच्छादीप्यवाल्यालिङ्गनहिंसादानभा
 गशुद्धिषु ॥ मज्ज्याद्य उदात्त उदात्तेत परस्मैभरणा ॥ जिस्त्वन्तु
 दात् ॥ ६०१ भाषु गतिशुद्धौ ॥ उदात्त स्वचित्तेषुभयतोभाष- ॥
 अधोऽन्तस्ता नामनेपदिनो द्विपञ्चाशत् ॥ ६०२ पुष्य ६०३ विश्व सर्वापन
 रक्षणपावनशु । ६०४ इक्ष वरण । ६०५ विश्व विद्योपादान । ६०६ विश्व
 शिक्षायामलाभे लाभ च । ६०७ इक्ष भाष्यध्याया वाधि । वाधन इति दुर्गे ॥
 ६०८ इक्ष इक्षी वाप्राये च । ६०९ दीक्ष मीणज्योपनयननियमप्रस्तावशेषु ।
 ६१० ईक्ष दर्शने । ६११ इष गतिहिंसादर्शनशु । ६१२ भाष्य व्यवसाया वाच ।
 ६१३ नव अहने । ६१४ मेषु अन्विच्छायाम् । गलपु इत्येक ॥ ६१५ पपु
 प्रयत्न । (एषु इत्येक । येषु इति गन्त) । ६१६ जप ६१७ णपु ६१८ एषु ६१९
 तेषु गती । ६२० एषु ६२१ एषु ६२२ एषु अन्वये वाग्दे । ६२३ कान्त वाग्दे
 उत्सायाम् । ६२४ भाष्य दीर्घा । ६२५ णस्य ६२६ रास्य वाग्दे । ६२७ णस्य
 कीर्णये । ६२८ अथस भय । ६२९ आठ शानि इच्छायाम् । ६३० प्रपु
 ६३१ वत्सु अहने । ६३२ ईह वक्षायाम् । ६३३ वाह ६३४ महि इक्षी ।
 (बद्धालोक) । ६३५ अदि गती । ६३६ गर्ह ६३७ गच्छ उत्सायाम् । ६३८ अह
 ६३९ वाह प्राधान्ये । ६४० गर्ह ६४१ बहह परिभाषणहिंसाच्छादनेषु । ६४२ अह
 गती । ६४३ वेह (बहु) ६४४ वेह ६४५ वाह (वाह) प्रयत्न । वेह गतावधि ॥

६४६ गृह निद्राक्षये ॥ निक्षप इत्येके ॥ ६४७ काश्र दीप्ती । ६४८ ऊह वितर्के
 ६४९ ग्राह विलोडने । ६५० गृह महण । ६५१ ग्लह च । ६५२ पुषि
 कान्तिकरणे । षव इति केचित् ॥ शुक्षादिय उवाचा अनुदासेत् आत्मने
 भाषा ॥ गृह्तिस्तु वेद् । अय अर्हत्स्यन्ता परस्मैपदिन एकनवति ॥ ६५३ पुषिर्
 षाविशब्दने । शब्द इति अन्ये पेटु ॥ ६५४ अश्रू व्याप्ती । ६५५ तक्ष् ६५६
 त्वश्रू तनूकरण । ६५७ उक्ष सेयन । ६५८ रक्ष गालने । ६५९ णिक्त शुम्पने ।
 ६६० नक्ष ६६१ वृक्ष (गृक्ष वृक्ष) ६६२ णक्ष गती । ६६३ वक्ष रोपे । सद्भात
 इत्येक । ६६४ गृक्ष रात्राले । अक्ष इत्येके ॥ ६६५ तक्ष त्वचने । वक्ष परिग्रह इत्येक ।
 ६६६ सूक्ष आदरे । पृक्ष इति केचित् । ६६७ काक्षि ६६८ माक्षि ६६९ माक्षि
 काहायाम् । ६७० शाक्षि ६७१ ध्राक्षि ६७२ प्वाक्षि पौरवासिते च । ६७३
 चूष पाने । ६७४ लूष लुष्टी । ६७५ यूष वृद्धी । ६७६ मूष स्तोत्रे । ६७७ लूष
 ६७८ लूष भूषायाम् । ६७९ शूष प्रसने । ६८० गूष हिंसायाम् । ६८१ जूष
 च । ६८२ भूष अलङ्कार । ६८३ ऊष कजायाम् । ६८४ ईष उच्छे । ६८५
 षष ६८६ जष ६८७ क्षिष ६८८ जष ६८९ झष ६९० शष ६९१ षष
 ६९२ मष ६९३ शष ६९४ रिष हिंसार्था । ६९५ गष मर्त्यने । ६९६ उप
 दाह । ६९७ जिषु ६९८ मिषु ६९९ मिषु सेचने । ७०० पुष पुष्टी । ७०१
 पिषु ७०२ पिषु ७०३ मुषु ७०४ प्लुषु दाहे । ७०५ वृषु ७०६ गृषु ७०७
 मृषु सेचन । मृषु राहने च । इतरी हिंसाग्लेशनयोव ॥ ७०८ वृषु राहर्षे ।
 ७०९ हृषु अलीके । ७१० वृष ७११ हृष ७१२ हृष ७१३ रष शब्द ।
 ७१४ लष श्लेषणकीडनया । ७१५ धल्ल अदने । ७१६ जर्ष ७१७ चर्ष
 ७१८ शश परिभाषणहिंसातर्जनेषु । ७१९ मिषु ७२० वेषु गती । ७२१ हसे
 हसने । ७२२ णिश समाधी । ७२३ मिश ७२४ मश शब्द रोषकृते च ।
 ७२५ शष गती । ७२६ शश प्ललगती । ७२७ शशु हिंसायाम् । ७२८ शशु

स्तुती । दुर्गताविति दुर्गः । ७२९ बह पविष्कने । ७३० मह पूजायाम् ।
 ७३१ रह त्यागे । ७३२ रहि गर्ता । ७३३ इह ७३४ इहि ७३५ वृह ७३६ वृहि
 इदी वृदि शःदे च । वृहिरु केठिके ७३७ वृहिरु ७३८ वृहिरु ७३९ उहिरु अर्धने ।
 ७४० अहं पूजायाम् ॥ सुधिराद्य उदात्ता उदात्तेतः परस्मैभाषाः ॥
 घस्तिस्त्वनुदात्तः ॥ अथ कृष्णव्यन्ता आत्मनेपदिनपङ्क्तिवति ॥ ७४१ सुत
 दीर्घा । ७४२ श्रिता वर्णे । ७४३ त्रिमिदा जेहने । ७४४ भिषिदा जेहनमोचनयो ।
 मोहनवोरित्येके । मिदिनदा चेल्येके ॥ ७४५ रुच दीप्तावभिधीती च । ७४६ घुट
 परिपत्ति । ७४७ रुट ७४८ रुट ७४९ रुट प्रतिघाते । ७५० शुभ दीर्घा ।
 ७५१ शुभ राचलने । ७५२ षभ ७५३ शुभ द्वितीयाम् । आशीडभावेऽपि ॥
 ७५४ खन्नु ७५५ खन्नु ७५६ खन्नु अवहरने । खन्नु गती च । खन्नु
 इत्यपि केचित् ॥ तृतीय एव तालव्यान्त इत्यन्ये ॥ ७५७ खन्नु विश्वसे ।
 ७५८ यनु वर्तने । ७५९ यनु वृदी । ७६० यनु शब्दकृत्तायाम् । ७६१
 स्यन्दु प्रसवने । ७६२ कृषु धामर्थ्ये ॥ सुताद्य उदात्ता अनुदात्तेतः
 आत्मनेभाषाः ॥ वृत् ॥ अथ स्वरव्यन्ता त्रयोदशात्मनेपदिन पितृश्च ॥
 ७६३ घट चेट्टायाम् । ७६४ कथ अयसललनयो । ७६५ प्रथ प्रत्यागे ।
 ७६६ प्रस विस्तारे । ७६७ मर मर्दने । ७६८ स्वद स्वर्दने । ७६९ क्षत्रि
 गतिदानयो । ७७० दक्ष गतिदिसनयो । ७७१ षप कृपाया गती च ।
 ७७२ कदि ७७३ नदि ७७४ रुदि वैकृत्ये । वैकृत्य इत्येके । त्रयोऽप्यनिहित
 इति नन्दी । इदित इति धामी । कदिनदी इदितो मर रुद इति चानिदिती
 इति भिन्ने ॥ ७७५ वित्वरा सम्प्रभे ॥ घटाद्यः पितः ॥ उदात्ता
 अनुदात्तेत आत्मनेभाषाः ॥ अथ कणास्ता परस्मैपदिन ॥ ७७६ ज्वर
 रोगे । ७७७ गड सेचने । ७७८ हंड नेष्टने । ७७९ गट ७८० गट परिगाढने ।
 ७८१ गट तुती । नताविल्येके ॥ गताविल्यन्ये ॥ ७८२ एक प्रतिघाते ।

७८३ चक कृती । ७८४ करौ हराने । ७८५ रगे शङ्कायाम् । ७८६ लगे सङ्गे ।
 ७८७ हगे ७८८ हगे ७८९ पगे ७९० हगे सवरणे । ७९१ कगे नोच्यते ।
 ७९२ अक ७९३ अग कुटिलाया गती । ७९४ कण ७९५ रण गती । ७९६ ऋण
 ७९७ शण ७९८ धण दाने च । धण गताविल्लभ्ये ॥ ७९९ अथ (अथ श्लग)
 ८०० अथ ८०१ कथ ८०२ अथ द्विसार्धः । ८०३ वन च । वनु च नोच्यते ।
 ८०४ ज्वल दीप्ती । ८०५ हुल ८०६ ज्वल चलने । ८०७ ह्मृ आप्याने ।
 ८०८ दृ भये । ८०९ नृ नये । ८१० धा पाने । मारणतोषणमिशामनेषु
 ८११ क्षा । निशानिष्विति पादान्तरम् ॥ कम्पने ८१२ जलि । ८१३ उदिर
 ऊर्जने । जिह्रोन्मथने ८१४ लङि । ८१५ मदी ह्येवलेपनयो । ८१६ भवन
 शब्दे । दलि चाल इगालि-रणि-ध्वनि त्रपि क्षपयथेति भोज । ८१७ ह्वन अव-
 लगने ॥ घटादयो मितः ॥ जनी-जृणु क्णु रन्त्रो-डमन्ताश्च । ज्वल गाल-
 दाल-नमामनुपतर्गोडा । मला धा वनु-वमा च । न पमि अभिन्वमाम् । ८१८
 शमो दर्शन । ८१९ यमाऽपरिवेषणे । ८२० ह्यदिर अवपरिभ्या च ।
 ८२१ पण गती ॥ घटादयः फणास्ता मितः । कृष् । ज्वरादय
 उदान्ता उदारतेतः परस्मैभाषाः ॥ ८२२ राणु दीप्ती । उदारतः
 स्वरितेदुभयतोभाषः ॥ ८२३ दृध्राण् ८२४ दृध्राण् ८२५ दृध्राण्ट
 दीप्ती ॥ उदारता अनुदारतेतः आत्मनेभाषाः ॥ अथ क्षरत्वन्ता परस्मै
 पदिम ॥ ८२६ म्नु ८२७ स्वन ८२८ स्वन शब्द । फणादयो गताः ॥
 ८२९ पम ८३० इम अवैकले ॥ घृण् ॥ ८३१ ज्वल दीप्ती । ८३२ चल
 कम्पने । ८३३ जल घालने । ८३४ डल ८३५ डल वैश्रम्ये । ८३६ डल
 स्थाने । ८३७ हल विदिमने । ८३८ जल गन्धे । वन्धन इलेहे ॥ ८३९ पल
 गती । ८४० बल प्रणने धाम्याकरोधने च । ८४१ पुल महर्षे । ८४२ पुल
 मस्थान वन्धुषु च । ८४३ बाल ८४४ हुल ८४५ पण्ड गती । (हुल द्विसार्धा

सवरणे च) । ८४६ कथे निष्पाके । ८४७ पथे गती । ८४८ मथे विलोडने ।
 ८४९ द्रवम् उद्गिरणे । ८५० असु चलने । ८५१ क्षर सम्पत्ने ॥ स्वमाद्य
 उदात्ता उदात्तेतः परस्मैभाषा- ॥ ८५२ पद् मर्षणे ॥ उदात्तोऽनुदात्ते-
 दात्मनेभाषः ॥ ८५३ रमु मीडानाम् । रम इति माभ्य । अनुदात्तोऽनुदात्ते-
 दात्मनेभाषः ॥ अथ कम्पन्ता परस्मैपठिन ॥ ८५४ पद्मल्ल विशरणमख्य-
 सादनेषु । ८५५ शङ्ख शान्तन । ८५६ कुश आह्वाने रादने च ॥ पदाद्य-
 खयोऽनुदात्ता उदात्तेतः परस्मैभाषाः ॥ ८५७ कुव सम्पत्नेर्कादित्य-
 प्रतिशम्भविलेखनेषु । ८५८ पुष अवगमने । ८५९ रुड बीजजन्मनि प्राडु
 मांवे च । ८६० कस गती । शुन् ॥ कुचाद्य उदात्ता उदात्तेतः
 परस्मैभाषाः ॥ रुहिस्यनुदात्त ॥ ज्वलादिर्गत ॥ अथ शुद्धत्वन्ता
 स्वरितेत ॥ ८६१ द्विक् अव्यक्ते वाच्ये । ८६२ अन्तु गती याचने च । अन्तु
 इत्यक् । अचि इत्यपरे ॥ ८६३ द्याच यन्नायाम् । ८६४ रट् परिभाषणे ।
 ८६५ अन् ८६६ चदे याचने । ८६७ घोषु पर्योती । ८६८ मिड ८६९ गेट
 मेघादिमनया । धान्ताविभाविति स्वामी । धान्ताविति न्यास ॥ ८७० मेष्ट
 गङ्गे च । ८७१ गिट ८७२ गेट इन्मासुनिर्णयो । ८७३ म्भु ८७४ म्भु
 उद्दने । ८७५ शुभर् घोषने । ८७६ उडुन्दिरू निशामन । ८७७ वेगु
 गतिज्ञानयिन्तानिशामनशदिलप्रहणेषु ॥ नान्तोऽज्यम् ॥ ८७८ गतु अवदा
 रणे । ८७९ चीट आदानसवरणयो । ८८० चायू पूवानिशामनयो । ८८१
 क्यय गती । ८८२ दाष्ट दाने । ८८३ मेयू अथ ॥ गताविलेखे ॥ ८८४ अयू
 ८८५ अयू गती । ८८६ अस गतिदीप्यादानेषु ॥ अथ इत्येके ॥ ८८७
 स्वश थापनस्यशनयो । ८८८ ल्य कर्ता । ८८९ क्य मक्षण । ८९० छय
 दिशायाम् । ८९१ छय आदानसवरणयो । ८९२ प्रक्ष ८९३ म्भ्य अदने ।
 (अश इति मेत्रेय) । ८९४ दाष्ट दाने । ८९५ माड मने । ८९६ शुड

सवरणे ॥ द्विकादय उदात्ता- स्वरितेत उभयतोभाषाः ॥ अथ
 भजन्ता उभयपदिन ॥ ८९७ धिन सेवाम् ॥ उदात्त उभयतोभाषा ॥
 ८९८ शृन् भरण । ८९९ हृन् हरणे । ९०० शृन् धारणे । ९०१ णीन् प्रापणे ।
 भृन्नादयश्चत्वारोऽनुदात्ता उभयतो भाषा ॥ अथ भजन्ता परस्मै
 पदिन ॥ ९०२ धेत् पाने । ९०३ र्त्ति ९०४ र्त्ति हर्षक्षये । ९०५ र्त्ति
 न्यकरणे । ९०६ र्त्ति स्वप्ने । ९०७ र्त्ति तृप्ति । ९०८ र्त्ति चिन्तायाम् । ९०९
 र्त्ति शब्दे । ९१० र्त्ति ९११ र्त्ति शब्दसहातयो । ९१२ र्त्ति खदने । ९१३
 र्त्ति ९१४ र्त्ति ९१५ र्त्ति क्षये । ९१६ र्त्ति ९१७ र्त्ति शब्दे । ९१८ र्त्ति ९१९
 र्त्ति पाके । र्त्ति इति नेपुषित्पाठ । ९२० र्त्ति ९२१ र्त्ति शोषण । ९२२ र्त्ति वेष्टने ।
 ९२३ र्त्ति वेष्टने ॥ शोभाया विलेके ॥ ९२४ र्त्ति शोभने । ९२५ र्त्ति पाने ।
 ९२६ र्त्ति प्रा ग-प्रापादाने । ९२७ र्त्ति प्रा शब्दाप्रिसरयोगयो । ९२८ र्त्ति गति
 निवृत्तौ । ९२९ र्त्ति प्रा अभ्यासे । ९३० र्त्ति दाण दाने । ९३१ र्त्ति क्रीडित्ये । ९३२
 र्त्ति शब्दोपतापयो । ९३३ र्त्ति चिन्तायाम् । ९३४ र्त्ति संवरणे । ९३५ र्त्ति
 गती । ९३६ र्त्ति गतिप्रापणयो । ९३७ र्त्ति ९३८ र्त्ति लेचने । ९३९ र्त्ति
 हृष्टने । ९४० र्त्ति गती । ९४१ र्त्ति प्रसवेभवेयो । ९४२ र्त्ति धवणे । ९४३
 र्त्ति र्त्ति । ९४४ र्त्ति ९४५ र्त्ति गती । ९४६ र्त्ति ९४७ र्त्ति अग्निगत ॥
 धयत्यादयोऽनुदात्ता परस्मैभाषा ॥ अथ हीहन्ता द्वित् ॥ ९४८
 धिष्ट ईषदसन । ९४९ र्त्ति अन्वये शब्दे । ९५० र्त्ति गती । ९५१
 उर्त्ति ९५२ र्त्ति ९५३ उर्त्ति ९५४ र्त्ति शब्दे । उर्त्ति उर्त्ति उर्त्ति उर्त्ति उर्त्ति उर्त्ति
 इत्यने ॥ ९५५ र्त्ति ९५६ र्त्ति ९५७ र्त्ति ९५८ र्त्ति गती । उर्त्ति
 इत्येके ॥ ९५९ र्त्ति गतिरेषणया । ९६० र्त्ति अवध्वगने । ९६१ र्त्ति मेरु
 प्रणिदाने । ९६२ र्त्ति रक्षणे । ९६३ र्त्ति गती । ९६४ र्त्ति गती । ९६५
 र्त्ति पात्रे ॥ शिष्टादयोऽनुदात्ता आत्मनेभाषा ॥ ९६६ र्त्ति पदने ।

१६७ गूढ कण्ठने । १६८ हीह विहायगा गती ॥ पूडादयस्त्रय उदात्ता
 आत्मनेभाषाः ॥ १६९ नृ प्रवृत्तरणयो ॥ उदात्तः परस्मैभाषः ॥
 अथाष्टावात्मनेपदिन ॥ १७० शुभ गायने । १७१ तिज निशाने । १७२
 मान पूजायाम् । १७३ वध कण्ठने ॥ शुपादयश्चत्वार उदात्ता अनु-
 दात्तेत आत्मनेभाषाः ॥ १७४ रभ रामस्ये । १७५ डलमपू प्राप्ती ।
 १७६ ध्वज परिवर्त्रे । १७७ हृद पुरीवोत्सर्गे ॥ रमादयश्चत्वार उदात्ता
 अनुदात्तेत आत्मनेभाषाः ॥ १७८ मिनिदा अव्यक्ते शब्द ॥ उदात्त
 उदात्तेत् परस्मैभाषः ॥ १७९ स्कन्दिरू गतिशोपणयो । १८० यम
 मैथुने । णम १८१ प्रदले शब्दे च । १८२ गम्ह १८३ गाल् गती । १८४ यम
 उपरमे । १८५ तय सन्तापे । १८६ त्यन दानी । १८७ पन्न गत्रे ।
 १८८ दशिरू प्रेक्षणे । १८९ दन्वा दशने । १९० कृप विक्षेपने । १९१
 दह भस्मीकरणे । १९२ मिह सेषने ॥ स्फन्दादयोऽनुदात्ता उदात्तेतः
 परस्मैभाषाः ॥ १९३ त्रिज निवाने रोगापयने च ॥ उदात्तेन् परस्मै
 भाष ॥ अथ मह्यन्ता स्वरिते ॥ १९४ दान स्वप्ने । १९५ शान
 तेजने ॥ उदात्ती स्वरितेतापुमयतोभाषा ॥ १९६ उपनपू पाके ।
 १९७ पन रामपाय । १९८ भन मेवायाम् । १९९ रथ रामे । १९९० तय
 आकाशे । १९९१ त्रिज दीप्ती । १९९२ मज देवावागत्रतिहरणदानेषु ।
 १९९३ दुवपू बीजगन्ताने । छेदनेऽपि ॥ १९९४ बह प्रापने ॥ पचादयो
 अनुदात्ता स्वरितेन उभयतोभाषा ॥ पश्चिम्नुदात्त ॥ १९९५
 वन निशाने ॥ अनुदात्त उदान्तेन् परस्मैभाष ॥ १९९६ वेपु लम्बु
 गन्ताने । १९९७ ध्वेपू तयने । १९९८ हेम गणधोवा शब्दे च ॥ येमा
 दयस्त्रयोऽनुदात्ता उभयतोभाषा ॥ अथ परस्मैपदिनी ॥ १९९९ बह
 स्वकावा शक्ति । १९९० दुर्धे पि गतिदृष्टी । गृत् ॥ यत्रादिगमाम् ॥

अथ चदतिष्ठोदात्तौ परस्मैभाषौ ॥ बुलम्पत्यादिभ्य भ्वादी इष्टव्य । तस्य
 आकृतिगणत्वान् । ऋदि सौत्रेण सञ्जुगुप्साकृपया ॥ इति शम्भिररणा भ्वादय ॥

उभयतोभाषः ॥ १०४० तु अभिसमने । १०४१ तु प्रसवधर्मयोः ।
 १०४२ तु शब्दे । १०४३ शून्यं शून्यं ॥ शुभ्रभृतयोऽनुदास्ताः परस्मै-
 भाषः ॥ स्त्रीतिस्त्वुभयतो भाषः ॥ १०४४ शून्यं व्यक्ताया वाचि ॥
 उदात्त उभयतोभाषः ॥ अथ शास्त्रन्ताः परस्मैपदिनः ॥ १०४५ इग
 गती । १०४६ इद अभ्ययने । नित्यमधिपूर्वः ॥ १०४७ इत् स्मरणे ।
 अथमन्यधिपूर्वः । १०४८ वी गतिव्यामिप्रजनकान्धसतनसादनेषु । (ई च) ।
 १०४९ वा प्राणने । १०५० वा गतिगन्धनयोः । १०५१ भा दीप्ती-
 १०५२ एता दीप्ति । १०५३ भा पाके । १०५४ डा कुम्भाया गती । १०५५
 व्या भक्षणे । १०५६ पा रक्षणे । १०५७ रा शाने । १०५८ एता आदाने ।
 दावपि दाने इति चण्डः ॥ १०५९ दापु लक्षणे । १०६० न्या प्रस्थने ।
 १०६१ प्रा पूरणे । १०६२ मा गाने । १०६३ वच परिभाषने ॥ इगप्रभृ-
 तयोऽनुदास्ताः परस्मैभाषाः ॥ इद स्वात्मनेपदी ॥ १०६४ विद
 हाने । १०६५ अय मुनि । १०६६ शून्यं शून्यं । १०६७ इदि अशु-
 रिमानने ॥ विदादय उदास्ता उदात्तेतः परस्मैभाषाः ॥ १०६८
 विजन् दापे ॥ अनुदात्तः परस्मैभाषः ॥ १०६९ अग प्रणने । १०७०
 अग च । १०७१ अथ भक्षहसनयोः ॥ शून्यं ॥ १०७२ जाय विदाधये ।
 १०७३ इदिता दुर्गा । १०७४ चकन् दीप्ती । १०७५ वापु अशुर्गार्थे ॥
 अस्मादय उदात्ता उदात्तेतः परस्मैभाषाः ॥ अथ पद्यभाषाऽनुदात्ताः ।
 १०७६ दीर्घान् दीर्घित्तमयोः । १०७७ बेदीद बेदिता दुभ्ये ॥ उदात्ता-
 पात्मनेमायी ॥ १०७८ अग १०७९ विति स्वये । १०८० अथ कन्थे ॥
 अस्मादय उदात्ता उदात्तेतः परस्मैभाषाः ॥ १०८१ परस्मैत च ।
 १०८२ इत् अथवने ॥ अनुदात्त आत्मनेभाषः ॥ इति शुभ्रहन्ता
 अददयः ॥ १ ॥

अथ जुहोत्यादिः ।

१०८३ हु दानादनयो । आदाने चेत्येके । प्रीणनेऽपीति भाष्यम् ॥ १०८४ निर्भा
 भये । १०८५ ही लज्जायाम् ॥ जुहोत्यादयोऽनुदात्ताः परस्मैभाषा ॥
 १०८६ पू पालनपूरणयो । पु इत्येकः ॥ उदात्तः परस्मैभाषः ॥ १०८७ हृथन्
 धारणपोषणयो ॥ अनुदात्त उभयतोभाषः ॥ १०८८ भाग् भाने शब्दे
 च । १०८९ आहाद् गती ॥ अनुदात्तावात्मनेपदिनौ ॥ १०९०
 आहाक व्यागे ॥ अनुदात्त परस्मैपदी ॥ १०९१ उदात् दाने । १०९२
 हुधात् धारणपोषणयो ॥ दान इत्यप्येके ॥ अनुदात्ताद्युभयतोभाषौ ॥
 अथ त्रय स्वरितेत् ॥ १०९३ णिजिरे शौचधापणयो । १०९४ विजिरे
 पृथग्भावे । १०९५ विज्ज व्याप्ती ॥ णिजिरादयोऽनुदात्ताः स्वरितैश्च
 उभयतोभाषाः ॥ अथ आगणास्ता एकादश परस्मैपदिनश्छान्दसाश्च ॥
 १०९६ पृ क्षरणदीप्त्या । १०९७ हु प्रसव्यकरणे । १०९८ ऋ १०९९ वृ
 गती ॥ धृप्रभृतयोऽनुदात्ता परस्मैभाषा ॥ ११०० भस भर्त्सिन
 दीप्त्यो ॥ उदात्त उदात्तेत् परस्मैपदी ॥ ११०१ कि ज्ञाने ॥ अनु
 दात्तः परस्मैपदी ॥ ११०२ तुर त्वरणे । ११०३ धिप शब्दे । ११०४
 धन धान्ये । ११०५ जन जनने । तुरादय उदात्ता उदात्तेत्तः परस्मै
 भाषाः ॥ ११०६ गा स्तुती ॥ अनुदात्तः परस्मैभाषः ॥ धृप्रभृतय
 एकादश च्छान्दसि । इत्यर्ति भाषायामपि ॥ इति रत्नविकरणा
 जुहोत्यादयः ॥ ३ ॥

अथ दिवादिः ।

अथ उदात्ताः झूपन्ताः परस्मैपदिनः ॥ ११०७ दिवु कीडाविजिगीपाप्यव-
 दारुतिरुतिमोदमदस्वप्रकान्तिगतिषु । ११०८ विवु तन्नुसन्ताने । ११०९
 दिवु गतिशोपणयोः । १११० छिवु निरसने । केचिदिद्वेम न पडन्ति ॥
 ११११ षुसु अदने । आदान इत्येके । अदर्शन इत्यपरे ॥ १११२ षुसु
 निरसने । १११३ ऋषु हरणदीप्तयोः । १११४ व्युप दादे । १११५ प्लुष
 च । १११६ कृती मानविक्षेपे । १११७ तसी उद्वेगे । १११८ कृष पूतीभावे ।
 १११९ शुष हिसाप्याम् । ११२० शुष परिवेष्टने । ११२१ क्षिप प्रेरणे ।
 ११२२ गुष विक्रमने । ११२३ लिम ११२४ छिम ११२५ छीम आर्दीभावे ।
 ११२६ मीड चोदने लजायां च । ११२७ इय गती । ११२८ पड ११२९
 उद वपयर्थे । ११३० झुवू ११३१ झुवू वयोहानी । दिवादय उदात्ता
 उदात्तैः परस्मैभावाः ॥ क्षिपिस्ववनुदात्ताः ॥ अथ न्वादय- ॥ ११३२ पूड
 प्राणिप्रसने । ११३३ इड परितपे । उदात्तावात्मनेभावाः ॥ ११३४ दीड
 क्षये । ११३५ दीड विहायसा गती । ११३६ मीड आपरे । ११३७ मीड
 हिनायाम् । ११३८ मीड भवणे । ११३९ मीड रूपणे । ११४० मीड
 इगोत्वर्थे ॥ झुवू ॥ इवादय ओदितः ॥ ११४१ मीड पाने । ११४२ मीड
 माने । ११४३ इड गती । ११४४ मीड प्रीती ॥ दीहादय आत्मनेपदिनी-
 अनुदात्ताः ॥ दीड गृहणतः ॥ अथ चत्वारः परस्मैपदिनः ॥ ११४५ मीड
 सन्करणे । ११४६ मीड छेदने । ११४७ मीड अन्तर्कर्मणि । ११४८ मीड
 अवरणने ॥ इयनिप्रभृतयोऽनुदात्ताः परस्मैभावाः ॥ अथ आत्मनेपदिनः
 पञ्चदश ॥ ११४९ जनी प्रादुर्भावे । ११५० दीदी दीती । ११५१ मीड
 आश्रयने । ११५२ मीड गतित्वरणदिग्मनयोः । ११५३ मीड ११५४ मीड

द्विधागत्यो । ११५५ शूरी ११५६ जूरी द्विसावयोद्धान्त्यो । ११५७ शूरी
 द्विसासुम्भान्त्यो । ११५८ शूरी दाहे । ११५९ लप (पत) ऐश्वर्ये वा । ११६०
 वृनु सरणे । वावृनु इति काचच् ॥ ११६१ क्रिडा उपतापे । ११६२ काश्च
 दीर्घी । ११६३ काश्च शब्दे ॥ जन्वाद्य उदात्ता अनुदात्तेत आत्मनेभाषा ।
 तपिस्वन्नुदात्तः ॥ अथ पञ्च रचरितेत ॥ ११६४ शृणु तिलिशाथाम् ।
 ११६५ शृचिर पूर्ताभाषा ॥ उदात्तो रचरितेतावृभयतोभाषी ॥ ११६६
 णट् चण्डन । ११६७ रज राग । ११६८ शप आकाशे ॥ णटाद्वयस्यो
 ऽनुदात्ता स्वरितेत उभयतोभाषा ॥ अथ एकादश आत्मनेपदिन ॥
 ११६९ पद गती । ११७० खिद ईन्त्ये । ११७१ विद सप्तायाम् । ११७२
 सुभ भवगमने । ११७३ सुभ राप्रहरि । ११७४ अनोदध काम । ११७५
 अण प्राणने । अण इत्यक ॥ ११७६ मन ज्ञाने । ११७७ युज समाधी ।
 ११७८ युज रिगग । ११७९ लिषा तात्याभाषे ॥ पदादयोऽनुदात्ता अनु
 दात्तेत आत्मनेभाषा ॥ अणु नूदात्त ॥ अथ आगमान्ता परस्मिपदिन
 अष्टादश ॥ ११८० राषोऽकमकाद्ददात्तेषु । ११८१ व्यथ ताडन । ११८२
 सुप प्रथी । ११८३ सुप शोषण । ११८४ सुप प्रती । ११८५ सुप वैकुण्ठ ।
 ११८६ इत्य आन्तिजन । ११८७ शक विभाषिनी मरण । अभयपदी ॥
 ११८८ म्विदा माप्रप्रक्षरणे । वि विदा इत्यक ॥ ११८९ सुभ माप ।
 ११९० सुभ तुमुक्षायाम् । ११९१ सुप शीत्य । ११९२ विदु मराडी ॥
 राधादयोऽनुदात्ता उदात्तेत परस्मिभाषा ॥ वेत् ॥ ११९३ रथ दिवा

दसु उपनाम । १००८ अमु तपसि खद च । १००७ अमु अनवस्थान ।
 १००६ क्षमू खदने । १००७ ह्यमु ग्लानी । १००८ मदी ह्ये ॥ वृत् ॥
 शमादेश च्छान्ता उद्गातन परस्मीभाषा ॥ क्षमू तु च ॥ १२०९ अमु
 क्षेपण । १०१० यमु प्रदत्त । १२११ तमु माभय । १२११ तमु उपलय ।
 १२१३ दसु च । १०१४ वसु स्तम्भ । वसु दनि कवित् ॥ १०१५ व्युप
 विभाग । व्युप इत्यन्य । व्युप इत्यपर ॥ १२११ छुप दाह । १०१७ तस्य
 प्रण । १०१८ कुम सञ्चयण । १०१९ सुप उच्यते । १००० सुस सञ्चन ।
 १२०१ ममा परिणाम । ममी इत्यर्थे ॥ १००० लु विलाडन । १००३
 च ममदाय । १००४ अमु १००५ अमु अवपतन । १००६ वृत् नरण ।
 १००७ वृत् तनूकण । १००८ त्रि रूप विभासायाम् । १२०९ इव पुष्टी ।
 १२३० इव १०३१ रिप हिंसायाम् । १०३२ इव अप । १०३३ सुप
 कर्त । १०३४ सुप स्याङ्गण । १०३५ सुप १०३६ इव १२३७ लुप विमा
 दन । (इव ससु-ज्ञाय) । १०३८ लुम शार्थे (म ज्ये) । १०३९ क्षुम सञ्चन ।
 १०४० णम १०४१ लुम हिंसायाम् । शु मनभित्तमया यतानी कथाया च
 पञ्चन । १०४२ त्रिदु आर्द्रभावर । १०४३ विमिदा श्रेहन । १०४४
 वि वृत्ता श्रेहनमाचनया । १२४५ लुप वृद्धी । १०४६ लुप अनिकाहायाम् ।
 वृत् ॥ असुप्रकृतय च्छान्ता उद्गातन परस्मीभाषा ॥ त्रिवादिश्रावणनिगण
 इति कवित् ॥ इव इत्यधिकरणा दिवादेश ॥ ४ ॥

अथ म्यादिः ।

१०४७ सुप् अनियव । १२४८ विम कर्तव्य । १०४९ विम नि-ञ्चन ।
 १००० इतिव प्र-ञ्चन । १२५१ विम चयन । १०५२ इत्यु-ञ्चन ।

१२५३ ऋन् हिंसायाम् । १२५४ वृन् वरणे । १२५५ वृन् कम्पने । धृन्
 इत्येके । स्वादयोऽनुदात्ता उभयतोभाषा ॥ वृन् उदात्त ॥ अथ परस्मै
 पदिन अष्टौ ॥ १२५६ वृहु उपतपे । १२५७ हि गती वृद्धी च । १२५८
 वृ प्रीती । १२५९ वृ प्रीतिपालनयोः । प्रीतिचलनयो इत्यन्य । 'चलन
 जीवनम्' इति स्वामी । स्मृ इत्येके ॥ वृणोत्यादयश्चयोऽपि छान्दसा इत्याहु ॥
 १२६० आण्ड्र व्याप्ती । १२६१ शकल शक्ती । १२६२ राध १२६३ साध
 साक्षिणी । तुनीतिप्रभूतयोऽनुदात्ता परस्मैभाषा ॥ अथ द्वौ आत्मनेपदिनी ॥
 १२६४ अश्रु व्याप्ती सहाते च । १२६५ द्विघ आस्क्न्दने ॥ अतिस्तिघी
 उदात्तायमुदात्तेतावात्मनेभाषी ॥ अथ आगणान्ता परस्मैपदिन षोडश ॥
 १२६६ तिक १२६७ तिम गती च । १२६८ पघ हिंसायाम् । १२६९
 जिधूया प्रागल्भ्ये । १२७० दम्भु दम्भने । १२७१ ऋधु वृद्धी । रूप प्रीणने
 इत्येक ॥ छन्दसि ॥ अथ आगणान्ताश्छान्दसा ॥ १२७२ अह व्याप्ती ।
 १२७३ दघ घातने पालने च । १२७४ नमु भक्षण्ये । १२७५ रि १२७६
 क्षि १२७७ खरि १२७८ जिरि १२७९ दाश १२८० ट हिंसायाम् ॥ क्षिर्
 भाषायाम् इत्येके ॥ ऋक्षीत्येक एवाजादिरके । रेफजान्तिन्ये ॥ वृन् ॥ तिकाद्वय
 उदात्ता उदात्तेत परस्मैभाषा ॥ इति अनुविकरणा स्वादय ॥ ५ ॥

अथ तुदादिः ।

अथ षड्भयपदिन ॥ १२८१ तुद व्यर्थने । १२८२ तुद प्रेरण । १२८३
 दिश अतिखर्जने । १२८४ अस्ज पाकः । १२८५ क्षिप प्रेरणे । १२८६ कृष
 विलेखने ॥ तुदादयोऽनुदात्ता स्वरिनेत उभयतोभाषा ॥ १२८७ ऋपी गती ।
 उदात्त उदात्तेपरस्मैपदी ॥ अथ चकार आत्मनेपदिन ॥ १२८८ जुपी

प्रीतिमेकनयोः । १२८९ औलित्री भयचलनयोः । १२९० ओलजा १२९१
 ओलस्त्री मीढायाम् ॥ तुपादय उदाता अनुदानेन आमनेभाया ॥ अथ
 परस्मैपदिनः ॥ १२९२ औमन्तू छेदनः । १२९३ व्यथ व्यार्जीकरणे ।
 १२९४ उडि उडडे । १२९५ उडा विवाये । १२९६ ऊरुड गर्नास्त्रियप्रलय-
 मूर्तिभावेपु । १२९७ मिन्ड उड्रेयो । १२९८ जडे १२९९ चर्च १३००
 डर्से परिभाषणमन्तैमयोः । १३०१ त्वय मयरे । १३०२ ऊव मुनी ।
 १३-३ उडज भार्जेवे । १३-४ उडज उडमो । १३-५ लम विनीदने ।
 १३-६ रिच कचनमुडनिन्दादिमादानिपु । रिह इत्येके ॥ १३-७ नृप १३-८
 नृन्व नृमी । ड्राववि फागताविकेके ॥ १३-९ तुप १३१- तुन्व १३११
 तुप १३१२ तुन्व दिमायाम् । १३१३ एप १३१४ एन्व उड्रेया । प्रथमोऽपि
 द्वितीयान्त इत्येके ॥ १३१५ ऊर १३१६ ऊरुड दिमायाम् । १३१७ पुक
 १३१८ पुन्व पन्थे । १३१९ उम १३२० उन्म पूणे । १३२१ तुम
 १३-२ तुन्म शाभार्जे । १३२३ उमी प्रन्थ । १३२४ जनी दिमाथन्धनया ।
 १३२५ विथ विधान । १३२६ मुड गर्नी । तुम इत्येके ॥ १३२७ मूड
 मुग्ने । १३२८ मुड व । १३२९ पुग प्रीणने । १३३- पुग व । १३३१
 मूग दिमायाम् । १३३२ पुग कीटिन्ने । १३३३ पुग कर्मणि मुने ।
 १३३४ मुग प्रनेणने । १३३५ पुग गन्दोपकरणयोः । १३३६ पुग गर्नी ।
 १३३७ पुग दिमागनिर्कटिन्नेपु । १३३८ पुग १३३९ पूर्ण अगणे । १३४०
 पुग मेधमैदाणयोः । १३४१ पुग गन्दे । १३४२ पुग छेदने । १३४३ पुग
 गवेष्टने । १३४४ पुग विण्णने । १३४५ पुग भवभेणन्दयोः । १३४६
 पुग अणगमने । १३४७ पुग उणमने । मूड इत्येके ॥ १३४८ पुग १३४९
 मूड १३-० मूड दिगर्भ । १३५१ एप उण्डणन् । १३-२ विथ
 एपथिन्नु । १३-३ रिज मे-वर्द्धनयोः । १३५४ एन्ड छेदे । १३५५

विल वसने । १३५६ चल विलसने । १३५७ इल स्वप्रक्षेपणयोः । १३५८
 विल वनरणे । १३५९ विल भेदने । १३६० णिल गहने । १३६१ हिल
 भावकरणे । १३६२ शिल १३६३ विल उच्छे । १३६४ मिल श्लेषणे ।
 १३६५ लिख अक्षरविन्यासे । १३६६ कुट काटिल्ये । १३६७ पुट सश्लेषणे ।
 १३६८ कुष सङ्कोचने । १३६९ गुज शब्दे । १३७० गुड रक्षाधाम् ।
 १३७१ डिप क्षेपे । १३७२ छुर छेदने । १३७३ स्फुट विकसने । १३७४
 शुट वाक्षेपमर्दनयोः । १३७५ जुट छेदने । १३७६ जुट कलहकर्मणि ।
 १३७७ जुट १३७८ जुट छेदने । १३७९ जुट बन्धने । १३८० कड मदे ।
 १३८१ जुट सश्लेषणे । (लठ इत्येके । लठ इत्यन्ये) ॥ १३८२ ऊड वनत्ये ।
 १३८३ कुड धारये । १३८४ पुड उरसर्गे । १३८५ शुट प्रतिघाते । १३८६
 जुड तोटने । १३८७ शुड १३८८ स्फुट सवरणे । खुड जुड इत्येके ॥
 १३८९ स्फुर १३९० फुल सघलने । स्फुर स्फुरणे स्फुल सघलने इत्येके ॥
 स्फर इत्यन्ये ॥ १३९१ स्फुड १३९२ जुड १३९३ शुड सवरणे । १३९४
 शुड १३९५ शुड निमज्जन इत्येके ॥ अश्वाद्य उदात्ता उदात्तः
 परस्मैभाषाः ॥ १३९६ गुरी उद्यमन ॥ उदात्तोऽनुदात्तैश्चात्मनेपदी ॥
 अथ चत्वार परस्मैपदिन ॥ १३९७ गू स्तवने । १३९८ गू विधूयने ॥
 उदात्तो परस्मैभाषी ॥ १३९९ गू पुरीषोत्सर्गे । १४०० गू गतिस्थियेषोः ।
 ध्रुव इत्येके ॥ अनुदात्तो परस्मैपदिनी ॥ १४०१ कृद् शब्दे ॥ उदात्त
 आत्मनेपदी ॥ दीर्घान्त इति कैयटादयः । लृप्तान्त इति न्यास ॥ वृत् ॥
 कृटादयो यता ॥ १४०२ वृद् व्यायामे । १४०३ वृद् प्राणत्याग ॥ अनु
 दात्तावात्मनेभाषी ॥ अथ परस्मैपदिन सप्त ॥ १४०४ रि १४०५ पि गर्ता ।
 १४०६ मि धारणे । १४०७ क्षि निवासगत्योः ॥ रिथत्यादयोऽनुदात्ताः
 परस्मैभाषाः ॥ १४०८ पू प्रेरणे । १४०९ कृ निक्षेप । १४१० गृ

निगरणे ॥ उदात्ताः परस्मैभाषाः ॥ १४११ इह आदरे । १४१२ इह
 अवस्थाने ॥ अनुदात्ताद्यात्मनेभाषी ॥ अथ षोडश परस्मैपदिनः ॥
 १४१३ प्रच्छ शीष्मायाम् ॥ वृत् ॥ किरादयो गताः । १४१४ छत्र विसर्गे ।
 १४१५ दुमस्तौ शुद्धी । १४१६ कर्जो भङ्गे । १४१७ भुजो कीटिल्ये ।
 १४१८ छुप स्पर्शे । १४१९ कश १४२० रिश दिशायाम् । १४२१ लिश
 गती । १४२२ स्पुश सस्पर्शने । १४२३ विच्छ गती । १४२४ विश प्रवेशने ।
 १४२५ गृश आमर्शने । १४२६ शुद प्रेरणे । १४२७ षदृष्ट विशरणगल्यव-
 सादनेषु । १४२८ शदृष्ट शातने ॥ पूच्छत्यादयोऽनुदात्ता उदात्तैतः
 परस्मैभाषाः ॥ विच्छस्नुदात्तः ॥ अथ षट् स्वरितैतः १४२९ मिल सङ्गमे ।
 उदात्तः स्वयित्तैर्दुभयनोभाषः ॥ १४३० सुच्छ मौक्षणम् । १४३१ छल्ल
 छदन । १४३२ विदल्ल लाम् । १४३३ तिल उपदेहे । १४३४ विव क्षरणे ॥
 सुन्नादयोऽनुदात्ताः स्वरितैत उभयनोभाषाः ॥ विन्दतिस्नुदात्तः ॥
 १४३५ कर्त्ता छदनम् ॥ उदात्त उदात्तैत्परस्मैपदी ॥ १४३६ सिद
 परिधाने ॥ अनुदात्त उदात्तैत्परस्मैपदी ॥ १४३७ विश अवयवे ॥
 अथ दीपनायामपि ॥ उदात्त उदात्तैत्परस्मैपदी ॥ धुन् ॥ सुनादयः
 सुदादयश्च इत्या ॥ इति शवित्रणास्तुदादयः ॥ ६ ॥

अथ कथादिः ।

भाषा नव स्वरितैतः ॥ १४३८ रुधिर आवरणे । १४३९ भिदिर
 विशरणे । १४४० छिदिर द्विधीकरणे । १४४१ शिदिर विरेचने । १४४२
 विदिर मृषाभाषे । १४४३ सुदिर नयने । १४४४ धुदिर योगे ॥ कथा-
 दयोऽनुदात्ताः स्वरितैत उभयनोभाषाः ॥ १४४५ उददिर दीपि-
 देवयो । १४४६ उददिर दिनादनादयोः ॥ उदात्तौ स्वरितैतापुमय-
 नोभाषी ॥ १४४७ इनी वेदने ॥ उदात्त उदात्तैत्परस्मैपदी ॥

१४४८ निश्ची दीप्ती ॥ उदात्तोऽनुदात्तेदात्मनेपदी ॥ १४४९ सिद्
 द्भिन्ने । १४५० सिद् विचारण ॥ अनुदात्तावनुदात्तेतावात्मनेपदिनौ ।
 अथ परस्मैपदिन ॥ १४५१ शिष्ट विद्येपणे । १४५२ पिष्ट सचूर्णेन ।
 १४५३ गन्त्रो आमर्दने । १४५४ भुज पालनाभ्यङ्गहारयो ॥ शिष्यादयो-
 ऽनुदात्ता उदात्तेतः परस्मैभाषाः ॥ १४५५ लृह १४५६ ह्रिति
 हिसायाम् । १४५७ उन्दी ह्रदने । १४५८ अन्ज् व्यक्तिमर्षणकान्तिगतिषु ।
 १४५९ तन्ज् सङ्कोचने । १४६० ओविशी भयचलनयो । १४६१ वृजि
 वर्जने । १४६२ वृची सम्पर्के ॥ तृहादय उदात्ता उदात्तेतः परस्मै-
 पदिनः ॥ वृत् ॥ इति श्रम्बिकरणा सभादय ॥ ७ ॥

अथ तनादिः ।

आद्या सह स्वरितेत ॥ १४६३ तनु विस्तारे । १४६४ मणु दाने ।
 १४६५ क्षणु हिसायाम् । १४६६ क्षिणु च । १४६७ कणु गती । १४६८
 सृणु अदर्ने । १४६९ धृणु दीप्ती ॥ तनादय उदात्ताः स्वरितेत उभ-
 यतोभाषाः ॥ १४७० वसु यानने । अथ चन्द्रमत परस्मैपदी ॥ १४७१
 मनु आवबोधने ॥ उदात्तावनुदात्तेतावात्मनेभाषी ॥ १४७२ वृकृन्
 करणे ॥ अनुदात्त उभयतोभाषः ॥ वृत् ॥ इत्युभिकरणास्तनादय ॥ ८ ॥

अथ क्रयादिः ।

१४७३ वृकीन् इत्यभिनिमये । १४७४ प्रीन् तर्पणे कान्ती च । १४७५
 थीन् पार्के । १४७६ भीन् हिसायाम् । १४७७ विन्न दन्धने । १४७८
 स्क्रृन् आश्रवण । स्तन्नु स्क्रृन्नु स्क्वन्नु स्कुन्नु रोचन इत्येके । प्रथमतृतीयौ स्तम्भे ।
 इति माधव । द्वितीयो निष्कोपणे चतुर्थो धारण इत्यन्ये । अलार इमे परस्मैपदिन
 सौत्राश्च ॥ १४७९ युन् दन्धने ॥ क्रयादयोऽनुदात्ता उभयतोभाषाः ॥

१४८० वनू शब्दे । १४८१ इन् हितायाम् । १४८२ पून् पवने । १४८३
 खन् छेवने । १४८४ स्तून् आच्छादने । १४८५ कून् हितायाम् । १४८६
 वृन् वरणे । १४८७ धून् कम्पने ॥ कृप्रभृतय उदात्ता उभयतोभावाः ॥
 अथ यथात्यन्ता-परस्मैपदिनः ॥ १४८८ शृ हितायाम् । १४८९ पू पालन-
 पुरणयोः । १४९० शू वरणे । भरण इत्येके ॥ १४९१ भृ भृत्यने । भरणेऽप्येके ।
 १४९२ सू हितायाम् । १४९३ शृ विदारणे । १४९४ शू पयोहानी । शू
 इत्येके ॥ धृ इत्यने ॥ १४९५ नू नये । १४९६ कृ हितायाम् । १४९७ कृ गती ।
 १४९९ ज्वा ययोहानी । १५०० री गतिरेषणयोः । १५०१ ली शेषणे ।
 १५०२ ली वरणे । १५०३ री गती ॥ धृन् ॥ त्वादयो गता । प्वादयो-
 ऽपीत्येके ॥ १५०४ मी वरणे । १५०५ धी भये । भर इत्येके ॥ १५०६
 क्षीन् हितायाम् । १५०७ क्षा अववाधने । १५०८ वन्ध वन्धने ॥ ज्यादयो
 ऽनुदात्ता उदात्तेतः परस्मैभावाः ॥ १५०९ वृद् सभर्त्ता ॥ उदात्त
 आत्मनेपदी ॥ १५१० अन्ध विमाधनप्रतिदर्शयोः । १५११ मन्ध
 विलोडने । १५१२ अन्ध १५१३ मन्ध मन्दर्भे । १५१४ कुन्ध मन्धवणे ।
 शत्रेश इत्येके । कुम् इति दुर्गे ॥ १५१५ मृद् क्षादे । १५१६ मृद् व ।
 अथ शुभेऽपि ॥ १५१७ शुभ रीने । १५१८ कुम् निर्वर्त्ते । १५१९ शुभ
 मन्धने । १५२० णम् १५२१ शुभ हितायाम् । १५२२ क्लिष्ट विषाधने ।
 १५२३ अक्ष भोगने । १५२४ उग्रध उड्डे । १५२५ इय आर्भाऽप्ये ।
 १५२६ विष विप्रयोगे । १५२७ मूर्ध १५२८ प्लुष भेदनगवनपूरणेऽपि ।
 १५२९ पुष पुष्टी । १५३० शुष शेषे । १५३१ एष भूषप्रदुम्भे ।
 शान्तोऽयमित्येके ॥ १५३२ हेठ व ॥ अन्धादय उदात्ता उदात्तेतः
 परस्मैभावाः ॥ द्विदिस्तु वेद् । विप्रस्यनुदात्तः ॥ १५३३ मर

उपादाने ॥ उदात्तः स्वरितेदुभयतोभाषः ॥ इति आधिक्य-
कथाद्य ॥ ९ ॥

अथ चुरादिः ।

१५३४ चुर स्तेये । १५३५ चिति स्मृत्याम् । १५३६ मत्रि सङ्कोचे ।
१५३७ स्फुटि परिहासे । स्फुटि इत्यपि ॥ १५३८ लक्ष वर्षेणाह्नयो ।
१५३९ कुत्रि अनृतभाषणे । कुट्ट इत्येके । कुट्टि इत्यपरे ॥ १५४० रुट
उपसेवायाम् । १५४१ मदि झेहने । अयमनिदिति क्षीरस्वामीकौशिकी ॥
१५४२ औलटि उरक्षेपणे । औकारो धात्ववयव इत्येके । न इत्यपरे । उलटि
इत्यने ॥ १५४३ जल अपवारणे । लज इत्येके ॥ १५४४ पीड अवगाहने ।
१५४५ नट अक्षरपन्दने । १५४६ थथ प्रयजे । प्रस्थान इत्येके ॥ १५४७
यथ रायसने । यन्थ इति चान्द्रा ॥ १५४८ पू पूरणे । १५४९ ऊर्ज बल
प्राणनयो । १५५० पक्ष परिग्रहे । (वूर्ण वेदणे) ॥ १५५१ वर्ण १५५२ वूर्ण
प्रेरणे । वर्ण वर्णन इत्येके ॥ १५५३ प्रथ प्रस्थाने । १५५४ पृथ प्रक्षेपे ।
पथ इत्येक ॥ १५५५ पम्थ सम्बन्धने । १५५६ शम्थ च । साम्थ इत्येके ॥
१५५७ भक्ष अक्षन । १५५८ कुट्ट छेदनभर्त्सनयो । पूरण इत्येके ॥ १५५९
पुट्ट १५६० चुट्ट अल्पीभावे । १५६१ अट्ट १५६२ पुट्ट अनादरे । १५६३
छण्ट स्तेये । छण्ट इति क्वचित् ॥ १५६४ सट्ट १५६५ शट्ट असंस्कारगतयो ।
शठि इत्येके ॥ १५६६ छुजि १५६७ विजि हिंसाबलादाननिकेतनेषु । छुज
पिज इति क्वचित् । लजि छुजि इत्येके ॥ १५६८ पिज गती । १५६९ धान्त्व
सामप्रयोग ॥ १५७० शल्क १५७१ बल्क परिभाषणे । १५७२ शिणह
स्तेहने । शिण्ट इत्येक ॥ १५७३ शिण्ट अनादरे । शिण् इत्येके ॥ १५७४
शिण्य श्लेषण । १५७५ पशि गती । १५७६ पिछ कुहने । १५७७ छदि
सवरणे । १५७८ यण हाने । १५७९ तट आघाते । १५८० अट्ट १५८१

चुरादयः ।

मदि १५८० काठ भेदनं । १५८३ कुडि रक्षणं । १५८४ मुठि वेष्टने ।
 रक्षण इत्येके । कुठि इत्यन्ये । मुठि इत्यपरे ॥ १५८५ मुड खण्डने । १५८६
 वडि विभाजने । वडि इति केचिन् । (वडि कपि चण्डे) । १५८७ मदि
 भूमाया दर्प च । १५८८ भाड कल्याणे । १५८९ छर्द वगन । १५९०
 पुण्ड १५९१ सुरत आदरानादरयोः । १५९२ बुद सुनोदने । १५९३ मफ
 १५९४ पद नाशने । १५९५ चर १-९६ बुद व्यथने । १५९७ छल
 शौचकर्मणि । १५९८ तल प्रतिष्ठायाम् । १५९९ मुड उन्मामि । १६००
 दुल उन्मेष । १६०१ पुन महस्वे । १६०२ तुल समुच्छ्रये । १६०३
 मूय रोहणे । १६०४ कठ १६०५ विर लेवे । १६०६ थिल भेदने ।
 १६०७ तिज स्नेहने । १६०८ चल हत्ती । १६०९ पाण रक्षण । १६१०
 दूर दिगायाम् । १६११ छत्र मान । १६१२ धूरि च । १६१३ बुद
 छेदने । १६१४ मुट मूर्धन । १६१५ पाठ १६१६ पयि नाशने । १६१७
 वज्र मार्गमलकारगयोः । १६१८ पुन अतिस्पर्शन । अतिस्पर्शन इत्येक ॥
 १६१९ चपि गत्याम् । १६२० धाव धान्त्याम् । १६२१ छत्रि छत्रद्वीपने ।
 १६२२ शर्त गत्याम् । १६२३ मध्र च । १६२४ इय झानझानमारणतापन-
 निशाननिशामनेषु । मिथेयके ॥ १६२५ यम च परिवर्तने । चाग्निन् ॥
 १६२६ पद परिकल्पने । चर इत्येके ॥ १६२७ रद स्वामि । १६२८
 एण प्रागने । १६२९ चिम् चयने । नाम्य भिनोऽदोती ॥ १६३० पद चलने ।
 १६३१ मुन्न गद्दान । १६३२ गड सवरणे । १६३३ पद १६३४ विरद
 १६३५ बुदि दिगायाम् । १६३६ पूल गद्दान । पूर्ण इत्येके । पुण इत्यन्य ॥
 १६३७ पुग अभिगर्धनः । १६३८ टाक बन्धन । (व्यय शपि । व्यय विर इत्येके) ।
 १६३९ पूस बन्धनकरण । मूर्धमन्त इत्येक । ताण्ण्यन्ता इत्यन्ये ॥
 १६४० कट वणे । १६४१ पूर्ण गद्दोपने । १६४२ पूर पूरयाम् । १६४३

अर्कं स्तवने । तपन इत्येके ॥ १६४४ श्रुत आलसे । १६४५ श्रुति शीपणे ।
 १६४६ श्रुत प्रेरण । १६४७ गज १६४८ मार्ज शब्दार्थी । १६४९ मर्त्य
 च । १६५० पृ प्रखवणे । स्रावण इत्येके ॥ १६५१ पचि विस्तारवचने ।
 १६५२ तिज निश्चातन । १६५३ कृत सशब्दने । १६५४ वर्षे छेदन
 पूरणयो । १६५५ कुचि आच्छादने । कुभि इत्येके ॥ १६५६ लुचि १६५७
 लुचि अवर्धने । अवर्धन इत्येक ॥ १६५८ रूप व्यक्ताया वाचि । रूप इत्येके ।
 रूप इत्यने ॥ १६५९ लुचि छेदने । १६६० इल प्रेरणे । १६६१ अक्ष
 म्लेच्छने । १६६२ म्लेच्छ अव्यक्ताया वाचि । १६६३ घूरा १६६४ वर्ध
 हिंसायाम् । केचिद्विद् गर्ज गर्द शब्दे गर्धे अमिकाह्वायाम् इति पठन्ति ॥
 १६६५ शुर्द पूर्ननिकेतने । १६६६ जसि रक्षणे । मोक्षणे इति केचित् ॥
 १६६७ ईड शुती । १६६८ जह्नु हिंसायाम् । १६६९ विडि राहुते ।
 १६७० रूप रोपे । रुट इत्येके ॥ १६७१ डिप क्षेपे । १६७२
 रूप समुच्छये । आकुस्मादात्मनेपद्दिन ॥ १६७३ विरा सचेतने ।
 १६७४ दसि दशने । १६७५ दसि दर्शनदशनयो । दस इत्यप्येके ॥
 १६७६ अप १६७७ डिप सहाते । १६७८ तन्नि कुटुम्बधारणे । कुटुम्बे
 धात्वन्तरमिति चान्दा ॥ १६७९ मन्नि शुभपरिभाषणे । १६८० स्पश
 प्रह्वणसञ्चरणयो । १६८१ तर्ज १६८२ भर्त्सो तर्जेन । १६८३ भस्त
 १६८४ गन्ध अवर्धने । १६८५ विष्क हिंसायाम् । हिष्क इत्येक ॥ १६८६
 निष्क परिमाणे । १६८७ लल ईप्सायाम् । १६८८ कृण यज्ञाचे । १६८९
 तृण पूरणे । १६९० घृण भाशाविशङ्कयो । १६९१ शठ छाषायाम् ।
 १६९२ यक्ष पूजायाम् । १६९३ स्यम वितर्के । १६९४ गूर उद्यमन ।
 १६९५ घाम १६९६ लक्ष आलोचने । १६९७ कृत्स्न अवक्षेपणे । १६९८
 कुट छेदने । कुट इत्येक ॥ १६९९ गल स्रवणे । १७०० भल आभण्डने ।

१७०१ कूट आप्रदाने । अत्रसादन इत्येके ॥ १७०२ कूट प्रतापने । १७०३
 वन्तु प्रलम्भने । १७०४ रूप शक्तिवन्धने । १७०५ मद वृत्तियोगे । १७०६
 दिव्य परिक्रमणे । १७०७ मृ विज्ञाने । १७०८ निद चेतनाद्यानविचारीषु ।
 १७०९ (मान) मन स्वप्ने । १७१० यु उग्रुष्यायाम् । १७११ कुस्म नात्रो
 वा कुस्मितस्मयने ॥ इत्याकुस्मीयाः ॥ १७१२ वर्ष अध्ययने । १७१३
 लुक भाषणे । १७१४ शब्द उपसर्गादाविष्कारे च । १७१५ कण निमीलने ।
 १७१६ जमि नाशने । १७१७ पृष्ठ क्षरणे । १७१८ जयु ताडने । १७१९
 पश वन्धने । १७२० अम रोग । १७२१ वट १७२२ स्फुट भेदने ।
 १७२३ षट सहाते । इत्यर्थोऽथ ॥ १७२४ दिव्य मदने । १७२५ अर्ज
 प्रतियज्ञे । १७२६ सुधिर निशब्दने । १७२७ आट कन्द सालत्ये । १७२८
 लस शिल्पयोगे । १७२९ तसि १७३० भूप अलङ्करणे । (सोप अक्षने, मोक्ष
 आसने) ॥ १७३१ अर्द्ध पूजायाम् । १७३२ ज्ञा नियोगे । १७३३ मत्र
 विधानने । १७३४ श्चु प्रसङ्गे । १७३५ यत् निकारोपस्कारयो । १७३६
 रश् १७३७ लग आस्वादाने । रश् इत्येके । रग इत्यन्ते ॥ १७३८ अन्तु
 विशेषने । १७३९ लिंगि धित्रीकरणे । १७४० मुद्र वसने । १७४१ त्रस
 धारणे । प्रहण इत्येके । वारण इत्यन्ते ॥ १७४२ उग्रस उरुले । उकारो
 धात्ववयव इत्येके । न इत्यन्ते ॥ १७४३ मुन प्रमोचन मोदने च । १७४४
 वस श्रेष्ठेदापहरणेषु । १७४५ चर सशये । १७४६ व्यु सहने । हसने
 इत्येके । न्युम इत्येक ॥ १७४७ भुवोऽवकल्कने । चिन्तन इत्येके ॥ १७४८
 कृपेथ ॥ आ लद सकर्मकात् ॥ अत पर स्वदिगभिः प्राप्य सम्भवत्कर्मैभ्य
 एव णिच् ॥ १७४९ प्रस पङ्गे । १७५० पुष्ट धारणे । १७५१ दल
 विदारणे । १७५२ पट १७५३ पुट १७५४ लुट १७५५ तुजि १७५६
 मिजि १७५७ विजि १७५८ उजि १७५९ मजि १७६० लधि १७६१

ब्राह्म १७६२ पास १७६३ क्रा १७६४ दाश १७६५ क्रुधि १७६६
 घट १७६७ घटि १७६८ वाह १७६९ वह १७७० बल्ल १७७१ सुप
 १७७२ भूप १७७३ कच्छ १७७४ लीच १७७५ पुष १७७६ लोक्त
 १७७७ लक्ष् १७७८ णर १७७९ क्रुद १७८० लक १७८१ रु १७८२
 वृधु भापाथा । १७८३ कट १७८४ लनि १७८५ गान १७८६ दधि
 १७८७ गधि १७८८ राश १७८९ शीक १७९० हास १७९१ नट १७९२
 गुाट १७९३ ज १७९४ चि (लुच) १७९५ रधि १७९६ लाप १७९७
 आट १७९८ रहि १७९९ महि च । १८०० लाट १८०१ लुड १८०२
 नल च । १८०३ पूरी आ यायने । १८०४ रुज हिंसायाम् । १८०५ अद
 आस्वावने । स्वाद इत्यक ॥ आ धृवादा ॥ इत कर्षे धृवागुमाभन्याप्य
 निकृषकाणच ॥ १८०६ युज १८०७ धुच रायमने । १८०८ अच
 पूजायाम् । १८०९ षट् सपण । १८१० इर क्षप । १८११ ली इवीकरण ।
 १८१२ कुजी वजने । १८१३ वृज आवरण । १८१४ जू वसादाती । १८१५
 ज्ञ च । १८१६ रिच विद्याजनसपचनयो १८१७ शष अरवोपियाग ।
 १८१८ तप दाहे । १८१९ रुप तुमी खदीपन इत्यक । १८२० लदी
 सदीपन । रुप लप रुप तप सदापन इत्यक ॥ १८२१ हमी मथे (भय) ।
 १८२२ हभ रादर्भे । १८२३ थय माक्षण । हिंसायाम् इत्यन्य । १८२४
 मी गती । १८२५ मथ बधन । १८२६ शीक आमरण । १८२७ चक
 च १८२८ अद हिंसायाम् ॥ स्वस्तित् ॥ १८२९ द्विसि हिंसायाम् ।
 १८३० अह पूजायाम् १८३१ आट पद पयर्वे । १८३२ शुभ शौच
 कमणि । १८३३ लद अपवारण ॥ स्वस्तित् ॥ १८३४ लुप परितरण ।
 पारतपण इत्यन्य ॥ १८३५ धून कम्पने । १८३६ प्रीच तपण । १८३७
 थय १८३८ मथ रादर्भे । १८३९ आपट लम्भन ॥ स्वस्तित्दयमि

चुरादयः ।

ल्येके ॥ १८४० तत्रु अक्षोपकरणयो । उपसर्गाच्च ईर्ष्ये ॥ चन अक्षोप-
 हननयोरित्येके ॥ १८४१ वद सधेशपवने ॥ स्वरितेत् ॥ अनुदात्ते-
 दित्येके ॥ १८४२ वच परिभाषणे । १८४३ मान पूजायाम् । १८४४
 भू प्रासादात्मनेपदी । निच्वनियोगेनैव ॥ आम्नेपदमित्येके ॥ १८४५ गर्ह
 विनिन्दने । १८४६ मार्ग अन्वेषणे । १८४७ कटि शोके । प्रायेण उत्पूर्व-
 उत्कण्ठावनन ॥ १८४८ मृजू शौचालङ्कारयो । १८४९ मृष तितिक्षायाम् ॥
 स्वरितेत् ॥ १८५० भृष प्रगल्भे ॥ इत्याभृषीयाः ॥ अथावन्ताः ॥
 १८५१ कथ वाच्यप्रवन्धे । १८५२ वर ईष्यायाम् । १८५३ गण सङ्गथाने ।
 १८५४ गठ १८५५ अठ सम्यगपभाषणे । १८५६ पठ १८५७ वट प्रन्धे ।
 १८५८ रह ल्यागे । १८५९ स्तन १८६० गदी देवशब्दे । १८६१ पत
 गती वा । वा अदन्त इत्येके ॥ १८६२ गव अनुपसर्गात् (गती) । १८६३
 स्वर आक्षेपे । १८६४ रच प्रतिवञ्ज । १८६५ कल गती सङ्गथाने च ।
 १८६६ चह परिकल्पने । १८६७ मह पूजायाम् । १८६८ घार १८६९
 १८७३ सूत्र विद्युन्धे । १८७४ शेट भक्षणे । तृतीयान्त इत्येके । शोट
 इत्यन्ध ॥ १८७५ शोट क्षेपे । १८७६ शौम उपलेपने । १८७७ कुनार
 कीडायाम् । १८७८ शील उपधारण । १८७९ साम सान्त्वप्रयोगे । १८८०
 वेड कालोपदेशे । काल इति पृथग्पातुरित्येके ॥ १८८१ पल्पूल लयन-
 पवनयो । १८८२ वात सुश्वसेवनयो । गति सुश्वसेवनेनित्येके ॥ १८८३
 गवेप मार्गणे । १८८४ वास उपसेवायाम् । १८८५ निवास आच्छादने ।
 १८८६ भाज पृथङ्गणि । १८८७ समान प्रीतिदर्शनयो । प्रीतिसेवनयो
 रित्येके ॥ १८८८ ऊन परिहाणे । १८८९ खन शब्दे । १८९० वृट
 परिताप । परिदाड इत्यन्ध ॥ १८९१ सङ्गत १८९२ प्राम १८९३ इण

१८९४ युग नामन्त्रणे । आत्कृडाडवि इति मितय ॥ १८९५ कत थावणे
 निमन्त्रणे च । १८९६ कृग सङ्घोचनडधि । १८९७ स्तान चीर्ये । आग
 र्थादात्मनेपदिन ॥ १८९८ पद गती । १८९९ गृह ग्रहणे । १९००
 युग अन्वगणे । १९०१ कृद विम्भापने । १९०२ श्रु १९०३ वार । वका-ती ।
 १९०४ स्थूल परिवृहण । १९०५ अथ उपयाचनायाम् । १९०६ सत
 सन्तानफियायाम् । १९०७ गत मान ॥ इत्यागर्वाया ॥ १९०८ सूत्र
 वेष्टने । १९०९ मूत्र प्रसवण । १९१० हृद्य पालये । १९११ वार १९१२
 तीर कर्मसयाती । १९१३ पुट समग । १९१४ धक वरीन इलोक । १९१५
 कज शमित्ये । कर्त इत्यायके ॥ प्रातिपदिकाद्वात्वर्ये बहुलमिष्टवच (ग १८६)
 'तत्करति तदाचष्ट (ग १८७) । 'तेनातिनामति (ग १८८) । 'धातुकर
 च' (ग १८९) । 'अभयानात्कृतस्तदानिष्ट कृत्स्नप्रकृतिप्रत्यापत्त प्रकृतिवच
 कारकम् (वा १७६८) । 'कर्तृकरणाद्वात्वर्ये (ग १९०) । १९१६ वष्क
 दर्शने । १९१७ तत्र नित्रीकरणे । कदाचिदर्शने ॥ १९१८ अथ समाधात ।
 १९१९ वट । वभाचन । १९२० लज प्रकाशने । वटि लजि इत्यक ॥ १९२१
 मिथ सम्पर्के । १९२२ सङ्गाम युदे ॥ अनुदात्तेत् ॥ १९२३ स्ताग
 आधायाम् । १९२४ छिद्र कणभेदन । करणभेदन इत्येक । कण इति
 धात्वत्तरमित्यपर ॥ १९२५ अन्ध हृद्युपघात । उपसहार इत्यथो ॥ १९२६
 दण्ड दण्डानपातन । १९२७ अङ्ग पद लक्षण च । १९२८ अत्र च । १९२९
 युक्त् १९३० दुःख शक्तियायाम् । १९३१ रस आस्वादनशहनया । १९३२
 व्यय वित्तसमुत्सर्गे । १९३३ रूप रूपाकयायाम् । १९३४ छद ईधाकरण ।
 १९३५ छद अपवतारणे । १९३६ लाभ प्ररण । १९३७ जण गात्रविचूणन ।
 १९३८ वर्ण वर्णाक्याविस्तारशुणननडु । बहुलमेतानवर्शनम् इत्यक ॥ १९३९
 पर्ण शरतभाव । १९४० विष्क दर्शने । १९४१ क्षप प्ररण । १९४२ वस

निकासे । १९४३ मुख्य आवरणे । एव आन्दोलयति प्रेक्षोलयति विडम्बयति
 अश्वधीरयति इत्यादि । अन्ये तु दशागणपाठो बहुलमिव्याहु । तेनेह अवडिता
 अपि सौत्रा लौकिका वैदिका अपि द्रष्टव्या इत्याहु । इतरे तु नवगणीपठिते-
 भ्योऽपि क्वचिन् स्वार्थे गिजभवति, बहुलप्रहणाद् तेन रामो राज्यमन्वावरत्
 इत्यादि सिद्धिरिव्याहु । सुरादिभ्य एव बहुल गिजिल्यन्ते ॥ गिज्ज्ञानिरसने ।
 श्वेता वाश्वतरगालौडिताङ्गरकाणामश्वतरैतकनीपञ्च । पुत्रादिषु प्रातिपदिकाडा-
 र्वर्थ इत्येव सिद्धम् ॥ इति स्वार्थगिजन्ताश्चुरादय ॥ १० ॥

इति श्रीपाणिनिमुनिप्रणीतो धातुपाठ समाप्त ॥
 ॐ नम पाणिनिकाव्यायनगतधलिभ्यो शब्दविद्यास्तम्भप्रदाय-
 कर्तृभ्या नमो महज्यो नमो गुरुभ्य ॥

अथ पाणिनीया शिक्षा ।

अथ शिक्षा प्रवक्ष्यामि पाणिनीय मत मया । शास्त्रानुपूर्व तद्विद्यायभोक्त
 लोकेवेदयो ॥ १ ॥ प्रसिद्धमपि शब्दार्थमविज्ञातमद्युद्धिभि । पुनर्भ्यंकीकरि
 प्यादि पाठ उच्चारणे विधिम् ॥ २ ॥ त्रिपष्ठिष्वतु पठिर्वा षण्ठी शम्भुमते मता ।
 प्राकृते राकृते चापि स्वय प्रोक्ता स्वयम्भुवा ॥ ३ ॥ स्वरा विज्ञातिरेकथ
 स्पर्शाना पञ्चविंशति । यादयश्च स्मृता द्वयी चत्वारश्च यमा स्मृता ॥ ४ ॥
 अनुस्वारो विसर्गश्च ऋषी चापि पराधितौ । तु र्भृप्रथति विज्ञेयो लुकार एत
 एव च ॥ ५ ॥ (१) ॥ आत्मा जुष्या समेध्यार्था मनो युक्ते विवक्षया । मन
 नायामिमादन्ति स प्रेरयति माकृतम् ॥ ६ ॥ माकृतस्तुदसि चरन्मन्द जनयति
 स्वरम् । प्रात मवजयाग त छन्दोगायत्रमाधितम् ॥ ७ ॥ कष्टे माभ्यदिनयुग

मध्यम त्रिष्टुभात्रुगम् । तार तर्तीयसवन शीर्षण्य आगतात्रुगम् ॥ ८ ॥ धादीर्णो
 मूर्ध्यभिद्धता वकमापद्य माहृत । वर्णाञ्जनयते तेषा विभाग पद्यथा स्मृत ॥९॥
 स्वरत कालत स्थानप्रयत्नानुप्रदानत । इति वर्णविद प्रगुर्नैपुण त विबोधत
 ॥ १० ॥ (२) ॥ उदात्तधातुदासथ रवरितथ स्वराञ्जय । हस्वा दीर्घ प्लुत
 शत कालता नियमा आथ ॥ ११ ॥ उदात्तः निपादगा धारावनुदात्त ऋषभ
 पिवतो स्वरितप्रभवा ह्यते षड्जमन्वमपद्यमा ॥ १२ ॥ अष्टौ स्थानानि
 वर्णानामुर कण्ठ शरस्त्रथा । जह्णामूल च दत्ताथ नासिकोष्ठी च ताल्ल च ॥
 १३ ॥ आभासथ ववृत्ति-व शषसा रफ एव च । जिह्वागूलमुप मा च गतिरष्ट
 विभ ध्यण ॥ १४ ॥ यथाभावप्रत धानुकारादिपर पदम् । स्वरात्त तादश
 विद्याथद यष्यक्तमूर्मण ॥ १५ ॥ (३) ॥ हकार परमैसुक्तमत स्वाभिष्य
 सनुगम् । औरस्य त विजानीया कण्ठ्यमाहुरसनुतम् ॥ १६ ॥ कण्ठ्यावहा विदु
 यशास्तालव्या आष्टज युपु । इयुमूथ या ऋडुरपा द व्या ल्लुल्ला स्मृता ॥१७॥
 जिह्वामूले तु कु प्रक्ता द याञ्जा द स्मृता सुथै । एण तु कण्ठतालव्यावोभी
 कण्ठोष्ठौ स्मृता ॥ १८ ॥ अधगात्रा तु कण्ठ्या स्वादकारैकारयार्थवन् ।
 आकारीकारयामात्रा तथाथिभूतस्रुतम् ॥ १९ ॥ स्रुत गानिक ज्ञेय विवृत तु
 द्विमात्रकम् । चाषा वा स्रुता सर्वे अधापा विरुता स्मृता । २० ॥ (४) ॥
 स्वराणामूर्मणा नैव ववृत्त करण स्मृतम् । तेभ्याडाप विरुतानडौ ताभ्यामैची
 तथैव थ ॥ २१ ॥ अनुस्वारयमाणः च नासिकास्थानमुच्यत अयोगवाहा
 विज्ञया आश्रयस्थानभागिन ॥ २२ ॥ अलावुकीणाः तनवीया द ल्यमूयस्वरा
 ननु । अनुस्वारस्तु कतव्या तन्य हा शपमपु थ ॥ २३ ॥ अनुस्वार ववृत्त्या
 तु त्वराम चाङ्गरह्य । द्विराष्टवी तु ववृत्तीयाथलीकारसकारया । २४ ॥
 व्याघ्री यथा हर पुना-दृशभ्या न च पीटयेत् । भीता पतनमवाभ्या तद्वदृणा
 प्रयोजयन् ॥ २५ ॥ (५) ॥ यथा सौराष्ट्रका नारी तम इत्याभगापत । एव
 रजा प्रयाक्तव्या ते अय इव खेदया ॥ २६ ॥ रजवण प्रयुर्जरिणौ प्रमल्लुष
 मक्षरम् । द्वापस्वर प्रयुजीया-प जानाशिवयमाचरेत् ॥ २७ ॥ हृदय चक्रमात्र

स्वर्धमानस्तु मूर्धनि । नासिकाया तथार्धं च रज्ज्स्वीव द्विमानता ॥ २८ ॥
 हृदयाद्गुल्फरे लिष्टन्नास्येन स्वमनुस्वरन् । मर्दय च द्विनात्र च जपन्वीं इति
 निदर्शनम् ॥ २९ ॥ मध्ये तु कम्पयेत्कम्पमुभी पार्थी सती भवेत् । स रज्ज्
 कम्पयेत्कम्प रयीवेति निदर्शनम् ॥ ३० ॥ एव वर्णा प्रयोगव्या नाव्यञ्जा
 न च पीडिता । सव्यग्वर्णप्रयोगेण प्रजालौके मदीयते ॥ ३१ ॥ (६) ॥
 यीती इतिर्वा शिरकम्पी तथा लिखितपाठक । अनर्थलोड्यकम्पडम पठेते
 पाठकाधमा ॥ ३२ ॥ साधुयमक्षरव्यक्ति पदलोडदत्तु शुस्वर । धिये लयसमर्ग
 च पठेत पाठका श्रुता ॥ ३३ ॥ वादित भीतमुद्धटमव्यक्तमनुनासिकम् ।
 फाकस्वर शिरनिगत तथा स्थानविचरितम् ॥ ३४ ॥ उपापुदष्ट स्वरित निरन्त
 विराम्यत मष्टदित प्रगीतम् । निष्पीडित प्रहलपदाक्षर च मदेध दीन न तु
 सातुन्मध्यम् ॥ ३५ ॥ प्रात पठनित्यमुर स्थितन स्वरेण छावूलरुतोपमन ।
 मध्यदिन कण्ठगतन चैव चक्राहमकुजितसन्निभन ॥ ३६ ॥ रात्रे तु विशालावन
 मूर्त्तान् शिरोगत तथ मदा प्रयोगश्चर । मयूरहमान्यभूतस्वराणा तुन्मन नादन
 शिर निगतन ॥ ३७ ॥ (७) ॥ अवाड्यपृष्टा यणस्त्रीपनेमपृष्टा शर स्मृता ।
 वेणा सृष्टा हल श्रेष्ठा निमेषानुप्रदानत ॥ ३८ ॥ यमोड्युनासिका न ही (हो)
 नादिनो ह्रस्व स्मृता । ईदमादा यणो जल श्यामिनस्तु स्फादय ॥ ३९ ॥
 ईदन्तुताधरो विद्याश्रीधामैतद्व्यवहत । दाक्षीपुत्र पाणिनिना वनद व्यापित
 भुवि ॥ ४० ॥ छन्द पार्थी तु वदस्य हर्षी कपोड्य पठान । उपे निगमयन
 चम्पुनेरुत्त धीत्रमुच्यते ॥ ४१ ॥ शिभा प्राण तु वेदस्य मुग्ग व्याकरण
 स्मृतम् । तस्मात्पात्रमधीवीव ज्ञानाके मदीयत ॥ ४२ ॥ (८) ॥ उदात्त
 माध्यातिवृत्तदुर्धना प्रदानानामूल न विष्टमूर्धो । उपान्तमध्य स्वरित पून च
 कनिष्ठवायामनुदानमेव ॥ ४३ ॥ उदात्त प्रदक्षिणी विद्या प्रवय मध्यनाड्यम्भि
 निहस तु कनिष्ठव्या स्वरितोपकनिष्ठकम् ॥ ४४ ॥ अन्तोदात्तमापुदात्तमुदा
 तमनुदान नीपस्वरितम् । मध्यादान स्वरित इपुदान म्पुदानमिति नवपद-
 शब्दा ॥ ४५ ॥ भाति गीत प्रथा यीर्षे दावपी स्ववृद्धपानरिन्द्रावृद्धपणी ।

अभिरित्वन्तोदात्त सोम इत्याद्युदात्त प्रत्युदात्त च इत्युदात्त वीर्ये नावत्वरितम् ॥
 ४६ ॥ इविधा मध्यादात्त स्वारति स्वरितम् । वृहस्पतिरिति द्व्युदात्तमिन्द्रा-
 वृहस्पती इति त्र्युदात्तम् ॥ ४७ ॥ अनुदात्तो हृदि श्यो मूर्ध्न्युदात्त उदाहृत ।
 स्वरित कर्णमूर्दीय कर्णोऽस्य प्रथम स्मृत ॥ ४८ ॥ (९) वापस्तु ऋते
 मात्रा द्विमात्र त्वेव वायस । शिक्षी रीति त्रिमात्र तु नकुलरत्वर्थेमात्रकम् ॥
 ४९ ॥ कृतार्थोदात्त दृग्भ्रमपवर्णे च भक्षितम् । न तस्य पाठ माक्षोऽस्ति
 पापादेरिव क्वात्वपात् ॥ ५० ॥ सुतार्थोदात्त व्यक्त स्वाभाव्य सुव्यवहितम् ।
 सुस्वरेण सुवचन प्रयुक्त ब्रह्म राजते ॥ ५१ ॥ मन्त्रो हीन स्वरतो वणतो वा
 मिथ्याप्रयुक्तः न तमर्थमाह । स वाग्वज्रो यत्तमान दिनस्ति यथेन्द्रस्तु स्वरतो
 उपराधान् ॥ ५२ ॥ अवक्षर ह्यनाशुष्य विस्वर व्याधिगदितम् । अवक्षताशस्त्र
 रूपेण यत्र पठान्त मस्तक ॥ ५३ ॥ हस्तहीन तु योऽधीते स्वरवणावर्धितम् ।
 ऋयञ्जु सामभिर्दग्धा त्रयोनिमधिगच्छति ॥ ५४ ॥ हस्तन वेद याऽधीते
 स्वरवर्णार्थेऽनुत्तम् । ऋयञ्जु सामभि पूतो ब्रह्मलोक महीयते ॥ ५५ ॥ (१०) ॥
 शङ्कर शङ्करः प्रादादाक्षापुत्राय भीमते । नाड्ययभ्य समाह्वय दवा नान्भिति
 क्षिति ॥ ५६ ॥ यनाक्षरसाम्राज्यमधिगम्य महेश्वरात् । कृत्स्न व्याकरण
 प्राक्त तस्मै पाणिनये नम ॥ ५७ ॥ अज्ञाना वस्य लोकस्य ज्ञानाजनशालक्या ।
 चक्षुःकमीकृत येन तस्मै पाणनये नम ॥ ५८ ॥ त्रिनयनमभिमुखान भृता
 मिमा य इह पठप्रयतस्य सदा इज्ज । स भवात् धनधान्यपशुपुत्रयः॥तमानतुल
 च सुख समश्नुत दिवीति दिधाति ॥ ५९ ॥ अथ शिक्षामात्मात्तत्र हुकार
 स्वराना यथा गीत्यथास्तृथादात्त वापस्तु शङ्कर एकादश ॥

इति श्रुत्याभिर्नाया शिक्षा समाप्ता ॥